

Hearing om skilsmässor och familjesplittring

Bilaga 1 till

SOU_{1996:37}

Kommittén för FN:s familjeår

KUNGL.
BIBLIOTEKET
STOCKHOLM

Bi Sou
1996:37

Statens offentliga utredningar
1996:37
Socialdepartementet

Hearing om skilsmässor och familjesplittring

Bilaga 1

Bilaga till Slutbetänkande av
Kommittén för FN:s familjeår
Stockholm 1996

ISBN: 91-38-20213-1
ISSN: 0375-250X

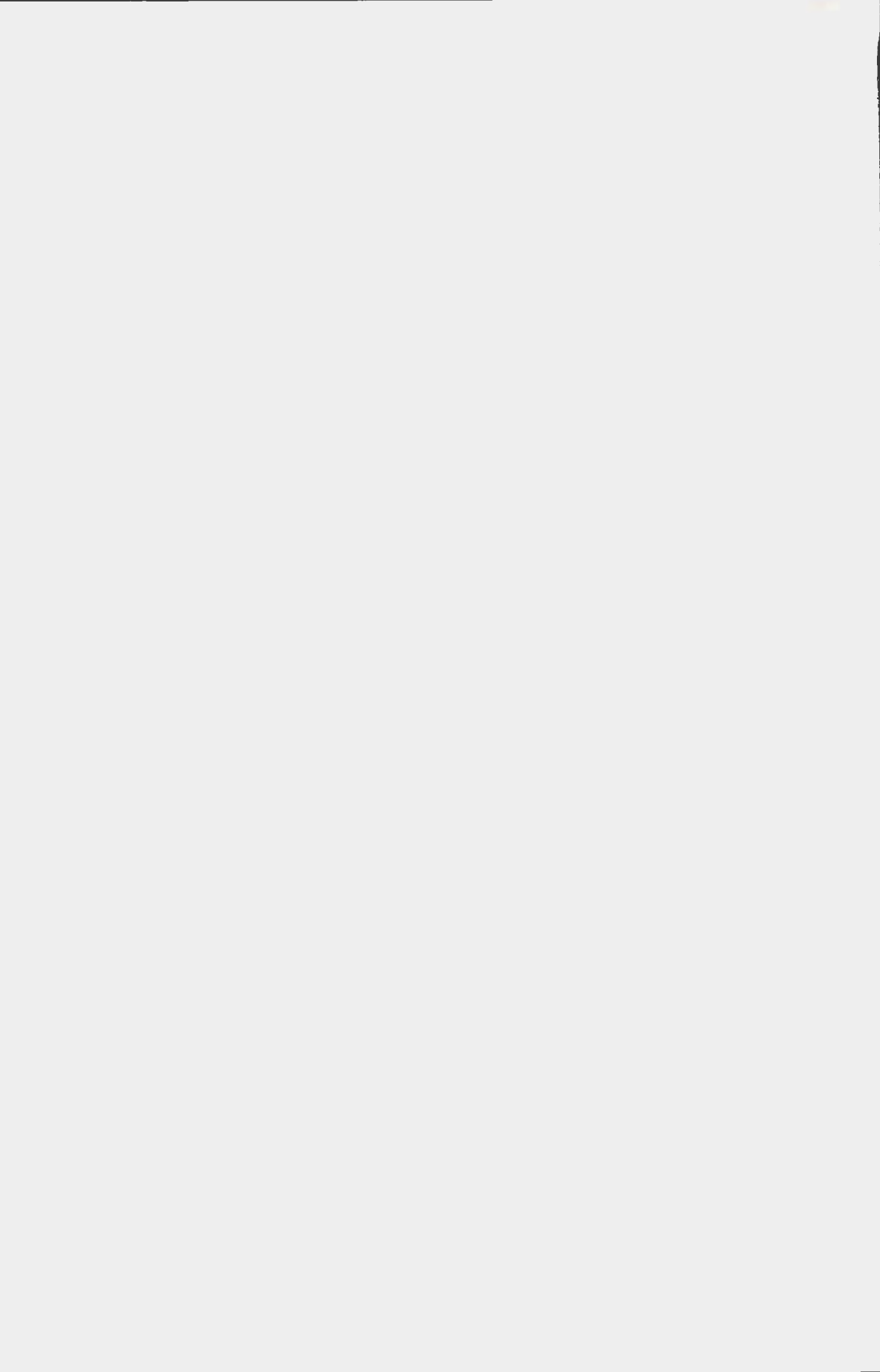
Huvudredakör: Birgit Arve-Parés
Biträdande redaktör, formgivning
och layout: Lena Wikström
I redaktionen har även medverkat:
Cecilia Runnström
Norstedts Tryckeri AB
Stockholm 1996

Hearing om
skilsmässor och
familjesplittring

30/9–1/10
1993

Arrangerad av
Kommittén för FNs familjeår
(S 1992:06)

Förord

Kommittén för FN:s familjeår arrangerade hösten 1993 en hearing om skilsmässor och familjesplittring. De frågor som togs upp under denna har gått som en röd tråd genom verksamheten under hela den tid som kommittén har arbetat: frågor om samspelet mellan vad som händer inom familjerna och vad som sker i omvärlden, om hur mammor, pappor och barn hanterar sin situation före, under och efter en familjeseparation och vad stödet eller bristen på stöd och förståelse i omvärlden betyder för dem som berörs.

En dokumentation från seminariet publicerades i januari 1994. Efterfrågan på denna har varit stor både under och efter familjeåret. När kommittén nu avslutar sin verksamhet har vi därför beslutat att göra denna dokumentation tillgänglig genom att ge ut den som en bilaga till kommitténs slutrapport.

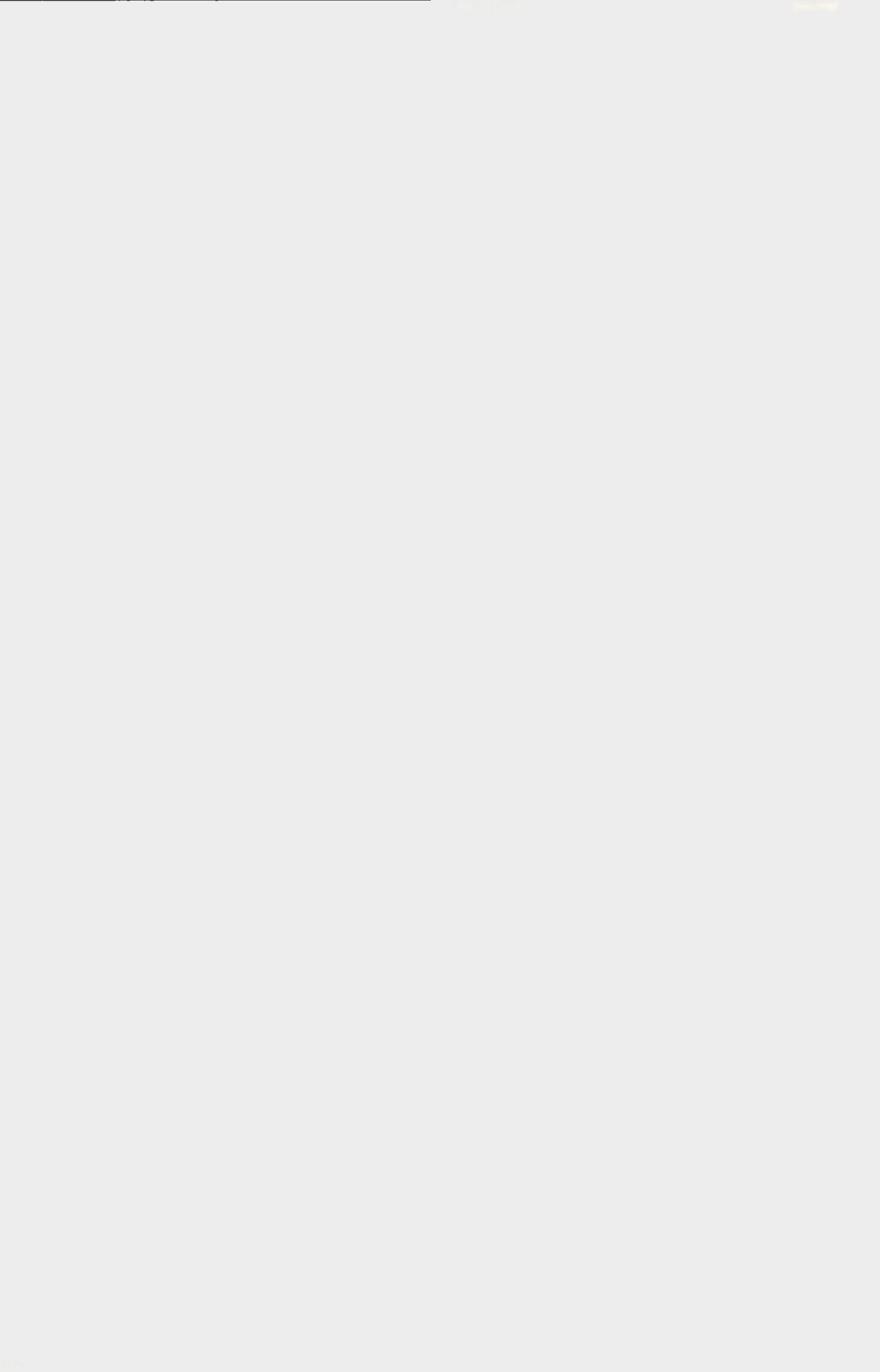
Vi vill samtidigt fästa uppmärksamheten på de förändringar som skett sedan hearingen genomfördes. Det gäller framför allt ifråga om det familjeekonomiska stödet, där både bidragsförskott, underhållsbidrag och bostadsbidrag har varit föremål för översyn och det gäller den juridiska handläggningen av vårdnadsfrågor i samband med skilsmässa/separation. Vi har därför kompletterat de ursprungliga texterna med en inledande kommentar om de förändringar som skett i anslutning till berörda avsnitt (avsnitten Hur fungerar rätten? resp. Hur fungerar det ekonomiska regelsystemet?).

Vi vill också peka på att flera av de undersökningar som redovisades vid hearingen har hunnit slutföras och finns avrapporterade i egna publikationer. Vi har tagit upp de monografier som publicerats efter hearingen i en lista för lästips som vi lagt till i slutet av denna rapport. I övrigt hänvisar vi till respektive författare för aktuell information.

Rapportens värde är framför allt att den ger en bred översikt över ett svårt och mångdimensionellt problemområde samt att den ger en mångsidig belysning av förhållanden som har stor relevans för barns välfärd och uppväxtvillkor i vårt samhälle. Den kan därför läsas som en inledning och orientering för fortsatt kunskapssökande, i bl.a. undervisning och fortbildningssammanhang och där tjäna som utgångspunkt för fördjupade diskussioner.

Ann-Christin Tauberman
Ordförande
Kommittén för FN:s familjeår

Birgit Arve-Parès
Sekreterare
Kommittén för FN:s familjeår

Kommittén för FN:s familjeår

anordnade i månadsskiftet september/oktober 1993 en hearing om skilsmässa och familjesplittring. Syftet med denna var att få en bred kunskapsinventering och ett underlag för en diskussion om behovet av särskilda initiativ till stöd för barn och föräldrar i familjer som splittras. Genom att bjuda in forskare och praktiker med olika erfarenheter av omständigheterna i samband med skilsmässor ville kommittén få ett brett kunskapsunderlag för interna diskussioner.

Ett 30-tal forskare och praktiker inbjöds att delta med förberedda inlägg. De gav tillsammans en aktuell belysning av skilsmässoproblematiken såsom den speglas i statistik och centrala register, i praktisk yrkesutövning bland grupper som möter familjer i kris och uppbrott, samt i forskning om familjernas och de enskilda familjemedlemmarnas situation före, under och efter skilsmässan.

Vi har bedömt det angeläget att ge en vidare krets än de ursprungliga åhörarna tillfälle att ta del av de forskningsresultat och erfarenheter som redovisades under hearingen. Kansliet har därför ställt samman samtliga inlägg i en stencil, där varje författare själv svarar för innehåll och redigering. Vi har bemödat oss om att ge materialet en enhetlig utformning och i vissa fall lagt till förtydliganden som kommit fram i den efterföljande diskussionen, men i övrigt inte gjort några bearbetningar av de befintliga texterna.

Vår förhoppning är att dessa texter kan användas som inspirationskälla och arbetsmaterial för dem som vill arbeta vidare med de många och viktiga frågor som kom upp under hearingen.

Stockholm den 31 januari 1994

Carl-Anders Ifvarsson
Statssekreterare
Ordföranden

Birgit Arve-Parès
Sekreterare

Innehåll

Tidens tecken

Skilsmässoppanoramat: om familjemönstrets skiftningar och dynamik

Inledning 11

Åke Nilsson:

Stor rörlighet på familjemarknaden 13

Elisabeth Landgren Möller:

Familjen i statistiken 19

Ingrid Åkerman:

Barn i mångkulturella vårdnadskonflikter 25

Skilsmässorisker: om orsaker och sociala mönster

Jan M. Hoem:

Utbildning gynnar stabiliteten i äktenskapet 33

Carl Göran Svedin:

Mäns och kvinnors syn på skilsmäsoorsaker och upplevda konsekvenser av skilsmässan 37

Ulla Björnberg:

Ideal och verklighet 43

Anna-Karin Kollind:

"Relationen" som ett tidens tecken 49

Familjer i uppbrott, erfarenheter ur praktiken

Mötet med familjer i kris: om samlevnadskriser och konfliktbearbetning

Ulla Holmberg:

Familjer i uppbrott – ett tidens tecken 55

Margareta Nyqvist Asker:

Erfarenheter från möten med par och familjer i kris 61

Karin Lybeck:

Familjen i glesbygd 67

Henry Montgomery:

Perspektiv i kärlek och kris 71

Ann-Christin Cederborg:

När familjen förändras 79

Hur fungerar rätten? Om rättsliga processer och tvistefrågor

Inledning 89

Anders Agell:

Familjeseparationer och juridiska regler 91

Britt-Louise Marteleur-Agrell:

Barnets rättsliga ställning vid skilsmässa 95

Monika Sandahl:

Juridik – vårdnadstvister 99

Bengt Almebäck: <i>Splittrade familjer i rätten</i>	103
I skilsmässans spår	
Hur fungerar det ekonomiska regelsystemet?	
<i>Inledning</i>	109
Barbro Dunér: <i>Ekonomiskt stöd till barnfamiljer</i>	111
Eva Edström-Fors: <i>Samhällets marginalgrupper – några kommentarer</i>	115
Eva Olsson: <i>Hur fungerar det ekonomiska bidragssystemet?</i>	119
Anita Wickström: <i>Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen '93</i>	125
Vad händer i familjeekonomin?	
Pia Nilsson: <i>Pengar är inte allt</i>	131
Irene A-K Andersson: <i>Underhållsskyldiga och ensamföräldrar</i>	135
Läker tiden alla sår? Om hälsoutveckling och psykisk hälsa efter skilsmässan	
Hans Hallberg: <i>Frånskilda mäns dödlighet</i>	143
Michael Gähler: <i>Skilsmässans konsekvenser för det psykiska välbefinnandet</i>	149
Danuta Wasserman: <i>Skilsmässa och suicidala beteenden</i>	157
Margareta Hydén: <i>Spänningen i svenska äktenskap</i>	163
Hur går det för barnen?	
Anna Torbiörnsson: <i>Hur går det för barnen?</i>	169
Göran Lassbo: <i>Nya möjligheter för familjen?</i>	173
Gunnar Öberg: <i>Hur barn klarar en skilsmässa</i>	177
Hur fungerar nätverken runt barnen efter skilsmässan?	
An-Magritt Jensen: <i>Barns familjer</i>	183
Vibeke Bing: <i>Barndom och livsuppgifter</i>	187
Tillägg: Tips för vidare läsning	195

Tidens tecken

Skilsmässopanoramamat:
om familjemönstrets
skiftningar och dynamik

Inledning

I detta och följande avsnitt presenteras övergripande statistik och forskning om familjemönster och separationer. Aktuella resultat från de studier som redovisades vid hearingen finns idag i flera fall publicerade i egna monografier.

Bl.a. har SCB givit ut *Att klara av - Arbete, barn, familj, Fakta om den svenska familjen, Skilsmässor och separationer* samt *Kvinnors och mäns liv*.

Socialstyrelsen har givit ut rapporterna *Ensam - om flyktingbarn utan vårdnadshavare i Sverige* samt *Olovligt bortförda barn*

Flera av de medverkande forskarna har också publicerat sig i olika artiklar och lägesrapporter bl.a. i de antologier och tidskriftsnummer som publicerats eller fått publiceringsstöd av Kommittén för FN:s familjeår under perioden 1993-1996.

För dessa och övriga rapporter hänvisas till den litteraturlista som återfinns längst bak i denna rapport och /eller till en direkt kontakt med respektive författare.

(Red. anm.)

Åke Nilsson

Stor rörlighet på familjemarknaden

Fram till 1960-talet betraktades familjebildning och giftermål som likvärdiga begrepp. Familjesplittring kunde bara ske genom skilsmässa. Den traditionella statistiken om giftermål och skilsmässor kunde därför på ett tillfredsställande sätt belysa familjebildning och familjesplittring. Sedan 1960-talet har emellertid samboförhållandena alltmer ersatt äktenskapet som samlevnadsform. Familjebildning och familjesplittring belyses därför allt sämre med uppgifter som baseras på antalet giftermål och skilsmässor.

Intresset för giftermål och skilsmässor är emellertid fortfarande stort. Låt oss därför se på utvecklingen av giftermål och skilsmässor. Under början av 1960-talet var giftermålsfrekvensen hög. År 1967 inträffade ett tydligt trendbrott. Giftermålen minskade. År 1971 hade giftermålen gått ner med en tredjedel. Därefter har giftermålen legat på en låg nivå med ett undantag. I december 1989 mer än 30-dubblades giftermålsfrekvensen. Ändrade regler för änkepension var den utlösande orsaken. Drygt 60 000 sambopar gifte sig under en månad. Merparten av dem som gifte sig då var dock så unga att de inte vann några förmåner genom giftermålet.

Under 1950-talet låg skilsmässorna på en stabil nivå på något under 10 000 per år. I mitten av 1960-talet började skilsmässorna öka i antal för att nå 16 000 år 1973 och 27 000 år 1974. Den nya äktenskapslagstiftningen medförde att ca 50 procent fler skilsmässor hann registreras under 1974 jämfört med tidigare år. Betänketiden blev ett halvår mot tidigare ett års hemskillnad. När "haussen" i skilsmässor gått över år 1977 blev antalet skilsmässor 20 000. Därefter har antalet legat på den nivån till slutet av 1980-talet. Runt 1990 har skilsmässorna åter ökat.

Nya samlevnadsformer

Traditionellt har befolkningen redovisats efter fyra civilstånd: ogifta, gifta, fränskilda och änkor/änklingar. Med hänsyn till dagens samlevnadsformer är det mer adekvat att redovisa befolkningen enligt indelningen ensamstående, sambor och gifta. I det följande kommer vi att koncentrera oss på den senare indelningen och se på utvecklingen sedan mitten av 1970. Tyvärr kan de nya samlevnadsformernas framväxt under 1960-talet och början av 1970-talet bara beskrivas knapphändigt med hjälp av officiell statistik.

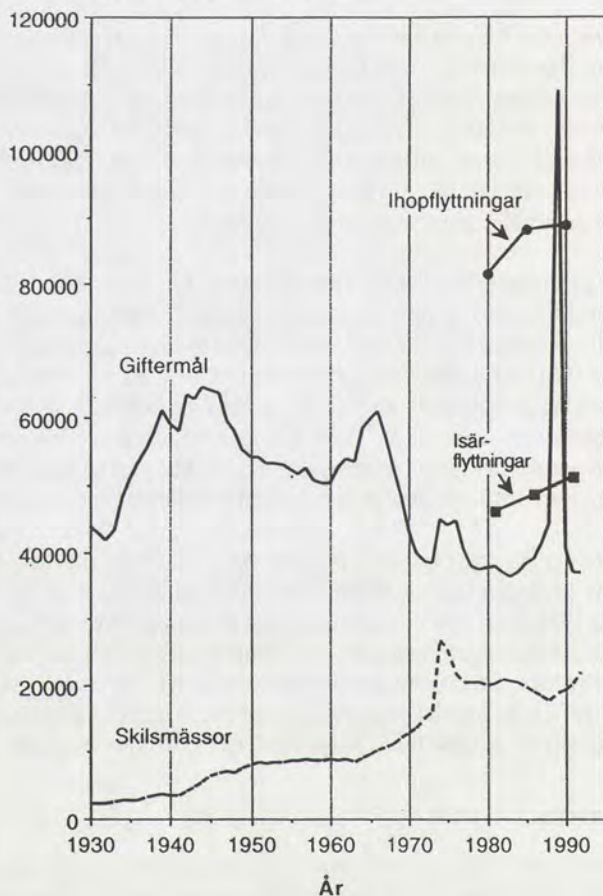
Det kan kanske tyckas onödigt att skilja på sambor och gifta. Det är emellertid stora skillnader mellan sambor och gifta i flera avseenden såsom ålderssammansättning, geografisk fördelning i Sverige, varaktigheten på förhållandet och separationsfrekvensen. Därför kommer sambor och gifta att behandlas var för sig.

Fler ensamstående

Under 1970-talet och 1980-talet har de ensamstående blivit fler. Tillväxten i antalet ensamstående har dock avtagit under senare delen av 1980-talet.

Giftermål och skilsmässor 1930-1992 samt ihopflyttningar och isärflyttningar 1980, 1985 och 1990

Fler ungdomar har valt gymnasie- och högskoleutbildning och har därmed senarelagt sin familjebildning. Men det är inte bara bland ungdomar som andelen ensamstående ökar utan också bland medelålders. Den höga separationsfrekvensen har medfört att fler medelålders lever som ensamstående.

Fler sambor

Antalet sambor har ökat kontinuerligt med ett enda undantag. Det stora antalet giftermål i december 1989 reducerade tillfälligt antalet samboförhållanden. År

1990 levde 376 000 par som sambor vilket kan jämföras med 235 000 år 1975. Det är bland de medelålders som samboförhållandena nu också börjar bli vanligare. I de unga åldrarna har andelen sambor varit oförändrad sedan mitten av 1970-talet.

Det finns mycket som talar för att det var frånskilda män och kvinnor som redan i början av 1960-talet introducerade samboskapet. Giftermålsfrekvensen gick nämligen ned för frånskilda under den perioden. Det verkliga genomslaget fick den nya samlevnadsformen i början på 1970-talet. Då blev det betydligt vanligare att det föddes barn i samboförhållanden. År 1970 föddes ca 10 procent av barnen i samboförhållanden medan fem år senare andelen hade ökat till ca 25 procent.

Färre äktenskap

Det högsta antalet äktenskap som noterats i Sverige var 1,93 milj. år 1970. Därefter har antalet minskat beroende både på låg giftermålsfrekvens och hög skilsmässofrekvens. År 1988 var antalet så lågt som 1,66 milj. Efter 1989 års giftermålsboom har äktenskap åter minskat från 1,72 milj år 1989 till 1,69 milj år 1992. Nergången i antalet äktenskap är större än uppgången i samboförhållanden.

Familjebildning och familjeupplösning

Flertalet av dem som bildat familj under den senaste 25-årsperioden gör det genom att flytta ihop. En låg andel av paren gifter sig när de flyttar ihop. Andra gifter sig efter några år medan andra aldrig gifter sig. Giftermålsstatistiken duger således inte längre när familjebildningen ska studeras. Från folkräkningarna 1980, 1985 och 1990 kan familjebildningstal hämtas. Med familjebildningstalet menas nybildade familjer året före folkräkningen i förhållandet till antalet ensamstående vid folkräkningen. Egentligen räknas talet så att antalet nyblivna sambor och nyblivna gifta kvinnor (utan att vara sambor tidigare) relateras till antalet ensamstående kvinnor.

Unga senarelägger familjebildningen – medelålders bildar ny familj

Familjebildningen för kvinnor i åldern 20–30 låg år 1980 på ungefär samma nivå som giftermålsfrekvensen år 1960. Från 1980 till 1990 har familjebildningstalet gått ner med ca 10 procent för kvinnor i ålder 20–30 år troligen beroende på senareläggning av familjebildningen.

För kvinnor i åldern 30–40 var familjebildningen betydligt intensivare år 1980 än vad 1960 års giftermålstal visar. Uppgången är ca 40 procent för 30–35-åringar och 70 procent för 35–40-åringar. Under andra hälften av 1980-talet har dock familjebildningen avtagit också för kvinnor i åldern 30–40 år.

För kvinnor i ålder 40–50 år är utvecklingen ungefär likadan som för 30–40-åriga kvinnor dvs. betydligt intensivare familjebildning på 1980-talet än år 1960 samt en nedgång i slutet av 1980-talet.

Två betydande utvecklingstendenser kan utläsas

- de unga förblir ensamstående högre upp i åldrarna än tidigare vilket kan tydas som att familjebildningen senareläggs,
- personer i 30- och 40-årsåldrarna bildar familj i betydligt större omfattning än tidigare vilket kan tydas som en effekt av dels att de "senarelagda" familjerna bildas, dels att många bildar familj för andra eller tredje gången.

Möjligheten att bilda familj i åldrarna över 30 år har blivit betydligt större under de senaste decennierna. Förklaringen är självklar men bör kanske ändå påpekas. Fler ensamstående män och kvinnor i åldrarna över 30 år gör att utbudet av tänkbara partners har ökat. Det är därför lättare att finna en partner nu än tidigare. Det ökade antalet ensamstående gör också att antalet nybildade familjer med en man och kvinna i åldrarna över 30 blir fler och fler.

Nybildade familjer i tusental år 1980, 1985 och 1990

År	Totalt	Därav Enbart ihop- flyttning	Både ihopflyttning och giftermål
1980	81,4	68,7	12,7
1985	88,2	77,5	10,7
1990	88,7	74,2	14,5

Som framgår av tabblån ovan bildas ca 90 000 familjer per år dvs. mer än dubbelt så många som gifter sig årligen.

Hög familjesplittring

Omkring 50 000 familjer upplöses per år genom att makarna flyttar isär. Drygt 20 000 äktenskap upplöses medan nästan 30 000 sambopar separerar. Som synes är det betydligt vanligare att samboförhållanden upplöses än äktenskap. Det finns fyra gånger så många äktenskap som samboförhållanden. Sedan lång tid tillbaka är det väl känt att äktenskap med unga kontrahenter har hög skilsmässofrekvens. Vidare är det påvisat att förhållanden med kort varaktighet har hög separationsfrekvens.

Personer som lever i samboförhållanden är betydligt yngre än de som lever i äktenskap. Vidare har samboförhållanden som regel en kortare varaktighet än äktenskapen. Detta gäller oberoende av makarnas ålder. Som exempel kan tas kvinnor i ålder 30-34 år. De gifta kvinnorna har sammanbott i genomsnitt 8 år men sambokvinnorna endast i 4 år. Det är därför naturligt att det är mycket vanligare att sambor flyttar isär än att gifta gör det. Jämförs gifta och sambor som är i samma ålder och som bott ihop lika länge finner man dock att sambor har en separationsfrekvens om är ca 75 procent högre än vad gifta har.

Om den skilsmässofrekvens som har observerats de senaste åren blir bestående kommer ungefär 45 procent av äktenskapen att upplösas genom skilsmässa.

Skilsmässofrekvensen har ökat under de senaste åren. Det finns inte tillräckligt med data för att göra motsvarande beräkningar för sambor. Generellt kan man påstå att samboförhållanden blivit stabilare under 1980-talet. Utvecklingen bröts emellertid av giftermålsboomen i december 1989. Drygt 60 000 stabila samboförhållanden blev då äktenskap.

Separationer i tusental bland sambor och gifterna åren 1981, 1986 och 1991

År	Antal bland			Per 1000		
	Gifterna	Sambor	Totalt	Gifterna	Sambor	Totalt
1981	20,9	25,3	46,2	12	87	23
1986	19,5	29,1	48,6	12	80	25
1991	22,9	28,3	51,2	14	79	26

Årligen upplever 45 000 barn en separation

Ungefär 45 000 barn upplever att deras föräldrar separerar under ett år. Även sambofamiljer med barn har högre separationsfrekvens än äktenskap med barn. Familjer med två och tre barn är de stabilaste familjerna. Efter en separation bor 75–90 procent av barnen hos mamman. Har föräldrarna levt som sambor är det en större andel av barnen som bor hos mamman än om föräldrarna varit gifta. Pappornas möjlighet att få hand om barnen ökar med barnantalet. Av trebarnspapporna får 25–35 procent ta hand om ett eller flera av sina barn medan av ettbarnspapporna får endast 10–20 procent ta hand om sina barn.

23 000 barn upplever att mamma får en ny man

Barn som redan har varit med om en familjesplittring kan ganska snabbt få uppleva att familjen åter förändras. År 1990 var 23 000 barn med om att mamman flyttade ihop med en ny man. Vidare upplevde 3 000 barn att pappan flyttade ihop med en ny kvinna. Här redovisas enbart de ihopflyttningar som barnet själv är med om. Den "frånvarande förälderns" familjebildning ingår inte i dessa siffror.

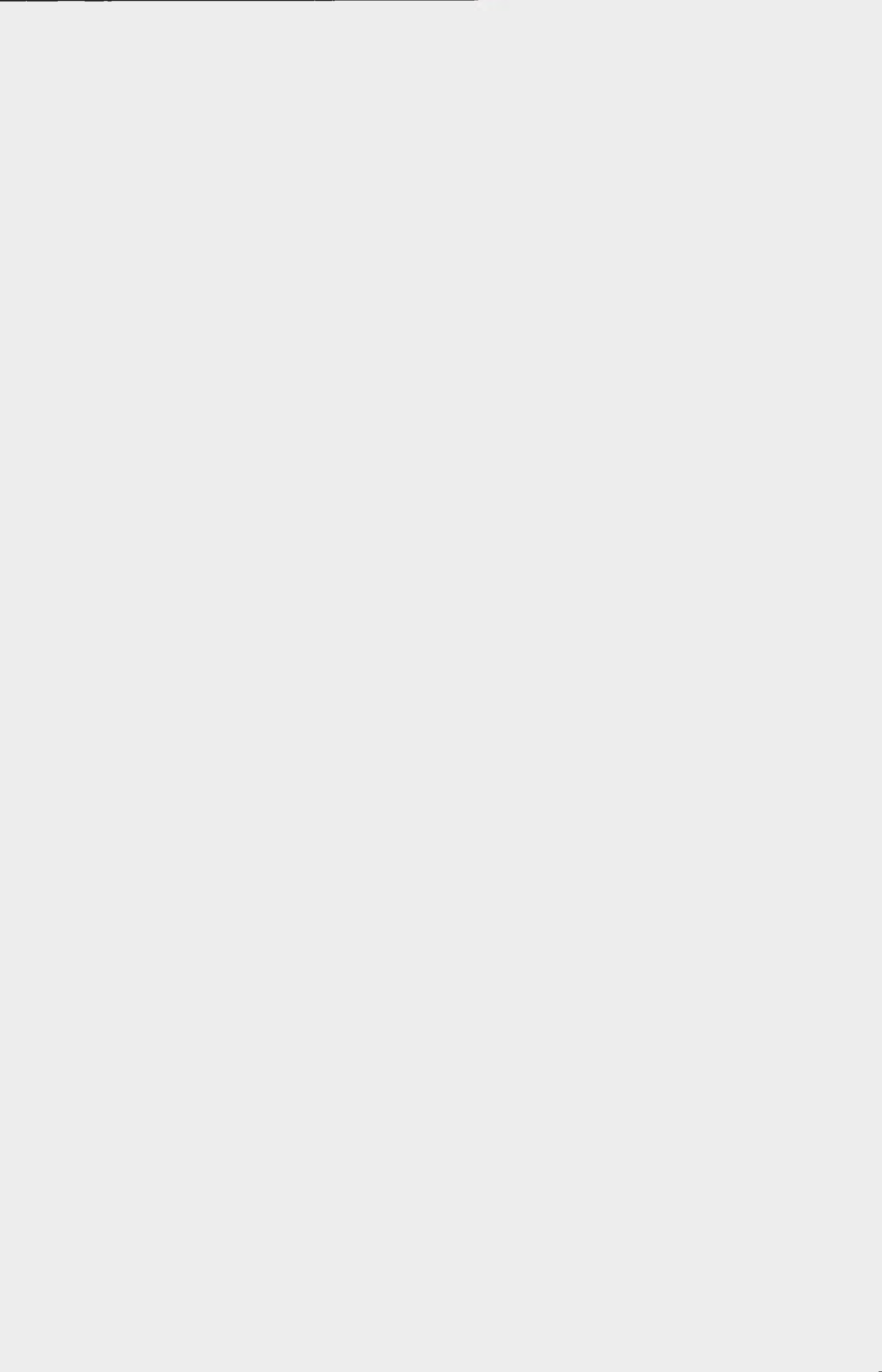
Antal barn som bor i ombildade familjer tycks dock inte bli fler, troligen beroende på att ombildade familjerna har en mycket hög separationsfrekvens.

Stigande separationsfrekvens

Från år mitten av 1970-talet till slutet av 1980-talet kan man inte observera någon påtaglig förändring av skilsmässofrekvensen. Under samma period valde allt fler att leva som sambor vilka har betydligt högre separationsfrekvens än gifta. Resultatet av detta blev att fler förhållanden upplöstes – trots att samboförhållandena blev stabilare. Sedan slutet av 1980-talet har skilsmässofrekvensen åter ökat. Separationsfrekvensen bland sambor har också ökat.

Åke Nilsson

Programmet för befolkningsstatistik, SCB

Elisabeth Landgren Möller

Familjen i statistiken

På SCB-programmet Demografi med barn och familj arbetar vi just nu med en intervjuundersökning som vi kallar Familj och arbete eller kortare Familjeundersökningen. Där ingår skilsmässor och separationer som en del i familjebilden.

När vi gjorde en provundersökning för 2,5 år sedan frågade vi bl.a. om intervjupersonerna instämde i påståendet: "Det var lika vanligt att folk gled ifrån varandra förr, men då var det inte lika lätt att skiljas." 88 procent instämde. Möjligheterna att skiljas påverkar självklart skilsmässofrekvensen. Man behöver bara se på liberaliseringen av skilsmässolagstiftningen 1974. Just det året skjuter skilsmässofrekvensen kraftigt i höjden. Den höjs och stannar på en högre nivå. (Se diagram)

Det var kanske inte skilsmässolagstiftningen som våra intervjupersoner främst tänkte på när de menade att orsaken till skilsmässa var lika stor förr samtidigt som möjligheterna var mindre. Den allt överskuggande förändringen tror jag är att kvinnor fått allt större möjligheter att försörja sig själva. Makarna är inte längre så fast bundna till varandra av ekonomiska skäl. Det gör det säkert lättare både för män och för kvinnor att besluta sig för att låta ett förhållande upphöra. Samtidigt har samboende utanför äktenskapet blivit allt vanligare och det är ju också ett uttryck för att makarna inte längre är lika fast bundna till varandra. Hand i hand med de ekonomiska möjligheterna går ju också attitydförändringar som med tiden gjort skilsmässa mer acceptabelt.

Bland paren är de gifta i stor majoritet. 1990 hade vi 1,6 miljoner gifta par och 370 000 sambopar. Men samborna blir allt fler på bekostnad av de gifta. Det är särskilt tydligt vad gäller par som nyligen flyttat ihop. Det är också så att isärflyttning är betydligt vanligare bland sambor än bland gifta, även när de har barn. Barnlösa par har högst skilsmässa/isärflyttningsfrekvens både bland gifta och sambor.

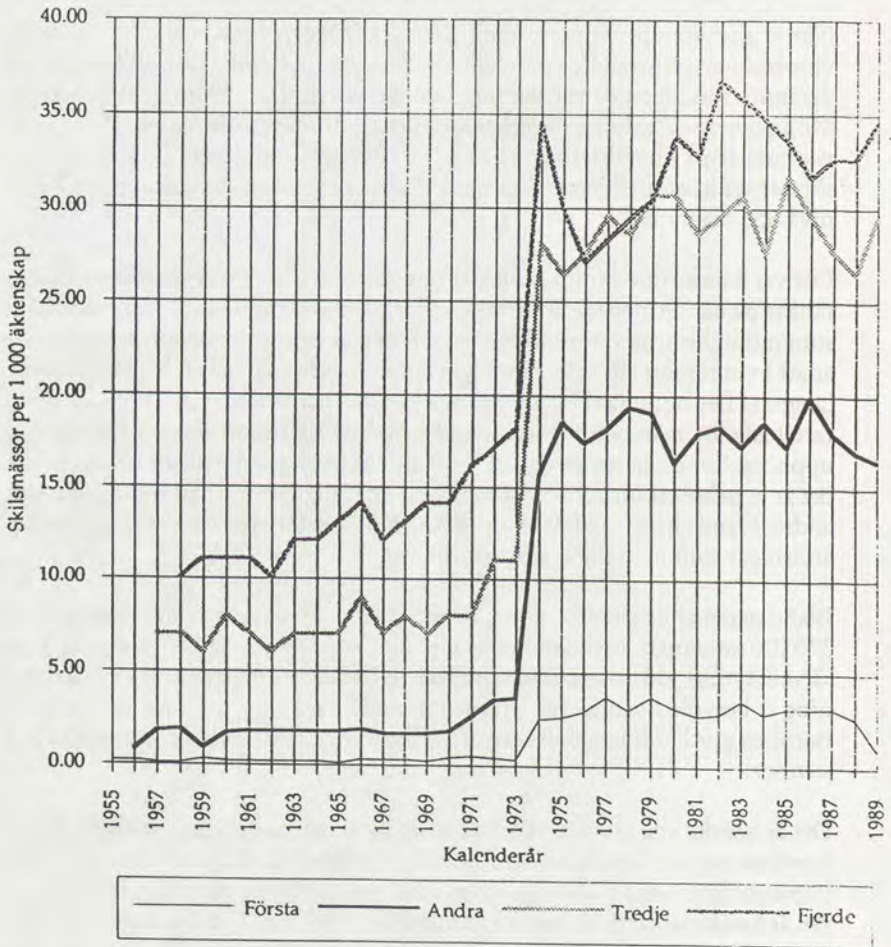
Det är kanske inte så svårt att förstå att separationer är betydligt vanligare bland barnlösa sambor än skilsmässor bland gifta barnlösa. Bland de barnlösa samboparen finns unga människor som ännu inte riktigt bestämt sig, en del av paren är kanske att jämföra med forna tiders förlovade par. Det är naturligt att unga människor under en tid prövar sig fram. Men även när det finns barn är isärflyttningen mer frekvent bland sambor än bland gifta.

Statistiken om familjemönster och därmed också skilsmässor och separationer kan efter komplexitet indelas i flera nivåer som alla bjuder på svårigheter.

Tvärsnitt dvs. situationen vid en viss tidpunkt: Redan här stöter statistikern på svårigheter p.g.a. av avsaknaden av registrering av samboförhållanden och separationer mellan sambor. Vi blir beroende av frågeundersökningar där folk- och bostadsräkningen är den största och mest centrala. Vid sidan av den finns information i undersökningen om levnadsförhållanden och i återkommande familjeundersökningar.

Skilsmässor per 1 000 äktenskap under äktenskapets första, andra, tredje och fjärde kalenderår för kalenderåren 1955–1989

Ser man på familjens sammansättning ur barns perspektiv kan den se ut som i tabellen nedan. Uppgifterna är 8-9 år gamla. Nya resultat kommer i 1992/93 års undersökningar om levnadsförhållanden.

Tabell 1: Barnens fördelning på olika familjetyper 1984/85. Källa: Undersökningen om levnadsförhållanden 1984/85. SCB

<i>Familjetyp</i>	<i>Andel av alla barn 0-17 år. Procent</i>
Traditionell kärnfamilj med mor och far och enbart gemensamma barn	80
Ensamstående förälder	10
Ombildad familj med styvmor eller styvfar och inga nya syskon	3
Ombildad familj där halvsyskon tillkommer	5
Ombildad familj där både mannen och kvinnan har egna barn med i boet	1
Ombildad familj med "mina", "dina" och "våra" barn	0,3

Nettoförändringar, dvs. information om hur sammansättning av familjerna förändras från en tidpunkt till en annan: Ett av tidens tecken är att ensamboendet blir allt vanligare och att allt färre barn bor med båda sina ursprungliga föräldrar.

Bruttoförändringar eller *flöden*: Här finns ny och intressant flödesstatistik grundad på folk- och bostadsräkningar och löpande befolkningsstatistik. Denna statistik har redogjorts för i föregående inlägg av Åke Nilsson.

Livsförlopp

Nästa steg på trappan till större komplexitet är att försöka beskriva livsförloppet. Flödesstatistiken talar för oss hur många som bildat familj, hur många som har skilt sig under ett år osv., men vi vet inte om samma människor är med om dessa händelser flera gånger. För att förstå förloppen behöver vi också sätta in händelser i familjelivet i sitt sammanhang med personernas förvärvsarbete och liv i övrigt. Livsförloppsdata finns i SCB:s pågående familjeundersökning.

Familjeundersökningens uppbyggnad

Vi har på SCB just avslutat datainsamlingen för den andra stora familjeundersökningen. En tidigare sådan, kallad fruktsamhetsundersökningen, genomfördes 1981 med tillägg för populationen män 1984. Både i de tidigare undersökningarna och i den som görs nu ställs retrospektiva frågor till män och kvinnor. Vi frågar om uppväxtförhållanden, när man gått i skola och annan utbildning, hela förvärvsarbetshistorien med yrken, arbetstider, föräldraledigheter mm. När fick man barn, när gifte man sig, blev sambo, när upphörde förhållandet osv.

Familjeundersökningen är uppbyggd för att ge möjlighet till analyser av samband mellan familjemönstrets förändringar och olika bakgrundsfaktorer. Här kan man komma betydligt längre i analysen än då man använder registerdata enbart. Det har visats redan i den förra familjeundersökningen. Forskare kommer att utnyttja den rika informationskälla som familjeundersökningen utgör. Självva kommer vi att utge ett antal beskrivande resultatrapporter och artiklar.

Kommittén för FN:s familjeår har skissat på ett forskningsprogram redan i sin inledande fråga om familjemönster och familjesplittring som ett tidens tecken. Man kanske ska komma ihåg att samtidigt som skilsmässorna och separationerna är många är samtidigt nya parbildningar mycket vanliga. Det bildas fler familjer än någonsin idag. Familjen är ingalunda död som man hör påstås ibland. Vidgar man familjebegreppet till att också omfatta den äldre generationen så är min tro att kontakterna generationerna emellan är frekventare än någonsin trots stora avstånd.

Med hjälp av familjeundersökningen kan man komma en mycket god bit på väg vad gäller de flesta av frågorna under rubriken "Familjemönster och familjesplittring som ett tidens tecken".

Hur många äktenskap/samboförhållanden?

Datafilerna från familjeundersökningen börjar bli färdiga men vi har ännu inte bearbetat data. Några resultat finns dock som det är roligt att få visa upp här idag.

Tabell 2: Antal äktenskap/samboförhållanden som intervjupersonerna uppgett sig ha haft. Källa: 1992 års undersökning om Familj och arbete. SCB.

Antal äktenskap/ samb. förh.	44-åringar		34-åringar		29-åringar	
	Män	Kv	Män	Kv	Män	Kv
Inget	5	3	10	4	18	10
Ett	69	67	60	62	62	64
Två	18	22	22	27	17	22
Tre	6	7	7	6	3	4
Fyra el. fler	2	1	1	1	0	0
Summa	100	100	100	100	100	100

Män får en partner senare än kvinnor. Bland 29-åringar har en tiondel av kvinnorna ännu inte varit sambo eller gift medan nästan dubbelt så många, 18 procent, av männen i samma ålder saknar erfarenhet av äktenskap eller samboförhållanden. Vid 44 år har män och kvinnor varit gifta eller sambo i ungefär samma utsträckning. Nära 70 procent hade haft endast ett förhållande och av dessa levde de flesta (85 procent) fortfarande kvar i samma äktenskap/samboförhållande. Endast 5 procent av männen och 3 procent av kvinnorna uppger att de aldrig varit sambo eller gifta. Man kan förmoda att bland undersökningens bortfall på drygt 20 procent ingår ensamstående och personer som aldrig varit gifta/samboende oftare än andra. Talen 5 resp. 3 procent för personer som aldrig varit gifta/samboende kan därför vara underskattade, särskilt bland männen.

34-åringar hade hunnit med nästan lika många äktenskap/samboförhållanden som de som var tio år äldre. Det är ytterligare ett tecken på att skilsmässor och separationer ökat.

I 1992 års undersökning om Familj och arbete ställdes också ett antal attitydfrågor bland annat om inställning till skilsmässa.

Tabell 3: Män och kvinnor i åldrarna 29,34 och 44 år som instämmer i olika påståenden om separationer och skilsmässor. Källa: 1992 års undersökning om Familj och arbete. SCB.

	Andel som instämmer		Procent
	Samtliga	Män	Kvinnor
Det är för lätt att skiljas	61	55	65
Om det finns barn borde man ha tillgång till familjerådgivare	90	89	91
Par borde hålla ihop för barnens skull	53	61	45
Par skulle hålla ihop mer om ansvar för barn och hushåll delades mer lika	72	69	74

Familjeundersökningen är upplagd så att man skall kunna studera samband mellan familjebeteende, bl.a. skilsmässor och separationer, och bakgrundsfaktorer. Intervjupersonerna kan grupperas i olika sociala och kulturella grupper. Den vanliga socioekonomiska indelningen finns för intervjupersonen och dennes föräldrar, också utbildning och egen familjebakgrund mm. För varje separation eller skilsmässa finns uppgift om datum och om det fanns barn. Vi får veta om man bildar familj igen och man kan följa den parallella utvecklingen av arbete och utbildning och barnafödande.

Familjeundersökningen kommer att analyseras och redovisas av SCB och av forskare. På demografiska avdelningen vid Stockholms universitet kommer man att utnyttja den men andra är också välkomna. Naturligtvis kan detta först ske efter en prövning av om utlämnande är förenligt med sekretesslagens bestämmelser och vi kommer att vara mycket noga med hur man handskas med utlämnade data. Ett alternativ är att arbeta med materialet i SCB:s lokaler. SCB kommer att ta betalt för service och hantering kring utlämnandefrågor. Det finns inga anslag för den slags service.

Konsekvenser

Eftersom Familjeundersökningen (Familj och arbete) innehåller retrospektiva frågor och kartlägger en del av livsförloppet finns det möjligheter att beskriva eller ta fram vissa hårddata om konsekvenser av separation och skilsmässa. Jag vill särskilt peka på möjligheterna att genom kombination av familjeundersökningen och inkomststatistiken beskriva de ekonomiska konsekvenserna. För några år sedan gjordes på SCB en del beräkningar för dåvarande underhållsbidrags-

kommittén där man jämförde inkomststandarden inte bara mellan ensamstående och samboende utan också mellan s.k. traditionella kärnfamiljer dvs. mamma, pappa och deras gemensamma barn och s.k. ombildade familjer där en man och kvinna gått in i ett nytt parförhållande och där någon av dem eller bägge hade barn med sig från ett tidigare förhållande. Resultaten pekade på att den ombildade familjen hade minst lika god eller t.o.m. bättre inkomststandard än den traditionella kärnfamiljen. Hänsyn hade tagit till familjens storlek. Det är mycket som kan spela in och göra att resultatet blir så. Bland annat vet vi att inkomsterna oftast blir bättre med åren. Äldre föräldrar kan erbjuda sin familj bättre standard än yngre. Då kunde vi inte studera inkomsterna för samma personer före och efter skilsmässa eller separation. Det skulle vi kunna göra idag men jag vill betona att det är ett svårt och grannliga arbete som inte görs i en handvändning. Innan man startar ett sådant projekt bör man i en förplanering noggrant penetrera möjligheterna. Det finns fallgropar och brister i statistiken som man måste överväga.

Familjeundersökningen har således mycket att ge när det gäller studier av skilsmässor och separationer som en del i livsförloppet och som en komponent i förändringar i familjemönstret. Men den är inte särskilt inriktad just på skilsmässor och separationer. Det finns ingen information om hur skilsmässan gick till, konsekvenser för umgänge mellan vänner och släktingar, mellan barn och föräldrar eller liknande.

Från undersökningen om levnadsförhållanden, ULF, har vi en enkel information om kontaktfrekvensen mellan barn och frånvarande föräldrar. Åren 1984–85 hade en femtedel av barn med en ”frånvarande” förälder ingen kontakt med denne. Åtta procent av barnen hade en far som var okänd eller en far eller mor som avlidit. Drygt en tredjedel hade kontakt varannan helg eller mer. Vi kommer snart att få nya uppgifter från ULF 1992/93.

Under familjeåret 1994 räknar vi med att på flera olika sätt presentera resultat från 1992 års familjeundersökning. Ett tema i vår resultatredovisning kommer att bli skilsmässor och separationer.

Elisabeth Landgren Möller
Chef för programmet ”Demografi med barn och familj”, SCB

Ingrid Åkerman

Barn i mångkulturella vårdnadskonflikter

En stor del av arbetet på Socialstyrelsen idag handlar om att arbeta med uppföljning, utvärdering, tillsyn och kunskapsförmedling. För mig innebär det uppföljning och utvärdering av socialtjänstens arbete med de familjerättsliga frågorna.

Jag skall redovisa familjeförändringarna som de blir synliga på Socialstyrelsen framför allt genom de kontakter som Socialstyrelsen har med Länsstyrelser, socialtjänst, domstolar, advokater och inte minst enskilda.

Jag skall också redovisa den första delen i den uppföljning som Socialstyrelsen gör om socialtjänstens insatser när det gäller olovligt bortförande av barn. Den del som är klar idag är en kartläggning av antalet barn som i samband med vårdnadskonflikt förts från eller till Sverige.

Föräldrar tar ett stort gemensamt ansvar för sina barn både när de lever tillsammans och då de separerar. Socialstyrelsens utvärdering av samarbetsamtal 1989 visade att 80 % av de föräldrar som sökte samarbetsamtal också kom till en överenskommelse när det gällde barnen.

Det finns ingenting idag som tyder på att detta skulle ha förändrats utan tvärtom. De allra flesta föräldrar som separerar försöker att samarbeta och tar ett gemensamt ansvar för sina barn. De fortsätter att vara föräldrar och är måna om att barnen ska påverkas så lite som möjligt av separationen. När man har problem söker man hjälp. Detta blir synligt genom att antalet föräldrar som vill ha rådgivning och hjälp i samband med skilsmässa verkar öka inom kommunernas familjerätter, vilket bl.a. visar sig i längre väntetider till samarbetsamtalen.

I 1990 års siffror om familjeförändring redovisas en ökning av separationer bland unga familjer med barn i föreskole- och lågstadieåldrarna. Detta är en situation som under de senaste åren har varit känd inom socialtjänsten och som här bekräftas.

Dessa unga familjer är i behov av mycket stöd och hjälp. En socialsekreterare uttryckte svårigheten med detta arbete ungefär så här: "Hur lär man ett ungt par samarbeta om barnen när de varken hunnit etablera sig som par eller som föräldrar?" Många av dessa unga familjer lever också under en svår ekonomisk press. Många drabbas idag av arbetslöshet och de är i många fall hårt skuldsatta genom t.ex. dyra bostadslån.

Vad händer i dessa unga familjer i samband med separationen? Här skulle behövas mer kunskap om hur föräldrarna ska lösa vårdnad och umgängesfrågan för det lilla barnet. Risken är stor att pappan i dessa unga familjer betraktas som utbytbar. Mamman har vårdnaden om barnet och vissa barn byter "pappa" flera gånger under sin förskoletid. Trots pappans engagemang i barnet kan han ha svårt att upprätthålla en kontinuerlig kontakt med det lilla barnet om mamman av olika orsaker motsätter sig detta. Många pappor säger att de haft svårigheter att få stöd och hjälp av socialtjänsten att upprätthålla denna kontakt. Enda möjlighet för dem kan bli att starta processer om vårdnad, umgänge eller verkställighet. Dessa processer kan pågå under många år.

Det är också viktigt att uppmärksamma de barn som ej har kontakt med sin pappa p.g.a. att pappan av olika orsaker ej vill detta. Socialtjänsten har ett ansvar att med rådgivning och samarbetsamtal hjälpa dessa föräldrar att se barnets behov av dem båda och också se barnets rätt att växa upp utan stridande föräldrar.

Socialtjänsten har ett ansvar att stödja och hjälpa de barn som varit utsatta för en tvist om vårdnad eller umgänge i domstol.

Mycket tyder på att vårdnadskonflikterna framför allt de som avgörs i domstol blivit mer komplicerade. Incestanklagelser och andra anklagelser i vårdnadsärenden tycks öka. Som en följd av detta ökar också antalet umgängedomar där umgänget skall ske med kontaktman. Socialtjänsten har på många håll svårt att ställa upp med de resurser som domstolarna kräver av dem.

Sverige har utvecklats till ett mångkulturellt land och det syns också i familjebildningen. I många vårdnadskonflikter som handläggs av socialtjänsten har föräldrarna olika kulturell bakgrund. Många av dessa föräldrar har mycket lite kunskap om varandras kultur, seder och religion. Det är inget man frågar om när man är nykär. Olikheterna blir synliga när familjen är etablerad och barnen kommer. Nu måste föräldrarna respektera och förstå varandras olikheter, acceptera dem och tillåta barnet att bli en del av båda. Det är viktigt att dessa föräldrar får råd och stöd i sin föräldraroll.

En grupp barn som hamnat i fokus det senaste året är de bortförda barnen, dvs. barn som olovligen förts till eller från Sverige. Bortförandet är en för barnet i de flesta fall tragisk konsekvens av en separationskonflikt.

I Föräldrabalken (FB) infördes 1 juni 1993 en lagändring som säger att domstolen vid bedömning av en vårdnads- eller umgängesfråga skall beakta risken för att barnet i samband med utövande av umgänge utsätts för övergrepp, olovligen bortförs, kvarhålls eller annars far illa.

För att få mer kunskap om detta problem gör Socialstyrelsen en uppföljning av socialtjänstens insatser då det gäller olovligen bortförda barn. Undersökningen görs av socionom Elsa Nyberg.

Vi vill i denna undersökning framför allt försöka få en uppfattning om

- * Hur många barn som berörs. De siffror vi har idag är antalet barn som UD kommer i kontakt med och det rör sig framför allt om konventionsbarn dvs. barn från länder där Sverige skrivit ett avtal om återförande.
- * Hur familjerna ser ut. Är den bortförande föräldern muslimsk man gift med svensk kvinna? Det är ofta den bilden massmedia ger.
- * Vilka faktorer som leder till att föräldrar olovligen bortför sina barn.
- * Vilka insatser socialtjänsten gjort före bortförandet.
- * Vilka förebyggande insatser som kan vidtas för att om möjligt förhindra barns bortförande.

Antalet barn som förts bort eller förts hit har vi fått fram genom att länsstyrelsen i varje län försökt ta reda på vilka ärenden som varit aktuella inom socialtjänsten framtill 1992. Kontakt har också tagits med Utrikesdepartementet, Bortrövade barns förening, Advokatsamfundet, Riksförbundet för kvinnojourer i Sverige, riksdagsmän med engagemang i frågan, Bris, Rädda Barnen m.fl. Ett antal domar har också gått genom.

Det är svårt att få fram exakta siffror på hur många barn som varit aktuella p.g.a. att socialtjänsten inte registrerar dessa ärenden på något särskilt sätt. Ibland ses dessa ärenden som rådgivningsärenden, dvs. endera eller båda föräldrarna har kontakt med socialtjänsten vid något eller några tillfällen, men därutöver görs inget från socialtjänstens sida. Kartläggningen bygger alltså på vad de handläggare som nåtts av frågan minns.

För det mesta vet heller inte socialsekreterarna vad som hänt barnen sedan kontakten upphört. Ett större antal barn än som redovisas kan därför vara återförda utan att socialtjänsten får kunskap om detta. Detta visar tydligt de svårigheter som ofta blir aktuella när man göra en uppföljning och utvärdering av socialtjänstens arbete. Det finns inget enhetligt registrerings- och dokumentationssystem.

Kartläggningen får ses som ett första försök att inventera problemets omfattning.

Barn som förts ut ur Sverige till ett annat land

I det följande redovisas uppgifter om bortförda barn t.o.m. 1992 där

- * vårdnaden är föremål för en tvist mellan föräldrarna eller
- * föräldrarna har gemensam vårdnad men ett gemensamt beslut om flyttning saknas, eller
- * barnet förs bort av föräldrar som saknar del i vårdnaden.

I kartläggningen finns 113 barn som bortförts 1992 eller tidigare. Barnen representerar 79 familjer. Det äldsta bortförandet skedde 1970 – de flesta ärendena som redovisats har varit aktuella under senare år. Bortförandet har för 34 barn angetts till perioden 1989–1992.

7 barn bortfördes 1989 – av dem var 4 st 6 år eller yngre vid bortförandet.
3 barn bortfördes 1990 – 1 var under 6 år.
13 barn bortfördes 1991 – av dem var 11 st 6 år eller yngre.
11 barn bortfördes 1992 – av dem var 5 under 6 år.

39 barn har angetts vara återförda till Sverige.

95 barn från 65 familjer har förts bort av sin far och 18 barn från 14 familjer har förts bort av sin mor.

* *Barn med en svensk och en utländsk förälder.*

63 barn har en svensk förälder. Tio har svensk pappa. De barn som har en svensk mamma och en utländsk pappa utgör alltså nästan hälften av materialet (47%). En av dessa mammor har fört bort ett barn.

Papporna kommer i åtta fall från Tunisien, fem från Egypten, fyra från USA samt tre från vardera Grekland och Italien. I övrigt finns många länder representerade.

12 pappor, varav en svensk, har dömts för egenmäktighet mot barn.

* *Barn med två utländska föräldrar.*

40 barn från 26 familjer har två föräldrar av utländsk härkomst. Barn med två föräldrar av utländsk härkomst utgör 35 % av de bortförda barnen. I tre familjer har mamman fört barnet ut ur Sverige, i övriga fall pappan. I sex familjer kommer båda från Iran, i tre båda från Marocko och i tre båda från Finland. I övrigt är det stor spridning på föräldrarnas ursprungsländer.

Sex pappor har dömts för egenmäktighet med barn, i fyra av dessa fall kommer mamman från samma land.

* *Barn med två svenska föräldrar.*

Tio barn från sju familjer har två svenska föräldrar. I fyra av dessa familjer har mamman fört barnen utomlands, i övriga fall pappan. Ingen av dessa har dömts för egenmäktighet mot barn.

Hitförda barn

I materialet redovisas 40 barn i 27 familjer som förts hit mellan åren 1977–1992. Av dessa är det känt att 10 återförts. Inget av de hitförda barnen har två svenska föräldrar.

13 barn har två utländska föräldrar med utländsk härkomst (tio familjer). I tre fall kommer båda från Iran. Tre barn har förts hit av sina mammor. 27 barn i 17 familjer har en svensk och en utländsk förälder. I tre fall är pappan svensk, i 14 fall mamma. Det är alltid den svenska föräldern som fört hit barnet. 11 barn från sju familjer har av sin svenska mamma förts hit från USA.

Utredningen fortsätter nu med en uppföljning av socialtjänstens insatser. Intervjuer kommer att ske med handläggare inom socialtjänsten, med föräldrar till bortförda barn, samt med bortförda barn som kommit tillbaka. Kontakt kommer att tas med föräldrar som bortfört.

Rapporten kommer att redovisas i sin helhet på NOPUS seminarium om Familjerätt i Norden i Oslo december 1994.

Ingrid Åkerman
Byrådirektör, Socialstyrelsen

Tidens tecken

Skilsmässorisker: om orsaker och sociala mönster

Jan M. Hoem

Utbildning gynnar stabiliteten i äktenskapet

Kvinnor med högre utbildning har haft en gynnsammare utveckling än andra vad gäller risken för skilsmässa under de två senaste decennierna.

Skilsmässoreformen 1974 gav Sverige mycket liberala regler för skilsmässa. En skilsmässa betraktas här som makarnas privata angelägenhet, och den beviljas utan att parterna behöver ange något skäl. Myndigheternas inblandning begränsas till att övervaka att vårdnadsbeslut (om paret har barn) och ekonomiska uppgörelser går rätt till. I samband med reformen gick skilsmässotalen upp kraftigt och efter 1974 har de legat på en betydligt högre nivå än någonsin tidigare. Sverige har bland de högsta skilsmässoriskerna i Europa, nästan lika höga som till exempel Danmark och Storbritannien.

Många faktorer påverkar skilsmässorisken. En hel grupp av sådana faktorer är knutna till äktenskapets startbetingelser. Skilsmässorisken är högre om paret sambodde före giftermålet, om kvinnan hade barn före äktenskapet, om hon var mycket ung när hon gifte sig, och om hon var gravid då. Betydelsen av några sådana faktorer framgår av vidstående tabell, som är baserad på data för 1971–1991 från Statistiska centralbyrån.

Tabellen skall läsas på följande sätt: Kvinnor som gifte sig i 16–17 års ålder har 2.2 gånger så hög skilsmässorisk som jämförbara kvinnor som gifte sig i ålder 20–23. (Se vänstra fältet i tabellen.) Kvinnor som gifte sig i 18–19 års ålder hade sextio procent högre skilsmässorisk än de senare (faktorn i tabellen är 1.6). När giftermålsåldern stiger, faller skilsmässorisken, och om kvinnan gifte sig i 29–35 års ålder, är risken bara hälften av vad den var för kvinnor som gifte sig i åldersintervallet 20–23 (den grupp vi hela tiden jämför med; faktorn i tabellen är 0.5). Det ges flera förklaringar till detta mönster. Dels är man generellt mer mogen ju senare man gifter sig. Vidare är det större risk att de par som gifter sig särskilt

Betydelsen av vissa startbetingelser för risken för skilsmässa bland gifta svenska kvinnor, 1971–1991.

Giftermålsålder	Effekt	Barn före giftermålet?	
		nej	ja
16–17 år	2.2		
18–19	1.6		
20–23*	1	nej	1*
24–28	0.7	ja	2.7
29–35	0.5		1.6 3.3

* Basgrupp. Övriga risknivåer jämförs med denna.

tidigt, växer ifrån varandra efter någon tid. Slutligen verkar det som om de som är särskilt unga när de gifter sig, allmänt har svårare för att hålla äktenskapet samman längre fram.

Skilsmässorisen ökar dessutom med sextio procent om kvinnan är barnlös men gravid vid giftermålet (faktorn är 1.6 i högra fältet i tabellen). Har hon barn innan hon gifter sig, höjs skilsmässorisen med en faktor på 2.7 om hon inte dessutom är gravid, och med faktorn 3.3 om hon både har barn och är gravid. Alla dessa jämförelser görs mot gruppen av kvinnor som varken var gravida vid giftermålet eller hade barn innan. Resultaten avser kvinnor som inte har varit gifta förut (kvinnor i förstagsäktenskap).

Utöver startbetingelserna beror naturligtvis skilsmässorisen också på den aktuella situationen. Särskilt viktigt är det om paret har barn eller ej, och på hur många barn de eventuellt har. Detta kan också ha många förklaringar. Dels skaffar äkta par sig nog inte gärna barn (eller flera barn än de redan har) om de tycker de har ett dåligt förhållande sig emellan. När de väl har fått barn, är makarna dessutom säkert mer måna än förr om att hålla samman, kanske främst för barnens skull men också för att de inte själva skall gå miste om den dagliga kontakten med barnen.

Om vi jämför med kvinnor med ett barn, finner vi att kvinnor utan barn hade 2.5 gånger så hög skilsmässorisk, att kvinnor med två barn hade halva skilsmässorisen, och att kvinnor med tre eller flera barn hade fyrtio procent av ettbarnsmammornas skilsmässorisk.

Som nämnts är dessa skattningar beräknade utifrån befolkningsdata från åren 1967 till 1991. Det har varit en ganska stark utveckling av skilsmässoriskerna under denna period. Några drag av utvecklingen framgår av vidstående tabell för kvinnor gifta vid 20–23 års ålder. (Utvecklingen har haft motsvarande mönster för andra giftermålsåldrar.) Vi ser bland annat att var femte kvinna född 1949 som gifte sig i denna ålder skildes inom loppet av fjorton års äktenskap, medan kohorten född tio år senare bara behövde nio års äktenskap för att få lika stor andel skilda. Det har uppenbarligen skett en stark liberalisering av synen på skilsmässa i befolkningen under de senaste decennierna.

Procent som skilde sig inom loppet av de första äktenskapsåren bland kvinnor som gifte sig i åldern 20–23 i centrala födelsekohorter i vårt material.

Födelseår	1944	1949	1954	1959	1964
Skilda inom					
4 år	2,2	5,0	8,7	9,3	11,1
9 år	10,0	14,1	18,7	20,8	
14 år	16,0	20,4	25,6		
Antalet gifta i åldern 20–23	7 621	15 626	11 127	6 308	6 208

Utvecklingen av skilsmässorisken för gifta svenska kvinnor med barn efter utbildningsnivå, 1971–1991, standardiserad för giftermålsålder (20–35), för antal barn (>0), för första barnets ålder, och för om kvinnan var gravid vid giftermålet.

FIGUR A
Förgymnasialt utbildningsnivå

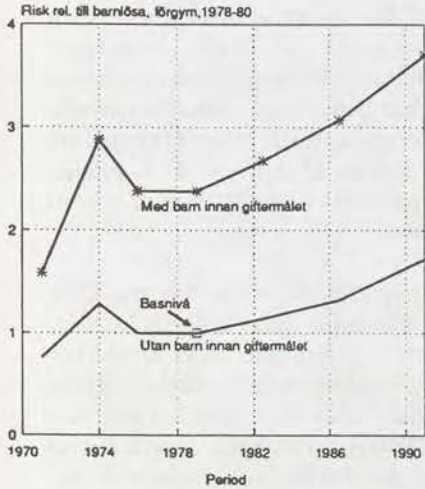
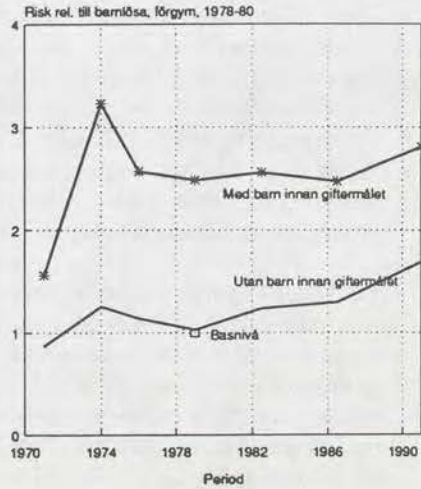
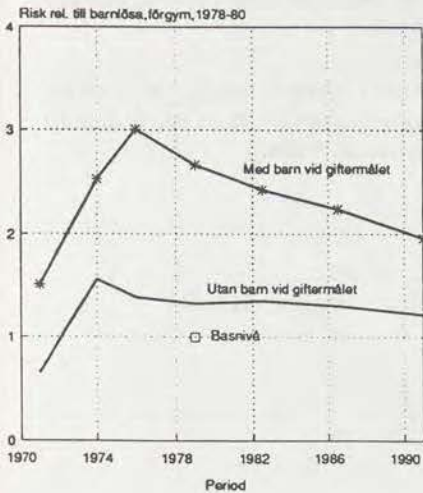

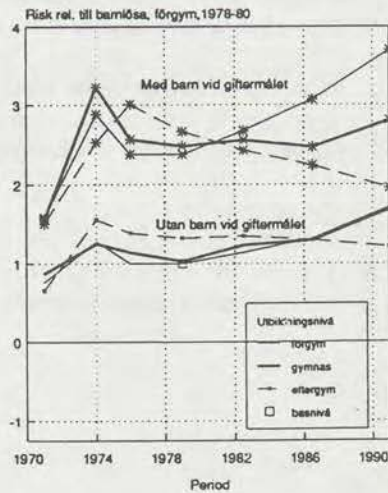
FIGURE B
Gymnasialt utbildningsnivå

FIGUR C
Eftergymnasialt utbildningsnivå

FIGUR D
Alla utbildningsnivåer

Vidstående diagram visar att kvinnor på olika utbildningsnivåer har haft olika utveckling av skilsmässorisen. För kvinnor med förgymnasial utbildning har skilsmässorisen stigit rätt kraftigt sedan slutet av 1970-talet. Det är möjligt att denna ökning är ett pris som kvinnorna har fått betala för sitt allt starkare engagemang på arbetsmarknaden. Risken har också stigit för kvinnor som hade gymnasial utbildning, men inte alls lika mycket.

För kvinnor med eftergymnasial utbildning har som synes utvecklingen varit en helt annan. För dem har risken fallit sedan mitten på 1970-talet. Nedgången har varit extra stark för dem som hade barn före äktenskapet. Det verkar som om kvinnor med eftergymnasial utbildning har varit särskilt gynnade av utvecklingen sedan mitten på 1970-talet. Dessa kvinnor har bättre än andra kunnat använda sig av utbyggnaden av barnomsorg och barnledighet, och det är möjligt att detta progressivt har lett till en förbättrad livssituation för kvinnor i denna grupp mer än för andra kvinnor.

Kurvorna i figuren har beräknats med hjälp av indirekt standardisering. Denna metod ger nivån för skilsmässorisen till exempel under 1974 för kvinnor med eftergymnasial utbildning som inte hade barn före giftermålet, *i förhållande till* skilsmässorisen 1978–80 för kvinnor med förgymnasial utbildning som heller inte hade barn före giftermålet. Samtidigt hålls effekten av övriga faktorer (startbetingelser, antal barn, osv.) under kontroll. I analysen har vi hållit oss till kvinnor som gifte sig i 20–35 års ålder och som har fått barn. Detta är de vanligaste giftermålsåldrarna, och det är främst för kvinnor med barn som en skilsmässa är ett socialt problem.

Kvinnor utan barn har högre skilsmässorisk än kvinnor med barn. Skilsmässoutvecklingen för kvinnor utan barn liknar den som finns i diagrammet, men den är mycket mindre dramatisk och återges inte här.

Vi har bara redovisat skilsmässorisker för kvinnor. Detta är inte därför att vi tror att det bara är kvinnans situation som bestämmer risken för att ett par skall skilja sig, utan därför att vi inte har motsvarande data för män.

Jan M. Hoem

Professor i demografi vid

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet,

chef för Demografiska avdelningen vid Stockholms universitet.

Carl Göran Svedin

Mäns och kvinnors syn på skilsmäsoorsaker och upplevda konsekvenser av skilsmässan

Denna redovisning är en del av ett större forskningsprojekt omkring barn och skilsmässa som bedrivits vid Avdelningen för barn- och ungdomspsykiatri vid Hälsouniversitetet i Linköping, i huvudsak av doktorand Marie Wadsby och undertecknad.

Syftet med presentationen är att beskriva bakgrund och orsaker till skilsmässan, hur de förändringar skilsmässan medförde upplevdes av de vuxna, samt att beskriva skillnader mellan män och kvinnor.

Studien utgår från de par som skilde sig under ett års tid, 1987–88, vid Linköpings Tingsrätt som i sin domsaga har 4 kommuner.

Samtliga par som fullföljde sin skilsmäsoansökan, kunde intervjuas utan tolk och hade hemmavarande barn under 18 år, 141 par eller 282 individer ombads delta. Den slutliga undersökningsgruppen kom att bestå av 157 personer, 88 kvinnor och 69 män ur 110 familjer, tabell 1.

Tabell 1: Urval av undersökningsgrupp

	Antal familjer	Antal män	Antal kvinnor
Totalt antal	185	185	185
Aterkallade ansökningar	-32	-32	-32
I behov av tolkhjälp	-12	-12	-12
Kontakt nåddes ej	-2	-18	-7
Ville ej delta	-29	-54	-46
Undersökningsgrupp	110 (78%)	69 (49%)	88 (62%)

I dessa familjer fanns 215 barn varav 188 var under 18 år vid undersökningen.

De deltagande föräldrarna intervjuades separat, vanligtvis i sitt hem. Intervjun varade i genomsnitt i 2 timmar.

Intervjuformuläret omfattade dels rena faktafrågor, dels halvstrukturerade frågor. Utöver intervjun fick föräldrarna fylla i två skattningscheman. På den första fick föräldrarna på visuella analogskalor ange vilka orsaker (frekvens) och hur pass starkt bidragande dessa varit (intensitet) till skilsmässan. Listan bestod av 20 ofta angivna skilsmäsoorsaker (Koch-Nielsen, 1983).

På det andra skattningsschemat fick föräldrarna på ett liknande sätt fylla i vilka förändringar som skett för dem som en följd av skilsmässan och om dessa förändringar upplevts som positiva eller negativa.

Resultat, allmänt

Elva procent av männen och 13 procent av kvinnorna hade tidigare varit gifta/sambo. Kvinnorna kom i signifikant större omfattning från skilsmäsohem än männen, 22 procent respektive 9 procent, och detta var en något större andel än förväntat med tanke på skilsmäsofrekvensen när dessa kvinnor växte upp. Beträffande socioekonomisk indelning var det en tämligen god överensstämmelse med fördelningen bland befolkningen i hela landet med undantag för att det var dubbelt så vanligt med egna företagare i skilsmässogruppen.

Den genomsnittliga åldern vid äktenskapets ingående var 24.5 år för kvinnorna och 27.2 år för männen. Endast 8 procent av kvinnorna och 3 procent av männen var under 20 år då äktenskapet ingicks. Den genomsnittliga ålderskillnaden var 3.3 år och knappt 4 procent av paren hade en åldersdifferens på mer än 10 år. Äktenskapet hade i genomsnitt varat i 10.5 år och den genomsnittliga varaktigheten i samboendet var 14.3 år. I drygt en fjärdedel (27 procent) hade äktenskapet haft en varaktighet på mindre än 5 år, men endast 5 procent hade sammanbott en kortare tid än så. De yngre paren gifte sig vanligtvis inte förrän vid första barnets födelse (82 procent).

Initiativ

Kvinnorna ansåg att de äktenskapliga problemen hade funnits signifikant längre tid än männen och i ca 60 procent av fallen tog kvinnan initiativet till skilsmässan. Perioden mellan den första diskussionen om skilsmässa till att den blev av var i 70 procent av fallen mindre än ett år. Endast 15 procent hade haft kontakt med familjerådgivning eller liknande.

Skilsmäsoorsaker

Kvinnorna uppgav fler enskilda skilsmäsoorsaker än männen, i genomsnitt 4.9 resp. 4.2. En dominerande partner och missbruk uppgavs signifikant oftare av kvinnorna jämfört med männen. Fysiskt våld och konflikter om fritiden var också signifikant tyngre skäl till skilsmässan enligt kvinnorna. Männen ansåg signifikant oftare att partnerns otrohet var orsaken till skilsmässan, tabell 2. Huvudorsaken till skilsmässan uppgav paren i 37 procent vara konflikter av olika slag och sammantaget med fysiskt våld och missbruk utgjorde detta orsaken i hälften av alla fall, figur 1.

Vid skilsmässan bodde 65 procent av paren i eget hus. Efteråt bodde 22 procent av kvinnorna och 42 procent av männen kvar i denna slags boende. Män behöll hus, kvinnor lägenhet.

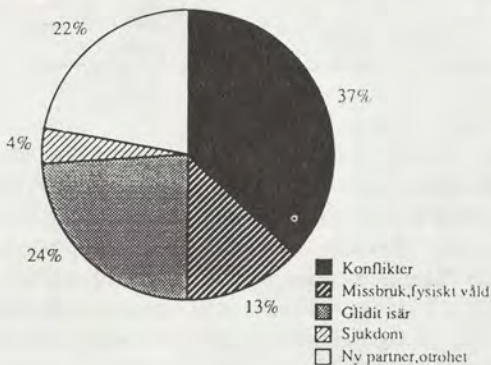

Tabell 2: Orsaker till skilsmässan

	%	Män n=69		Kvinnor n=88			Chi ²	M-W
		md	iqr	%	md	iqr		
Utvecklats ifrån varandra	59	69	14,6	66	78	18,5		
Dominerande partner	25	67	23,1	42	61	15,4	0,05 ¹⁾	
Konflikter om:								
Arbetsfördelningen i hemmet	36	26	20,9	43	47	24,5		
Prioriteringen arbete-familj	30	39	14,6	38	54	21,9		
Barnens uppfostran	25	35	29,5	35	51	29,4		
Pengar	38	42	22,5	35	49	23,5		
Hur fritiden ska användas	39	41	20,0	38	64	22,4	0,05	
Otillfredsställande sexuellt samliv	30	48	15,4	39	68	21,0		
Makens otrohet	22	65	28,5	9	49	14,5	0,05 ²⁾	
Egen otrohet	4	88	15,0	10	70	26,8		
Maken träffat ny partner	28	96	8,6	17	89	19,6		
Själv träffat ny partner	12	72	18,0	11	85	13,0		
Makens missbruksproblem	3	72	-	21	89	9,5	0,01 ³⁾	
Egna missbruksproblem	4	92	15,0	6	76	15,1		
Fysiskt våld	6	25	12,0	16	75	18,5	0,05	
Makens sjukdom	9	71	12,0	7	73	34,0		
Egen sjukdom	6	71	18,5	5	71	19,0		
Ekonomiska problem	23	43	28,0	25	49	33,0		
Bostadsproblem	4	48	15,8	2	27	-		
Annat	20	95	5,0	19	91	6,3		

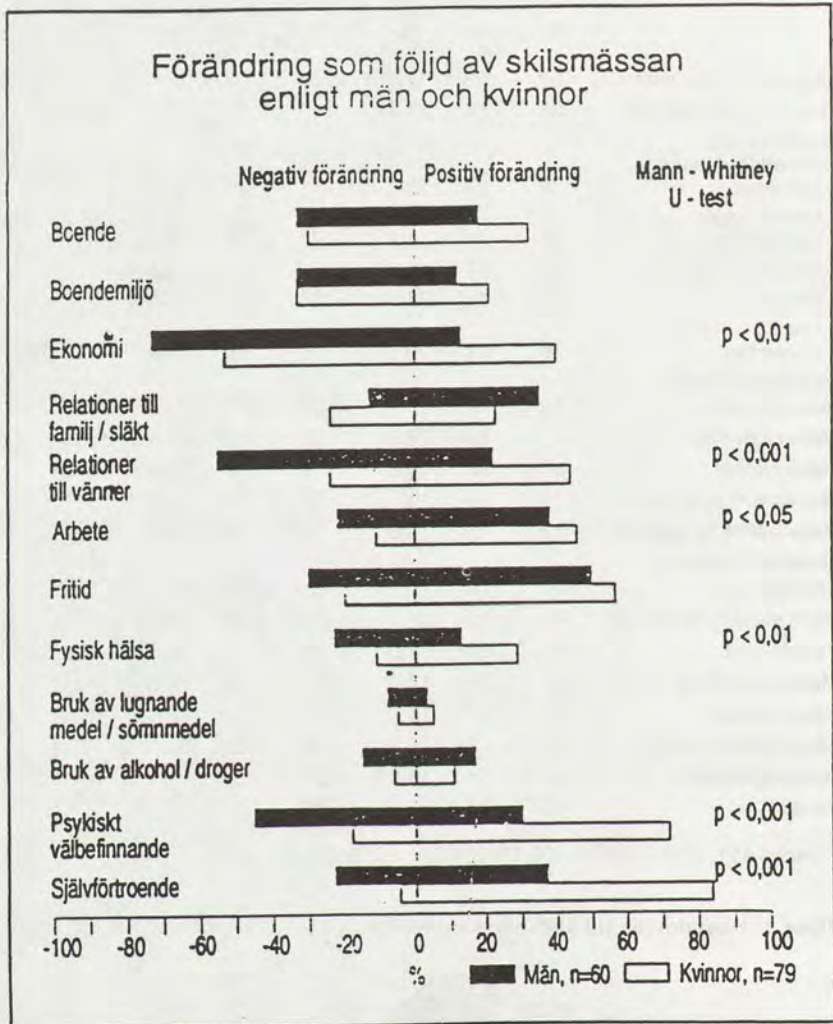
¹⁾ Chi²=4,451, Df=1, ²⁾ Chi²=3,988, Df=1, ³⁾ Chi²=9,202, Df=1

Figur 1: Huvudorsak till skilsmässan, n=157

Figur 2: Upplevda konsekvenser som en följd av skilsmässan enligt män och kvinnor

Ekonomi var den variabel som både män och kvinnor skattade som mest förändrad. En signifikant skillnad mellan könen förelåg dock. Kvinnor upplevde i större omfattning en förbättring jämfört med männen. Egen kontroll och överblick i kombination med bostads- och vårdnadsbidrag uppgavs som förklaring. Relationer till andra familjemedlemmar och släkt förändrades för omkring hälften av både män och kvinnor. Vänskapsrelationerna förändrades dock olika för män och kvinnor. Medan männen upplevde att de tappade sociala relationer i och med skilsmässan behöll fler kvinnor gamla vänner under och efter äkten-

skapet samt knöt oftare nya kontakter efter skilsmässan. Av männen upplevde sig 35 procent inte ha haft någon att prata med om skilsmässan, medan ytterligare 10 procent inte upplevde något behov av att prata med någon. Motsvarande siffror för kvinnorna var 15 respektive 1 procent.

Både män och kvinnor upplevde att de fått mer tid för arbete och egna fritidsintressen jämfört med före skilsmässan.

Det var fler män som upplevde att den fysiska hälsan hade försämrats efter skilsmässan jämfört med kvinnorna som oftare uppgav den som förbättrad. Skillnaden mellan män och kvinnor var signifikant. Män som tagit initiativ till skilsmässan mådde bättre och förbrukade mindre psykofarmaka än de som blivit övergivna.

Majoriteten av kvinnorna, 72 procent, upplevde sitt psykiska välbefinnande som förbättrat och 18 procent som försämrat, medan motsvarande siffror för männen var 28 procent respektive 45 procent. På samma sätt förelåg en skillnad mellan hur män och kvinnor tyckte deras självförtroende förändrats. De män som hade haft någon att prata med om skilsmässan mådde signifikant bättre och upplevde ett bättre självförtroende än de som saknat detta.

Vid en genomgång av de psykiatriska journalerna vid US i Linköping visade det sig att 24 procent av männen, eller 4.5 gånger fler än en matchad kontrollgrupp, hade haft en psykiatrisk kontakt medan motsvarande siffra för kvinnorna var 17 procent, eller 2.5 gånger så vanligt.

Diskussion

Undersökningen visade att kvinnor och män skiljde sig betydligt åt då det gällde att uppleva och identifiera svårigheter i äktenskapet såväl kvantitativt som kvalitativt. Att kvinnorna var bättre psykologiskt förberedda och tog initiativet till skilsmässan medan männen i större utsträckning var kvar i chockfas vid intervju tillfället.

Undersökningen visade också att om någon av parterna i en skilsmässa är "förlore" så är det männen.

Trots en i många fall försämrad ekonomi upplevde kvinnorna bl.a. psykologiska vinster som kompenserade detta, på samma sätt som den ökade möjligheten att styra och kontrollera sitt liv ökade självförtroendet. Kvinnorna hade dessutom fler sociala kontakter, vilket underlättade anpassningen efter skilsmässan.

Omvänt präglades männens tillvaro i många fall av en försämrad ekonomi, förlust av sociala kontakter, försämrat psykiskt välbefinnande och fysiskt hälsotillstånd, något som även konstaterats i en annan svensk studie (Hallberg & Mattsson, 1989). Att bli övergiven och att inte ha någon att prata med var extra belastande faktorer. Männen verkade således sämre förberedda och rustade att genomföra skilsmässan, samt att anpassa sig efteråt än kvinnorna. Detta är ett

viktigt fynd för advokater, familjerådgivare och läkare att ta hänsyn till i sina kontakter med män efter en skilsmässa. Stöd och hjälp till dessa män har hittills huvudsakligen tillgodosetts genom frivilliga organisationer för icke vårdnads-havande föräldrar.

Carl-Göran Svedin
Med. dr och leg. psykoterapeut,
avd. för barn- och ungdomspsykiatri,
Hälsouniversitetet i Linköping

Ulla Björnberg

Ideal och verklighet

Vardagslivets villkor och inneboende konflikter

Skilsmässor och separationer har ökat stadigt de senaste decennierna. I diskussionerna kring orsakerna till detta kan urskiljas två typer av förklaringsmodeller. Den ena tar fasta på strukturella möjligheter. Inom ramen för denna förklaringsmodell finns tre teser:

a. Kvinnors yrkesarbete

Genom att kvinnor i allt högre utsträckning har blivit yrkesarbetande har det också blivit ekonomiskt möjligt för kvinnor att försörja sig själva och sina barn. Deras ekonomiska självständighet har också givit dem större möjligheter att skilja sig och leva som ensamstående förälder med sina barn.

b. Välfärd och hög levnadsstandard

Genom att samhällets stödsystem har expanderat finns det i dagens samhälle ett ekonomiskt och socialt stödsystem runt individerna som också har bidragit till en ökad individualisering. Det ekonomiska och sociala beroendet inom familjen har minskat. Individerna har generellt sett större ekonomiska möjligheter att leva oberoende av det stöd som familjen och kretsen runt familjen kan ge. Man kan ersätta familjen med andra relationer och system.

c. Liberaliserad lagstiftning

Den lagstiftning som reglerar skilsmässor och separationer har liberaliserats och skilsmässan har blivit en enkel procedur. Genom förenklade procedurer har också synen på skilsmässor avdramatiserats. Man skulle kunna uttrycka det så att skilsmässor och separationer har institutionaliserats som en icke så stigmatiserande lösning på familjeproblem.

Dessa teser tar fasta på vilka strukturella möjligheter individer har att skilja sig och kan ses som orsaker till att skilsmässor och separationer ökar, men jag uppfattar att de egentligen inte berör orsakerna till skilsmässor i en djupare bemärkelse.

För att förstå orsakerna till skilsmässor och separationer får man studera samlevnadsmönster och relationer mellan människor i det moderna livet och studera vad familj och familjerelationer betyder för de individer som bildar familj. En sådan förklaringsmodell tar fasta på samlevnaden som ett gemensamt projekt eller som ett individuellt projekt.

Internationell forskning visar att familjelivet har ett högt värde i de flesta länder.

Familj som samlevnadsform har fortfarande en stark attraktionskraft och de flesta unga män och kvinnor har för avsikt att bilda familj. Snarare skulle man kunna uttrycka situationen så att många har höga förväntningar på vad familjelivet skall ge i utbyte.

Män och kvinnor i Sverige har i dag en syn på familjen som närmast skulle kunna beskrivas som att det utgör ett projekt. I en undersökning som jag håller på att bearbeta ställdes en fråga om deras syn på familj.

Alternativ 1 – traditionell uppfattning om familjen. Familj bekräftas genom äktenskapet. Man och hustru har skyldighet att efter bästa förmåga hålla samman. Män och kvinnor är olika och bör ha olika roller i familjen.

Alternativ 2 – familjen som projekt. Familjen är ett gemensamt projekt som inte behöver bekräftas genom äktenskap. Män och kvinnor är visserligen inte lika, men de bör ändå dela arbetet i familjen efter bästa förmåga. Sammanhållningen kan bara fungera om båda är lika engagerade i familjen.

Alternativ 3 – familjen som avtal. Familj kan liknas vid ett kontrakt som inte måste vara ett äktenskapskontrakt. Man ingår ett gemensamt avtal om en arbetsfördelning. Man håller ihop så länge som man tycker att man får något ut av samvaron och så länge som båda följer det avtal som man har träffat.

Tabell 1

	<i>Kvinnor -29</i>	<i>Män -29</i>	<i>Kvinnor 40-</i>	<i>Män 40-</i>
<i>Äktenskap</i>	14	13	19	21
<i>Projekt</i>	84	87	77	72
<i>Kontrakt</i>	2	-	4	3
<i>Total</i>	100	100	100	100
<i>N</i>	150	31	52	39

Resultaten visar att en överväldigande majoritet av både kvinnor och män instämmer i alternativ två. Tabell 1 visar att män och kvinnor över 40 år i något större utsträckning håller på den traditionella familjeformen. En jämförelse mellan samboende och gifta visar också att mer än 90% av de samboende tycker att beskrivningen av projektfamiljen stämmer in på deras uppfattning av familj, medan detta gällde för c:a 75% av de gifta.

Innebörden av att parterna ser på familjen som projekt är att samlevnaden inte är given utifrån givna rollförväntningar. Med en traditionell syn på familjen kan man föreställa sig att makarna har föreställningar om arbetsfördelning och samvaro som inte behöver ifrågasättas och förhandlas. Om var och en vet sin plats behöver man inte resonera så mycket om detta. Men om det inte är så, står möjligheterna öppna att fritt välja hur man vill ha det i sin egen familj. Åtminstone föreställer man sig att man har ett fritt val. Detta ställer krav på att man dels väljer hur man vill ha det, dels att man också bör vara nöjd när man har träffat

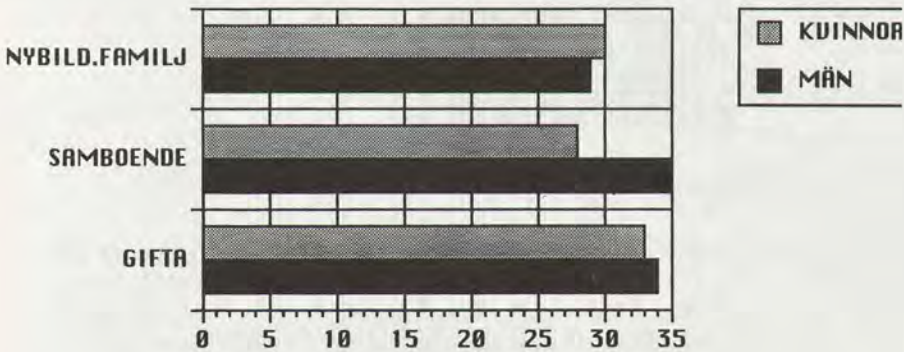

ett val. Med en projektsyn på familjen är familjelivet och arbetsfördelning något som man förhandlar fram i den dagliga samvaron. Båda parter har förväntningar och föreställningar som måste göras tydliga i det dagliga samspelet.

Trots att de flesta partners anser att man väljer den arbetsfördelning som passar dem bäst visar statistiken att slutresultatet i de allra flesta fall är traditionellt. Arbetsfördelningen mellan könen följer ett välkänt mönster.

I en pågående undersökning om familj, föräldraskap och förvärvsarbete, har jag frågat om hur man upplever arbetsfördelningen i hemmet, bl.a. om man upplever den som rättvis eller orättvis. Diagram 1 visar att cirka en tredjedel av både kvinnor och män anser att arbetsfördelningen i hemmet inte är rättvis. Påfallande är att de kvinnor som tycker att hushållsarbetet är betungande också i hög utsträckning (54%) anser att arbetsfördelningen är orättvis. Drygt 35% av kvinnorna och 25% av männen menar att man ofta har konflikter om hushållsarbetet. Dessa siffror tyder på att förhandlingar om arbetsfördelningen i hemmet är en källa till konflikt som i många familjer uppfattas som slitsam. Resultaten visar överensstämmelse med Carl Göran Svedins undersökning om orsaker till skilsmässor. Hans resultat visar att många kvinnor ser den sneda arbetsfördelningen i hemmet som en starkt bidragande orsak till skilsmässor.

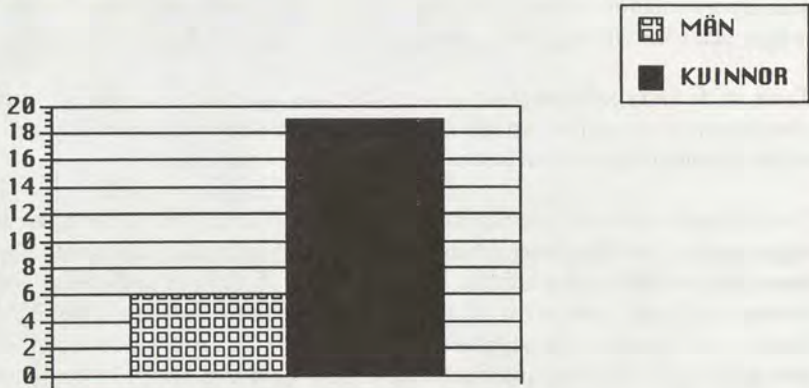
Diagram 1
Kvinnor och män som anser att arbetsfördelningen i hemmet inte är rättvis.

Jag har i undersökningen också ställt en fråga där parterna har fått ta ställning till om de anser att partnern får ut mer av livet än man själv får. Resultaten visar att kvinnor i betydligt högre utsträckning än män anser att deras partner får ut mer av livet än de själva. På motsvarande sätt visar det sig också att männen i undersökningen anser att de själva får ut mer av livet än sina partners. Diagram 2 & 3. Totalt sett har de flesta uppfattningen att de får ut lika mycket av livet. Men skillnaden mellan könen i uppfattning om vem som får ut mest är signifikant på 5% signifikansnivå.

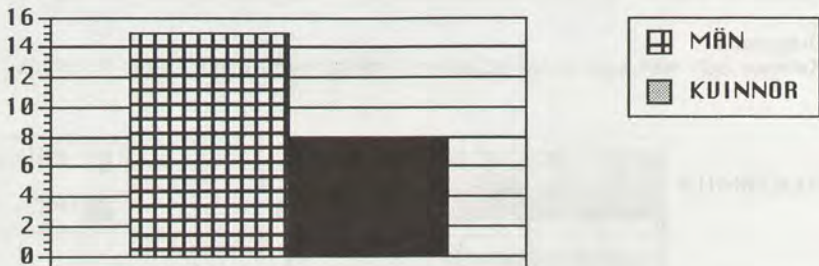

Diagram 2

Ja, jag anser att min partner får ut mer av livet än jag.

Diagram 3

Ja, jag anser att jag får ut mer av livet än min partner.

För att ytterligare belysa olikheter respektive likheter i uppfattningar om förhållandena i hemmet har jag ställt frågor om hur man jämför sig med sin partner när det gäller barnen. Drygt 24% av kvinnorna och 20% av männen menar att de ofta har konflikter rörande själva arbetet med barnen. Betydligt färre menar att man har konflikter beträffande barnuppföstran.

Resultaten visar också att män och kvinnor menar att deras partner har en annan syn på barnen än vad de själva har. Diagram 4 visar att 43–46% av båda könen menar att deras partner har ett annorlunda sätt i förhållande till barnen än vad de själva har¹. Drygt en tredjedel av kvinnorna anser att maken är för passiv i förhållande till barnen. Av männen är det endast 15% som anser att barnens mor är för passiv.

¹ Denna variabel har mätts med ett summationindex som bygger på ett antal frågor om hur man bedömer sin partner på tio punkter. Resultaten bearbetas för närvarande för publicering.

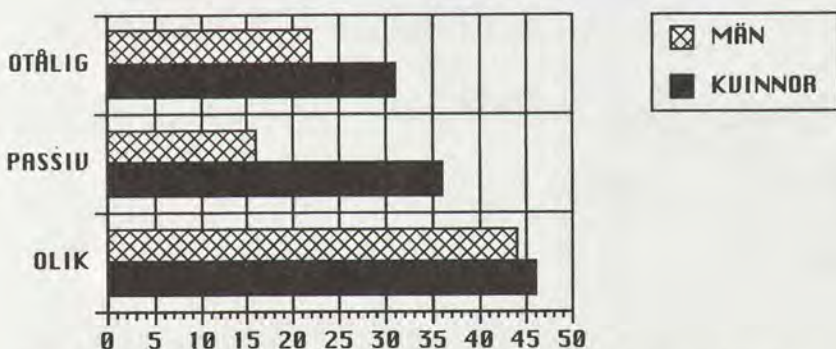

Att man i parförhållanden är olika i sitt sätt gentemot barnen och att man har olika uppfattningar om hur man skall sköta hushållsarbetet och annan verksamhet i hemmet behöver i sig inte vara ett alarmerande drag. Tvärtom. Men olikheterna måste kunna hanteras och det utbyte som familjelivet ger måste uppfattas som rimligt av parterna i det långa loppet.

Forskningsresultat tyder på att parterna i moderna äktenskap tenderar att få ett kortare tidsperspektiv vad gäller utbytet i äktenskapet. Detta tolkas som en konsekvens av att man i dag har en mindre tro på ett livslångt äktenskap. Troligtvis kan detta också ses som en del i de kulturella signaler som det moderna samhället ger och som till stor del handlar om föränderlighet och snabb omställning. Var och en har ett ansvar för att skapa sitt eget livsinnehåll och försöka få ut så mycket som möjligt av tillvaron. Undersökningar av parrelationer visar att män och kvinnor har olika förväntningar på varandra och på vad familjelivet skall ge. Trycket på familjen blir högt och förväntningarna är höga och olika.

Samtidigt med att familjeliv har intimiserats har det blivit en ökad inriktning på kvaliteten i de sociala relationerna. Önskan om högre livskvalitet leder till att man väljer bort att leva i relationer som är destruktiva för en själv. Insikten om att förändring är möjlig leder också till ett förhållningssätt att man kan se förändring som ett måste, eller åtminstone legitimt och önskvärt. Litet tillspetsat

Diagram 4

Män och kvinnor jämför sig med varandra med avseende på hur de behandlar sina fem-åringar.

skulle man kunna påstå att nära sociala relationer har blivit utbytbara på ett sätt som skulle ha varit otänkbart för 100 år sedan. I det moderna ligger en "förändringsmoral" som också innebär en strävan mot att optimera sina livschanser. I detta kan ligga ambitioner om att inte bara förändra sig själv utan också sin partner. Tillvaron kan alltid göras bättre, kroppen kan bli mer vältränad och vackrare. Man kan utvecklas också genom nya relationer. Ökningen i skilsmässor kan i denna tolkning ses som en konsekvens av att förväntningarna på vad äktenskapet, eller parrelationen skall ge i utbyte har ökat. Särskilt gäller detta för kvinnor,

för vilka det emotionella innehållet i äktenskapet har större betydelse än för män. Kvinnor nöjer sig inte längre med förhoppningar om ett bättre liv, de ger upp äktenskapet, ofta med sämre materiell situation som följd.

Det ligger en motsättning i att ökade krav på självständighet och personlig utveckling, vilket ju innebär frihet att disponera tid för sig själv, utvecklas parallellt med en önskan om fullödigare relationer i det intima livet. Kärlek och intimitet innebär att man ger av sig själv. Att lära sig att hantera denna motsättning ställer stora krav på män och kvinnor i det moderna samlivet.

Ulla Björnberg
Docent, Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet

Anna-Karin Kollind

"Relationen" som ett tidens tecken?

Vi vet att mönstren för skilsmässor och separationer har ändrats avsevärt under 1900-talet, men vi vet betydligt mindre om hur människors samlevnadsproblem förändrats. Finns det något vi kan se som ett "tidens tecken" när det gäller just samlevnadsproblem? Min avsikt är att ge några provisoriska synpunkter på denna fråga utifrån en pågående studie om familjerådgivningen.

I drygt fyrtio år har människor i detta land kunnat vända sig till familjerådgivare för att ventiler sina äktenskapliga problem.¹ Vad kan de erfarenheter som gjorts inom denna verksamhet säga oss om förändringar i sådana samlevnadsproblem? I princip finns tre olika slags informationskällor som kan ge oss svar på en sådan fråga. Skriftliga dokument producerade genom åren, antingen av familjerådgivare själva eller av journalister; minnen och intryck hos rådgivare med långvarig erfarenhet i yrket; verksamhetsrapporternas beskrivningar. Jag kommer att använda mig av samtliga källor, men med tonvikt på den sist nämnda.

Under i stort sett alla familjerådgivningens arbetsår har verksamhetsrapporter upprättats för att dokumentera och motivera denna typ av rådgivning. I dessa rapporter finns för varje år sedan 1950-talets början en rubrik som ofta benämns "problemgrupper". Här har sammanställningar gjorts över vilka slags samlevnadsproblem som människor sökt hjälp för. År från år går det att följa hur många procent av ärendena som helt eller delvis handlade om otrohet, sexuella problem, oenigheter kring barnuppfostran, problem med släkt etc.

I första hand har detta varit uppgifter för uppdragsgivare och politiker som önskat veta vad man egentligen gjorde inom familjerådgivningen. Men dessa problemgrupper med sina procentandelar var inte enbart något för huvudmännens arkiv. De användes också i föreläsningssammanhang, för att kunna svara på människors nyfikna frågor om hur ofta samlevnadssvårigheter hade sin grund i ekonomin, sexualiteten etc. Även i tidningsreportage har tämligen ofta just den här typen av uppgifter cirkulerat. Så kunde man t.ex. år 1960 läsa i en dagstidning att en av de vanligaste anledningarna till att människor besökte familjerådgivningen i Lund var "alkoholproblem", tätt följd av "psykisk sjukdom" och "ekonomiskt trassel". Huvudproblemet sägs dock vara "temperamentsskillnader", en beteckning som står för att "makarna är så olika att de inte kan förstå och stå ut med varandra".

Flera av de familjerådgivare med många års erfarenhet i yrket, som jag har sam-

¹ Under femtiotalet var det enbart människor i några få städer som hade denna möjlighet, men under sextiotalet kunde allt fler i olika delar av Sverige kontakta familjerådgivare.

talat med, har beskrivit sin frustration inför dessa problemlistor. De var ett sätt att utåt definiera verksamheten och vad den handlade om, men samtidigt tyckte de att rubriceringarna speglade rådgivningsarbetet på ett så felaktigt – eller åtminstone ensidigt – sätt. Det var även svårt att beskriva ärenden man ofta kände väl i denna typ av problemkategorier och att tillhandahålla rättvisande uppgifter till statistiken.

Under årens lopp har många arbetsgrupper bildats med uppgift att förbättra sättet att beskriva och definiera de olika typer av problem familjerådgivare arbetar med. Successivt har också kategorierna förändrats, omdefinierats, givits en ny språkdräkt. Men dessa förändringar har inte bara varit en följd av inre redigeringsarbete. De har också påverkats av att människor som vänt sig till rådgivningen aktualiserat nya typer av samlevnadsproblem.

Om man genom årens lopp följer dessa olika problemkategoriseringar är det enligt min mening inte frekvenserna som i första hand är av intresse, utan sätten att definiera vad som är problematiskt. Två tydliga förskjutningar framträder. För det första sker en förändring från ett beskrivningssätt som utgår från rådgivarens bedömning av vad som är huvudproblemet, till ett som utgår från de sökandes eget sätt att definiera sina problem. För det andra sker en förändring i sättet att definiera den genom åren överlägset mest frekventa problemgruppen. Här sker en tydlig förskjutning från ett personinriktat beskrivningssätt som tar fasta på psykiska egenskaper till ett relationsinriktat.

- 1) Det allra första året, år 1952, beskrevs huvudgruppen av problem helt sonika som "allmän oenighet mellan makarna eller psykiska egenheter och personliga problem hos en av dem".² De följande åren ändrades denna beteckning till "personliga problem, med bristande eller vikande känslöengagemang, temperamentsdifferenser, eller psykisk insufficiens". Detta sätt att beskriva minst hälften av ärendena stod kvar till slutet av sextioalet.
- 2) Ett nytt grepp på sättet att definiera problemkomplexet togs år 1970. Nu talades om "störd relation" som den övergripande kategorin kring vilken skiftande problem kretsade: bristande familjeansvar, temperamentsolikheter, barn- och släktproblem, osv. Under sjuttioalet förfinades sedan denna klassifikation ytterligare. "Relationsproblem mellan två/flera familjemedlemmar" utskildes från "familjesociala problem" och "individuella problem", dit nu psykiska störningar fördes.
- 3) År 1980 skedde nästa förändring. Nu är det i stället de hjälpsökandes egen definition av sitt prekära läge som är utgångspunkten för problemkategorierna och statistiken. Det överlägset vanligaste under åttioalet är att människor vid tidsbeställning eller första besöket uppger att man har svårt att prata med varandra, är olika, har ständiga gräl, att det låst sig, man känner leda vid varandra, etc. Detta rubriceras som "trassel med relationen" eller "kommunikationsproblem".

² Jag utgår här från verksamhetsrapporterna för Stockholms stads familjerådgivning, 1952–1990, eftersom de ger den längsta tidsserien. Verksamhetsrapporterna har skilt sig åt något mellan olika byråer i landet, men i huvudsak följt ett likartat mönster.

Denna förändring i problemdefiniering speglar familjeterapins intåg i Sverige mot slutet av sextioalet och början av sjuttioalet, med de stora förändringar i familjebehandlars sätt att arbeta och betrakta familjen på, som det medförde. Visserligen utgick man också tidigare från att det var samspelet mellan makarna det hela rörde sig om, men man hade då snarare ett psyko-socialt betraktelsesätt än ett relationellt. Tidigare sågs t.ex. sexuella problem åtminstone potentiellt som något för gynekologen. Nu blir i stället sexuella problem ett sätt varigenom relationen kommer till uttryck. *Relationen* har blivit något överordnat i förståelsen av förhållandet.

Hur skall man nu förstå denna förändring i sättet att definiera samlevnadens huvudproblem? Är den helt och hållet en effekt av en förändring av kunskapsläget, begreppen, förståelsen hos rådgivarna? Eller har dessa förändringar något att göra också med dem som sökt hjälp, med deras sätt att förstå, beskriva och definiera vad som är fel? Med andra ord, hur ser samspelet ut mellan rådgivarnas kunskapsutveckling och de hjälpsökandes sätt att definiera sina problem?

I mina samtal med familjerådgivare med många års erfarenhet av arbetet har jag ställt frågor kring deras intryck av förändringar i det som deras klienter sökt hjälp för. Hos flera av dem återkommer ett likartat intryck, nämligen att människor som sökte familjerådgivning under åttiotalet mer än tidigare var inställda på att samlevnadsproblem var något man hade tillsammans. Dvs. att det är "vi" i "vårt" förhållande som har problem; inte bara en av oss. Givetvis är det långt ifrån alltid så. Men ändå fanns hos flera av de intervjuade en upplevelse av en sådan skillnad över tid i inställningen hos människor som sökt familjerådgivning. Någon menar att människor t.o.m. själva började presentera sig och sina problem genom att formulera sig i relationstermer: "Vi har det inte bra i vår relation. Vi måste försöka göra något åt det!" Tidigare var det vanligare att den som tog kontakt gjorde det för att klaga på sin partner, och tyckte att det var han – eller hon – som behövde hjälp. Att det var "den andre" som hade skulden, vilket familjerådgivaren också förväntades klargöra för denna felande part.

Den här typen av minnesintryck, som givetvis alltid är behäftade med en rad osäkerheter, får visst stöd i den skriftliga dokumentation som producerats genom åren, främst då utvärderingsförsök. T.ex. var det i en studie från sjuttioalets början 25 procent av de sökande som hade förväntningar om att familjerådgivaren skulle avgöra vad som var rätt och fel, eller hjälpa till att göra om partnern. I liknande studier från 1990-talet är denna typ av förväntningar betydligt ovanligare.³

Hur skall man förstå detta och hur kan man tolka den här typen av förändringar i människors sätt att definiera sina problem? Rör det sig om ett införlivande av ett psykoterapeutiskt tänkesätt i människors vardagliga liv, i deras sätt att tänka

³ Anna-Stina Högström och Birgitta Karlsson, Den kommunala familjerådgivningen i Stockholm, Stockholms Socialhögskola, 1971. (3-betygsuppsats) samt Carin Gustafsson och Margareta Nyqvist, Familjerådgivning är friskvård, Institutionen för barn- och ungdomspsykiatri, Lu nd, 1991 (uppsats i psykoterapiutbildning).

om sig själva, förstå sig själva? Och är detta i så fall att betrakta som en mer tillfällig, övergående trend eller en förändring av ett mer djupgående slag?

Bland teoretiskt inriktade sociologer idag finns ett påtagligt intresse för det reflektiva medvetandet och dess konsekvenser. Med det avses bland annat att vetenskaplig kunskap, som utvecklas i syfte att beskriva den sociala världen, rutinmässigt införlivas i denna, blir en del av den och därmed samtidigt medverkar till att omvandla denna vardagsvärld.⁴

En av dessa teoretiker, Anthony Giddens, har nyligen med hjälp av bl.a. terapeutiska arbeten, självhjälsmanualer och liknade lektyr, sökt avläsa vilka förändringar som håller på att ske inom den allra mest privata sfären, alltså den som handlar om sexualitet, kärlek och parförhållanden. Han ser i det populära uttrycket "relation", "vikten att vårda sina relationer" etc., något mer djupgående än en modeterm. I den moderna kulturen spårar han embryot till en ny typ av parförhållanden som han benämner "den rena relationen". Den benämns "ren" därför att den saknar varje form av stöd i några "yttre" förhållanden, och därför att det är relationen i sig mer än den andra parten som är det eftertraktade. Relationen blir en bas för vardera parts utveckling av sin egen identitet. Förhållandet, som baserar sig på tilltro, jämlikhet, har karaktär av ett rullande kontrakt på obestämd tid, och är hela tiden föremål för prövning och omprövning. Så länge relationen ger parterna något så består den, annars upphör den.⁵

Denna bild av en samlevnadsform och ett samlevnadsideal i vardande liknar inte särskilt mycket det som familjeterapeuter haft i åtanke, då de betonat relationernas betydelse. När de begrepp och tankeformer som utformats inom familjeterapin införlivas i helt andra vardagliga sammanhang kan de förändra gestalt och få andra skepnader. Så kan teoretiska begrepp, överförda till praktiska vardagssammanhang, få betydelse för hur människor definierar och söker hantera sina samlevnadsproblem – vilket i sin tur återverkar på hur professionella yrkesgrupper såsom familjerådgivare definierar samma samlevnadsproblem.

Anna-Karin Kollind

Fil. dr, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

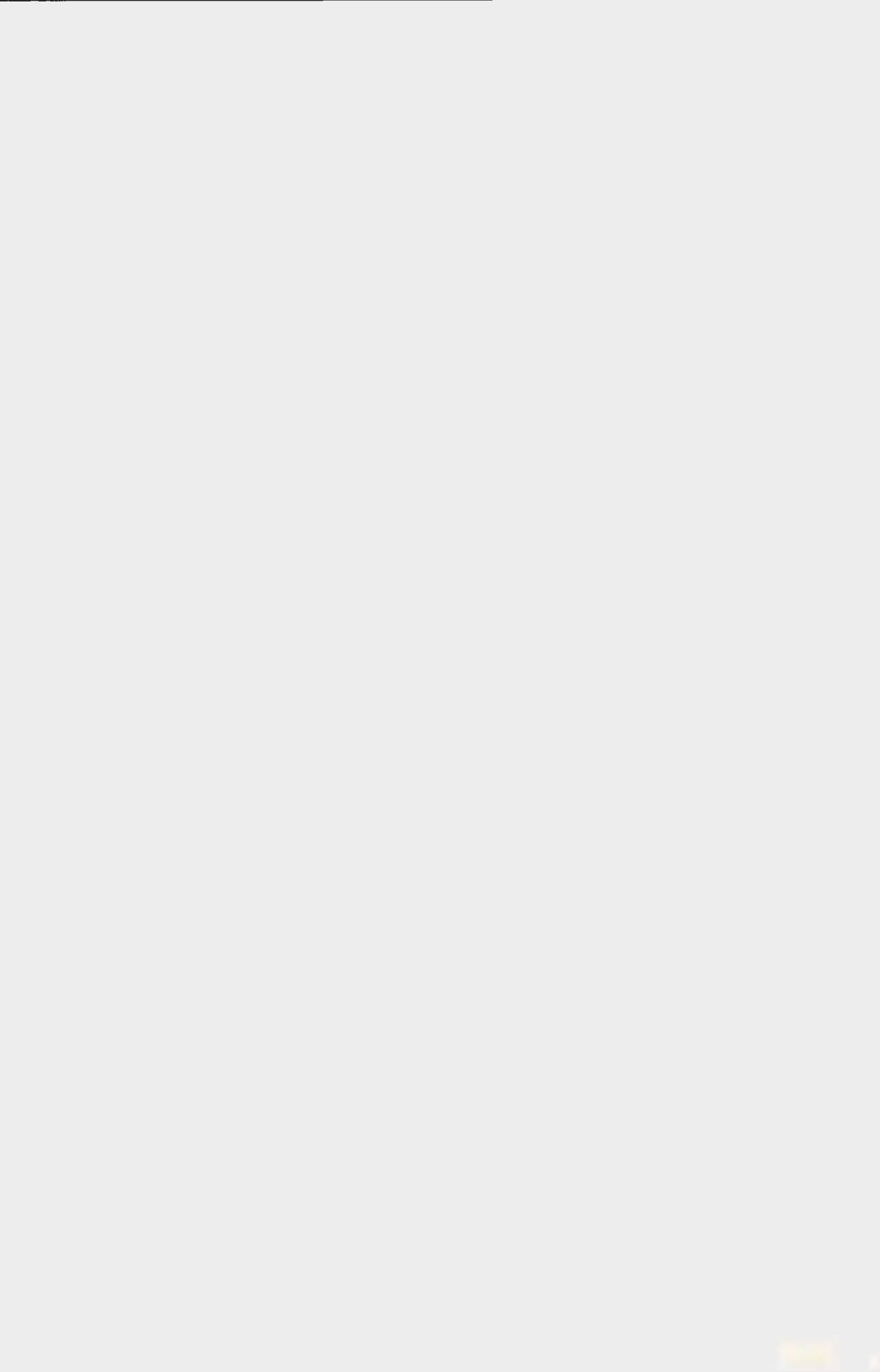
⁴ Anthony Giddens, *The transformation of intimacy. Sexuality, love & eroticism in modern societies*, Polity Press, Cambridge, 1992; David Cheal, *Family and the state of theory*, Harvester/ Wheatsheaf, New York, 1991.

⁵ Anthony Giddens, a. a. spec. s. 58, 138 ff.

Familjer i uppbrott,
erfarenheter ur praktiken

Mötet med familjer i kris: om samlevnadskriser och konfliktbearbetning

Ulla Holmberg

Familjer i uppbrott – ett tidens tecken

Om samarbete mellan praktiker, forskare och myndigheter

Familjerådgivningen i Stockholm har behov av samarbete, nära och kontinuerligt, med forskare inom beteendevetenskaplig, samhällsvetenskaplig och/eller humanistisk disciplin.

Jag tänker presentera detta behov i form av en lek, en allvarsam lek:

Jag söker en konsult. Vi har inom familjerådgivningen en lång tradition av att anlita konsulter. När jag började på familjerådgivningen 1971 fanns psykiatriker, psykoanalytiker, barnpsykolog, jurist, ekonom och gynekolog. Nu har vi analytiker och barnpsykolog. Det är närmast analytikern jag har i tankarna som modell för den konsultation jag nu söker.

När dialogen mellan ett par som lever i en nära och intim relation eller när samarbetet mellan ett par som har levt i en nära relation, men nu enbart ska samarbeta som föräldrar, tystnar eller upphör eller hotar att tystna respektive upphöra vänder sig paret till familjerådgivningen. Inte alla förstås, men några – redan detta är en intressant fråga, varför blir en kris en kris för några men inte för alla och varför söker bara somliga professionell hjälp?

När dialogen mellan paret och familjerådgivaren hotar att upphöra, då vänder sig familjerådgivaren till konsulten.

Inom familjerådgivningen är vi noga med att skilja på konsultation och handledning. Handledning är något för de nya som ännu inte lärt sig jobbet. Vid konsultation vänder man sig till en annan yrkesgrupp för att få dess professionella kunskaper och erfarenheter, få frågan belyst från kompletterande håll. Efter 40 års verksamhet kan vi jobbet. Vi kan naturligtvis alltid bli bättre, men vi kan jobbet. Det är alltså fortfarande en konsult jag vill nå.

Skälen för att man vill dra ett ärende i konsultation är i princip av två slag. De kan finnas hos klienten som man inte förstår eller är bekymrad för eller hos familjerådgivaren som känner sig förvirrad, inte känner igen sig själv eller blir alltför bekymrad, ledsen, tyngd. Också fokus i konsultationen växlar från klient till familjerådgivare. Familjerådgivaren kan säga sig vilja fokusera på det ena området men behöver kanske mer fokus på det andra.

Nu kommer jag till konsultationen. Jag (familjerådgivningen) är bekymrad för

klienterna, vill veta mer om deras problematik. Jag är förvirrad, känner mig lite osäker beträffande roll och uppgift. Jag vill ha hjälp att tyda tidens tecken.

När man börjar en konsultation drar man ofta, av rationella och irrationella skäl, lite av bakgrunden. Man talar om hur man har löst eller förstått liknande problem tidigare. Detta för att sätta konsulten in i tankesättet. Men det är också ett uttryck för motstånd – man känner sig för.

Familjerådgivningen är en psykosocial verksamhet. När vi ska hjälpa par riktar vi vår uppmärksamhet mot relationen, individen och familjen, men också på paret/familjen i relation till samhället. Finns det en mer generell innebörd i det paret/familjerna återkommer till just nu? Varför kommer så många den här hösten ur den eller den gruppen, socialt, ekonomiskt, åldersmässigt, med just det här problemet? Har vi tillräckliga kunskaper för att förstå? Är det något jag bör/borde föra vidare till huvudman eller forskare?

Så här i backspegeln ser jag, schematiskt och subjektivt, sambandet mellan paret, familjen och samhället ungefär så här från den tidpunkt jag började som familjerådgivare 1971.

Åldersgruppen 30–45 år dominerade. Man hade fastnat i stela, tunga mönster. Det var ett tråkigt utagerande, maktkamp, ofta i det fördolda, dvs. nattetid. Syndabockstänkande. Alkohol, bråk om pengar, en och annan otrohet och hot om skilsmässa. Ett begränsat spelutrymme, ett missnöje. Gamla värderingar och rollmönster började ifrågasättas. Det var svårt att formulera vad, men något höll på att sättas igång. Pådrivande faktorer var:

Pillret: kvinnorna kunde själva bestämma över fortplantningen och det blev hotfullt för relationen.

Flyttlassen rullade: ofta satt bara en på lasset, i alla fall i första vändan, och skilsmässan var snart genomförd utan att man visste varför.

Kvinnorna kom ut på arbetsmarknaden: offentliga sektorn byggdes ut. Arbetarklassens kvinnor gick på Kom-Vux, som männen inte hade råd med och inte behövde, för de hade jobb ändå. Kvinnorna fick därmed språk och självkänsla. Det blev hotfullt.

Feminismen drog fram som en vind. Medelklassens kvinnor skulle förverkliga sig själva, ofta med hjälp av skilsmässa.

Antalet skilsmässor ökade: debatten var igång. Vi fick en ny äktenskapslagstiftning. Det blev lätt att inleda förhållanden och lätt att upplösa dem. Det var de lyckliga skilsmässornas tid. Vi hängde med eller vi gjorde det inte. Ibland kände man sig som prästens lilla kråka.

Sedan var det 1980-talet, framgångsåren. Allt skulle man orka, göra, vilja och få.

Allt kunde köpas för pengar även om man inga pengar hade. Man blev förbryllad när det inte gick och det gick ut över äktenskapet. Sedan en dag var pengarna slut och man stod där med skulder långt upp över öronen och den som kunde stack från allt.

Vår nuvarande ekonomiska kris märkte vi väldigt tidigt på familjerådgivningen. Vintern 1990–1991 minns jag att jag lade märke till att något nytt var på gång. Det märktes på tidsbeställningen. En oro, vilsenhet, förvirring, irritation, tröstlöshet, hjälplöshet. På familjerådgivningen började vi att räkna arbetslösa som vi inte gjort tidigare och snabbt låg antalet arbetslösa bland våra klienter långt över siffrorna för staden. Familjevåldet och missbruket ökade och barn blev försummade. De vuxnas självkänsla och identitet hotas, äktenskap upplöses och äktenskap upplöses inte. Fast i skuldfällan kan man varken åstadkomma en förändring eller gå ifrån varandra.

Min fråga, som även så här i efterhand bekymrar mig, också med tanke på att det snart kommer nya frågor, är: Hade det varit värdefullt om vi fört dessa iakttagelser vidare? Hade vi kunnat göra något, om vi blivit varse tecknen tidigare och förstått deras innebörd? Göra någonting annat än det vi gjorde i det enskilda fallet eller medverkat till generella insatser? Om vi/ni tror det, kan vi då inleda ett samarbete, vill någon bli vår konsult?

När man har kommit så här långt i en konsultation händer ofta två saker. Konsulten kommer med en kommentar eller ett förslag som avvisas. Motståndet träder i funktion. Ofta i form av ett avvisande – det var inte det jag ville veta, det var inte det jag behövde.

Om nu någon av er alltså föreslår att vi ska skaffa oss mera kunskaper om skilsmässofamiljer eller familjer i kris, lära oss mer om det psykologiska förloppet i skilsmässofamiljer och om skilsmässobarn, är det inte det jag upplever som vårt stora behov just nu. Naturligtvis är det väldigt viktigt att det ständigt forskas vidare på det området, men som jag bedömer det är problemet vad det gäller kunskaper av det slaget mer en fråga om information och undervisning. Svårigheterna består i att få tid att ta del av de forskningsresultat som redan ligger framme, att kunna integrera de kunskaper som finns i det praktiska arbetet. Undervisningen i skilsmässofrågor, om man bortser från de juridiska aspekterna, är mycket begränsad på t.ex. socialhögskolorna, och socialsekreterares behov av kunskaper vad det gäller skilsmässofrågor, samarbetsamtal och vårdnadsfrågor, bortsett från de juridiska aspekterna, är mycket stort. Det råder brist på tid och pengar till att integrera kunskaper och metodutveckla.

Efter motståndsfasen kommer nästa fas, som kanske också handlar om motstånd, nämligen den stora hjälplöshetsfasen, då man också blir avvisande. Ingen vet någonting och absolut inte jag. Hur ska jag som bara under mer än 20 år har träffat par och familjer i kris veta någonting överhuvudtaget om äktenskap och skilsmässor. Var finns normalfallen? Hur ser de icke-kliniska fallen ut, de

som aldrig kommer till familjerådgivningen? Varför – och detta är en stor fråga – varför lever folk i långvariga relationer när de nu inte längre behöver det? Det är ju knappt att vi ens vet, hur många som gör det eller hur många som upphör att leva tillsammans. Vi saknar jämförelsematerial, psykologiskt och statistiskt. Vore det inte på tiden, att forskare som ägnar sig åt samlevnadsfrågor, forskade mera på normalfallen? Om det nu är normalt att leva länge i en relation. Ungefär som barnpsykologerna har gått över från att enbart rikta sitt intresse mot de kliniska fallen till att studera de vanliga ungarna – med god effekt för det kliniska arbetet. Återigen: Varför stannar folk i sina äktenskap?

Det som just nu bekymrar oss är naturligtvis arbetslösheten, den ekonomiska krisen. Människor är fast i skuldfällan – de kan varken leva tillsammans eller skiljas. De som skiljs eller var skilda redan när det svängde, hur går det för dem?

Gemensam vårdnad och gemensamt föräldransvar var produkter av ett välstånd- och välfärdssamhälle och förutsätter en viss grad av ekonomisk och social trygghet för att det ska fungera. Vad händer om vi har en skilsmäsoetik som skiljer sig från det praktiskt genomförbara?

Våra ärenden blir allt tyngre och svårare, allt mer komplicerade. Det finns också i Stockholm stora skillnader inom staden, men vi vet inget om sambanden, sammanhangen. Ett annat bekymmer är de unga paren, de mycket unga, i 20–25-årsåldern som kommer i kris i samband med första graviditeten, planerad eller oplanerad. Eller som redan medan graviditeten pågår kommer till samarbetsamtal och vill ha gemensam vårdnad och delad vård från första dagen. Om detta talar också våra kollegor ute i landet. Nu finns det gott om bostäder, separationen går fort. Något som vi har noterat på sistone är att så många människor i 20–25 till 30–35-årsåldern på något egendomligt sätt är ”trassliga” invärtes. Många av dem klarar sig tydligen bra i yrkeslivet, fast en del naturligtvis är drabbade av den ekonomiska krisen, men inom sig är de trasiga och tomma, med få och begränsade eller mycket säregna erfarenheter av tidiga nära relationer. De saknar, tycks det, en egen inre referensram för relationer.

Sedan många år tillbaka har vi ett bekymmer som vi inte har lyckats lösa, och det är invandrarna. Man kan fråga sig om de egentligen är (jag vill inte bli missförstådd nu) ett problem för familjerådgivningen, eftersom vi vet så lite. Det är svårt att tyda tecken från en främmande kultur. Kanske borde de få hjälp någon annanstans, där vi möjligen kunde vara konsulter. Vad gäller invandrarna är jag inte minst bekymrad för invandarmännen som ofta vänder sig till familjerådgivningen för att få samarbetsamtal men som inte får med sig sina svenska kvinnor till familjerådgivningen. Institutionen präglas av svensk kvinnlig arbetskraft.

Ett annat tidens tecken är flyktingarna som inte genast kommer till familjerådgivningen, men så småningom. Vi är inte beredda, vi blir mest bekymrade. Jag kan här inte hålla borta tankarna från en liten flicka som föddes långt uppe i bergen i ett fjärran land. Föräldrarna var engagerade i den politiska kampen. Två

månader gammal forslades hon på hemliga vägar till morföräldrarna, där hon växte upp till hon var 7 år. Då fördes hon till Sverige dit föräldrarna hade kommit ett par år tidigare, och så möttes hon på Arlanda av två separerade föräldrar som genast började tillämpa delad vård. Då kan man tala om familjesplittring, med risk för splittrad personlighet.

Överhuvudtaget tycker jag att vi är alltför etnocentriska i vårt tänkande, och jag misstänker att när vi sitter här idag så tänker de flesta av oss i våra bekymmer för skilsmässofamiljer på vanliga svenska familjer.

Avslutningsvis ett aktuellt bekymmer som varit aktuellt länge och som vi har skjutit framför oss, nämligen innebörden av fördelningen män och kvinnor på familjerådgivningen. Det kanske mest är så att vi inte har omsatt i praktiken kunskaper som redan finns, men man kan ju fråga sig varför. Jag pläderar inte för någon kvotering, men frågan borde bli ordentligt belyst.

Nu kanske den som uppmärksam har följt konsultationen har märkt att jag växlat fokus mellan klienten och mig själv så som ofta händer i konsultationerna i verkliga livet. Men nu är jag mogen för att fokusera på oss själva, dvs. familjerådgivningen.

Jag är förvirrad och ganska oroad. Det handlar om mitt förhållande till omgivningen, tiden, allmänheten, uppdragsgivarna. Stämmer min syn på äktenskap och skilsmässa med allmänhetens, samhällets, uppdragsgivarnas? Om inte, vad får det för komplikationer för mitt arbete?

Vi familjerådgivare har haft det bra, vi har själva kunnat formulera målsättningen med vårt arbete, fått den sanktionerad och själva bestämt innehållet.

Vi har alltid påstått oss inta en neutral hållning till olika samlevnadsformer. Men som jag minns det inträffade en markant förändring för kanske 10 år sedan mot en mer fördjupad neutral hållning, en syn med stor respekt för olika samlevnadsformer. Vi började se skilsmässor som ett aktivt val, inte bara som en kapitulation, och skilsmässobeslutet som ett beslut att upplösa den nära, intima relationen, medan föräldrarelationen skulle bestå, kanske rent av kunna utvecklas. Vi förstod att denna syn var helt i linje med lagstiftarnas intentioner, samhällets syn på samlevnad och skilsmässor. Vi rensade språket. Splittrade familjer ut, fortsatt föräldraskap in tillsammans med tvåkärnsfamiljen. Vi visste att det skulle ta tid att påverka attityder, men det kändes meningsfullt och riktigt att få vara med.

Men denna höst har jag börjat fundera. Inte så mycket utifrån våra klienter, men utifrån massmedia och myndigheter. Det talas fortfarande om skilsmäsoorsaker som om det vore någon naturlag som styrde skilsmässoprocessen. Vem ska få eller ha barnet, frågas i ett populärt TV-program. Socialdepartementet anordnar, med anledning av FN:s familjeår, en hearing om familjesplittring (ordet finns inte i akademins ordlista) och regeringen lägger en proposition om familjeråd-

givning och säger där att "verksamheten i huvudsak är inriktad på att hjälpa samlevande par med sin relation. Syftet är att bistå dem så att de kan hantera sina konflikter, problem och krissituationer på ett sådant sätt att de kan fortsätta att leva tillsammans".

Mot det står Stockholms kommun, som formulerar sig så här: "rådgivningen syftar till att hjälpa par med relationssvårigheter att förändra eller upplösa sin relation och att vid skilsmässa hjälpa föräldrar till ett fortsatt samarbete kring barnen".

Problemet är inte vem som har rätt eller fel, utan det faktum att vi tolkar uppgiften olika. Jag blir förvirrad och vad får det för konsekvenser för arbetet?

Tack för konsultationen. Jag hoppas att någon tar sig an uppdraget att hjälpa oss tyda tidens tecken, de tecken vi får från klienterna, från massmedia, allmänheten, Socialdepartementet.

Ulla Holmberg
Socionom och leg.terapeut,
chef för familjerådgivningen i Stockholm

Margareta Nyqvist Asker

Erfarenheter från möten med par och familjer i kris

Som verksam familjerådgivare i mer än 25 år tycker jag mig tydligt ha sett hur den allmänna synen på paret, familjen och skilsmässorna har förändrats. I slutet av 60-talet och början av 70-talet sökte många familjerådgivningen för att om möjligt reparera sina parförhållanden. Senare under 80-talet uttalade ofta de sökande att de hade relationsproblem men många ville samtidigt förverkliga sig själva. Detta gällde i hög grad kvinnorna. Mot slutet av 80-talet talade man på familjerådgivningen visserligen mest om parrelationen men man fokuserade ändå alltmer på barnens situation. Barnen deltog då och då i samtalen. Ungefär samma situation råder under 90-talet.

Man har under 90-talet också poängterat nätverkets betydelse för familjen. I nätverket ingår såväl släkten som samhället i övrigt och dess påverkan på paren och familjen. Nätverket har stor betydelse som maktfaktor för den enskilde. Inte så sällan förekommer det tyvärr att samhällsinstitutionerna på olika sätt försöker bestämma över familjen. Att se nätverket som en resurs är viktigt men här finns också en varning. En del par söker hjälp då de har svårt för att få någon som helst struktur på sin familj. En del par och familjer känner sig mycket pressade av att nätverket blivit för stort. Det kan handla om par som levt i flera förhållanden, t.ex. varit gifta eller sambo flera gånger och har barn i de olika förhållandena. Här finns många krafter från tidigare partners, far- och morföräldrar, svärföräldrar, samhället såsom skola och fritid med flera. Nätverket kan om det blir för stort bli en maktfaktor som hindrar funktionella lösningar.

I det praktiska arbetet med familjekriser vill jag peka på några utlösande mekanismer och förlopp i familjekriser som kan leda till skilsmässa och familjesplittning. Detta blir naturligtvis en mycket summarisk och förenklad redovisning. Något som är tydligt är de s.k. utvecklingskriserna, som handlar om de olika livsfaser som vi människor möter. I förälskelsefasen upplever paren som bekant livet som fantastiskt. Man speglar sig i varandra och självkänslan blir stärkt. Så småningom kanske första barnet föds. Från att ha varit *paret* måste man gå in i rollen som *förälder*. Förväntningarna på den andra parten blir i den här fasen inte sällan orealistiska. Sättet att lösa problemen är ofta problemet och tenderar att ha likhet med de lösningsmodeller man haft i ursprungsfamiljerna. Här sker många kollisioner. En annan kritisk fas i livet är när barnen flyttar hemifrån. Många har kanske mest fungerat som förälder och har glömt att relatera tillfredsställande på vuxenplanet. Om andra stressfaktorer kommer in i bilden under de här livsfaserna blir påfrestningarna extra starka. Det kan handla om

sjukdom, ekonomisk press, dödsfall i familjekretsen, arbetslöshet, omorganisationer på arbetet m.m..

En annan stressfaktor är tiden. Alla vet att vi i vårt samhälle lever i allt snabbare takt, vilket för många kan innebära stora svårigheter. I det här sammanhanget måste man beakta att tid är något mycket individuellt. Min uppfattning är att vi ofta är alltför målfixerade och glömmer att se vägen. Professor Beate Schücking från München har studerat accelerationstendensen i den medicinska omsorgen. Hon har även intresserat sig för psykosociala reaktioner i sammanhanget. Hon berättar om hur vi under det senaste seklet tar oss fram allt snabbare från punkt till punkt. Man har bland annat kunnat notera att födelsen som är vår farligaste resa i livet går allt fortare. T.o.m. metronomen, pendeln som i musiken anger takten, går allt fortare. Det är viktigt i allt möte med människor att fundera över vad som behöver accelereras och vad som behöver tid. Jag tänker på indiern som satt på stationen i San Francisco, stilla. Tåget hade redan gått men hade gått så fort att mannen ville vänta på sin själ.

Andra utlösande mekanismer som frestar på parrelationerna är temperamentsolikheter. Det som i förälskelsen var en tillgång kan senare vara orsak till stridigheter och separation. Den lugne mannen ser t.ex. med förtjusning på den livliga temperamentsfulla kvinnan i förälskelsen. Så småningom kan det livliga temperamentet upplevas som ett hot. Vid stress av olika slag förmår paren ofta inte att acceptera varandras olikheter. De gör varandra till fiender och har svårt att kommunicera.

I många sammanhang har man pekat på mäns och kvinnors olika sätt att möta konflikter och kommunicera om känslor. Under 1990–1991 utförde familjerådgivarna Carin Gustafsson och Margareta Nyqvist Asker en undersökning där man bl. a. avsåg att mäta det känslomässiga klimatet. En hel del jämförelser gjordes mellan män och kvinnor före resp. efter behandling. I undersökningen ingick självskattningsformuläret "Familjeklimat" som utarbetats av K Hansson i Lund. "Familjeklimatet" består av en lista med 85 olika adjektiv som senare sammanförs till fyra faktorer; Närhet, Distans, Spontanitet och Kaos. Något som var intressant i jämförelser mellan kvinnor och män var dimensionen Spontanitet. Före behandling visade kvinnorna högre spontanitet än männen. Efter behandling närmade linjerna sig varandra i faktorn. Detta gav indikationer på att paren hade fått lättare att kommunicera. Vad gäller dimensionen Distans hade distansen minskat efter behandling, vilket också gjorde att paren kunde kommunicera bättre även om separation var aktuell.

Beträffande barnens familjeliv efter en familjesplittring framstår tydligt att barnens välbefinnande i hög grad har samband med hur föräldrar hanterar konflikter och därmed sina relationer till barnen. I familjer där man hanterat sina konflikter dåligt finns stor risk för att man i samband med separation även hanterar separationen dåligt. Min erfarenhet är att de par som har svårt att kommunicera i en krissituation kan göra mera av detsamma, dvs. hantera sina relationer ännu

sämre. Utan hjälp till konfliktlösning och bättre kommunikation kan barnen utsättas för stora svårigheter.

Som familjebehandlare försöker vi ge paren bättre modeller för konfliktlösning. Som expert handlar det om att aldrig ta över ansvaret från vuxna utan ge dem ansvar och därmed delaktighet i problemlösningen. Barn motsätter sig i regel förändring eftersom framtiden för dem är osviss och tryggheten kan hotas vid en skilsmässa. Eftersom människor har tendenser att dels attackera varandra och dels dra sig undan vid konflikter finns risken att även barnen gör samma sak. Attack respektive flykt är ett mycket vanligt försvar.

I många år har man talat om föräldrautbildningens betydelse och min uppfattning är att föräldrautbildning bör sättas in i samband med att vuxna blir föräldrar men även senare. Under graviditeten är många svagt motiverade att prata om de förändrade roller som föräldraskapet innebär. Man har svårt att känna igen sig om man ännu inte kommit i föräldrasituationen. Hjälp i relationen mellan de vuxna hör samman med föräldrafunktionen och bör sammankopplas med den föräldrautbildning som är mer fokuserad på barnets behov.

I en familj där barn mår dåligt efter en separation agerar barnen inte sällan ut familjeängesten. På något sätt vältrar de vuxna ibland över problemen på barnen. Barnet blir delegat. I de fall där föräldrarna själva kan hårbärgera sin ångest klarar sig barnen ganska bra. Många av de par som söker familjerådgivning tycks vara medvetna om att de själva måste lösa problemen och därigenom minskas trycket på barnen.

Som jag nämnt tidigare beaktar vi inom familjerådgivningen alltmer barnens situation, både indirekt genom samtal med föräldrarna och ibland direkt genom samtal även med barnen. Min bestämda uppfattning är att samhället här måste se föräldrarna som en samarbetspartner. Som regel kan man inte bearbeta en kris snabbt. Det handlar om en process som ibland tar flera år. I själva krisen i samband med en eventuell skilsmässa bör paren få mycket stöd att hantera föräldrasituationen. Emellanåt kan föräldrarna efter skilsmässa samarbeta om barnen men krisen kan komma när någon av föräldrarna går in i nya relationer. Fortfarande vill många att den nya familjen skall fungera som den gängse kärnfamiljen, vilket är omöjligt om barnens föräldrar bor på skilda håll.

Vid problemlösning vill man ofta ge en orsak till problemet och vad som orsakar olika symtom i kriser. Situationen är knappast enkel. En separation kan orsaka stor kris men man kan lika gärna säga att bakomliggande faktorer är orsaken. Det viktigaste i sammanhanget är hur man hanterar en svår situation även om man inte alltid når orsakerna. Människor upplever ofta en och samma situation mycket olika.

Ingen människa kan leva utan relationer. Hur vi lär oss relatera är något av det viktigaste i mänskligt fungerande. Man kan heller inte låta bli att kommunicera.

Allt vi gör handlar om kommunikation både språkligt och genom kroppsliga signaler.

En viktig faktor i alla relationer är makten. Ofta har det talats om mäns makt över kvinnorna men man talar kanske inte lika ofta om maktsystemet. Kvinnor har en tendens att nedvärdera sig själva lika mycket som männen kan nedvärdera kvinnorna. Det blir som en dans där båda påverkar varandra. Något som vi märker vid familjerådgivningen är att många kvinnor upplever sina män som svaga och osjälvständiga, när de inte förmår ta lika mycket ansvar i familjen som kvinnorna gör. Samtidigt har kvinnorna svårt att låta männen ta ansvar på sitt sätt i hemsituationen. Vad gäller maktbalansen gentemot samhället väljer oftare kvinnorna att ställa sig i bakgrunden och låta männen bli de som tar ansvaret.

Kvinnorna har dock blivit mer ekonomiskt oberoende och är i många andra hänseenden mer självständiga. Samtidigt kommer de i konflikt med att de fått lära sig att vara underdåniga och beskyddande för att skydda andra och bevara någon slags ömtålig balans i relationssystemet. Tidigare generationers arv påverkar nuvarande relationer mellan män och kvinnor mycket starkt och motståndet mot förändringar är känt och dokumenterat. Vi får dock inte glömma att se paret och familjen i ett större socialt sammanhang. Män identifierar sig mer med samhället som talar mycket om självständighet och prestationer och kvinnor utvecklar mer sin identitet genom relaterande. Att få balans i den här växelverkan mellan könen kan vara svårt.

Samhällets bästa insats är att räkna med familjen som en resurs. Några som anser att familjen trots allt inte alltid fått den uppmärksamhet som den förtjänar är författarna och familjeterapeuterna Karl Gustaf Pilz och Kristin Gústafsdóttir. I sin bok *Den osynliga familjen, Samarbetspartner eller Syndabock* har de utvecklat synen på familjen och på familjen i samhället. Några rubriker är Makt och myter, Familjen som syndabock m.m.. Ett av bokens syften är att placera in familjen och samhällets institutioner i ett större sammanhang.

Den viktigaste omgivningen för de flesta av oss är våra parrelationer och våra familjer. Även de som lever ensamma relaterar sig som regel i någon form av familj, kanske sin ursprungsfamilj. På senare år har vi inom familjerådgivningen mött allt fler äldre människor som på olika sätt kräver livskvalitet. Det är en sanning att många äldre så småningom blir allt mindre förmögna att klara sig själva. Andra äldre personer får mer skydd än de behöver och klagar över att deras anhöriga eller personal inte respekterar deras önskningar. Även här är det viktigt att se nätverksperspektivet och de äldres del i helheten. Kriser i familjen med någon äldre person handlar ofta om repris av tidigare svårigheter. Inte så sällan räknar man bort de krafter som flergenerationsperspektivet har i sig.

Utifrån mitt praktiska arbete med par och familjer har det blivit allt tydligare hur komplexa mänskliga problem är och att det nästan med nödvändighet slutar

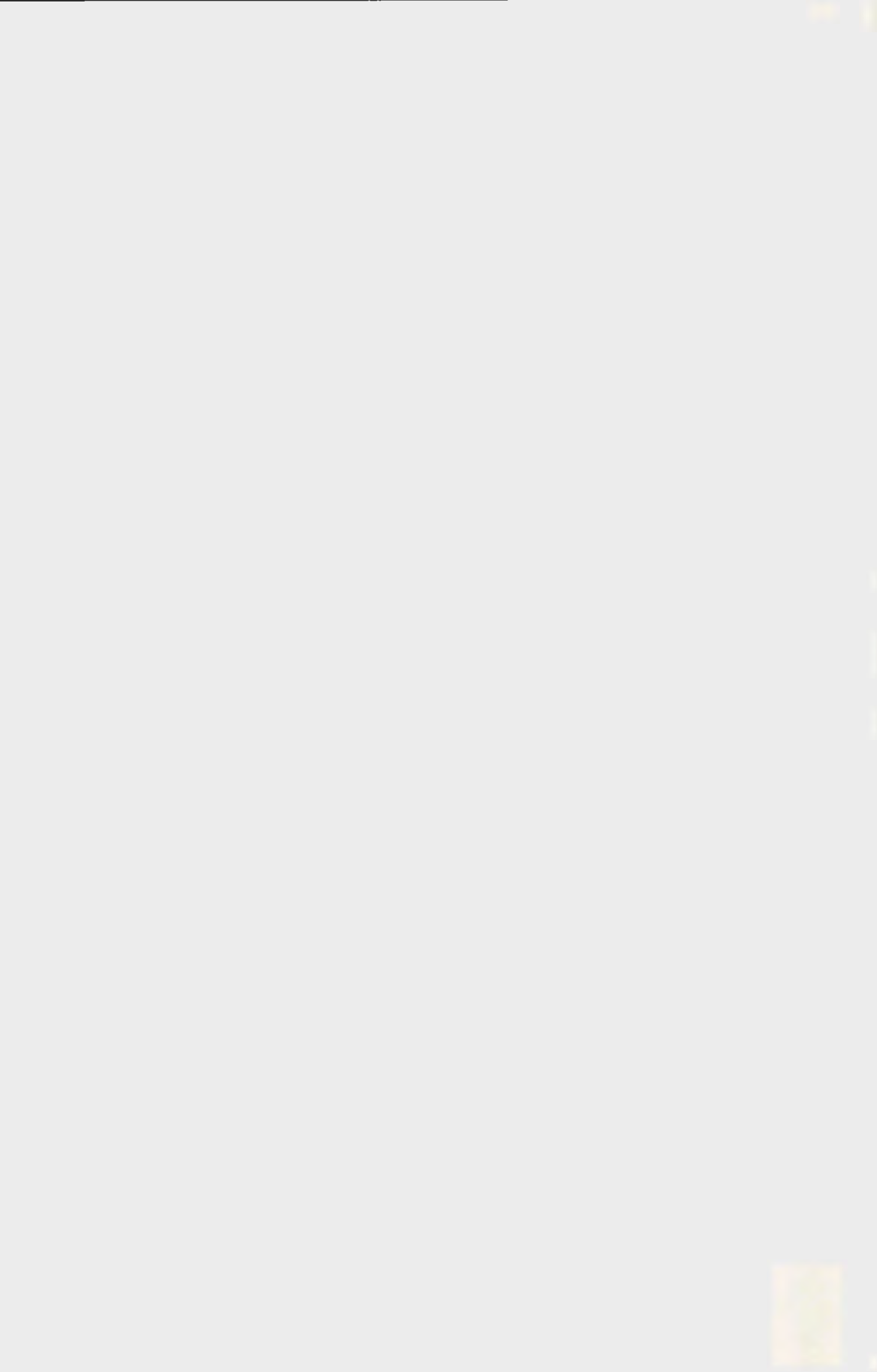

med att människor har olika förklaringar till problem. Olika förklaringar kräver olika lösningar. Utan samarbete finner vi inga lösningar, något som gäller såväl mellan individerna som mellan familj och samhälle. Utan samarbete försvagas ett helt system eftersom ett helt system tenderar att försvagas om en kugge förlorar sin kraft. En angelägen uppgift i framtiden är hur vi på olika sätt kan bli delaktiga i ett positivt förändringsarbete. Kanske måste vi mer tala om de positiva visionerna än om problemen eftersom synen på problemen ofta innehåller lösningarna.

Margareta Nyqvist Asker
Socionom och leg. terapeut,
föreståndare vid familjerådgivningen i Södra Halland

Referenser

- Gustafsson C, Nyqvist Margareta. *Familjerådgivning är friskvård*. Uppsats för psykoterapiutbildning, Lund, 1991.
- Hansson K. *Psykologi i tillämpning*, nr 1 1989, Lunds universitet.
- Pilz K G och Gústavsdóttir, Kristin. *Den osynliga familjen. Samarbetspartner eller syndabock*. Ask och Embla förlag, 1992.

Karin Lybeck

Familjen i glesbygd

Jag har samlat ihop några frågeställningar, kommentarer och funderingar kring familjeliv i glesbygd och familjer i separation.

Under 20 år har jag arbetat med familjer, par och enskilda som kurator på barnpsykiatri, personalkonsulent och familjerådgivare, huvudsakligen i Mora.

Socialt nätverk

Bristande socialt nätverk nämns ofta som en bidragande orsak till att unga familjer inte klarar av de påfrestningar som relationerna utsätts för. På familjerådgivningen i Dalarna möter vi också de här familjerna, men för oss som arbetar i glesbygd är inte det den dominerande bilden. Hos oss är det betydligt vanligare, bland de par som söker hjälp, att familjerna i stället har problem med att klara gränssättning och konflikter i förhållande till ett omfattande fysiskt och psykiskt nära nätverk. Det är till exempel mycket vanligt att det unga paret får en avstyckad tomt av någons föräldrar att bygga sitt hus på. De kommer då att bo i samma by eller till och med på samma gård som föräldragenerationen. Det här kan innebära ett fantastiskt stöd och avlastning för den unga familjen, men kan också vara upphov till många konflikter. Vems beslut skall gälla – farmor och farfars eller mammas? Ska det unga paret använda sin semester till att hjälpa hennes föräldrar med höskörden eller ska de fira semester på egen hand? Ytterligare en bild är det par, med ett gemensamt barn, som inte klarade av att leva tillsammans för att ingen av dem var beredd att ge upp sin, sedan många generationer ärvda, släktgård för att flytta till den andra. Blir det sedan skilsmässa mellan ett par, som byggt sitt hus på samma gård som föräldrarnas, kan det bli en nästan omöjlig situation att lösa praktiskt och ekonomiskt, förutom alla de känslor som är inblandade. En väldigt vanlig kommentar, som vi får från paren när de kommer till oss och söker hjälp, är att de redan har försökt få hjälp från föräldrar, syskon eller vänner men de anhöriga tar bara ställning för den ena parten i konflikten. Paret säger då att de behöver någon utomstående som är opartisk och kan hjälpa dem komma vidare med att lösa svårigheterna.

Arbets- och ansvarsfördelning

Den absolut vanligaste konflikten, som paren tar upp när de kommer till familjerådgivningen, gäller arbets- och ansvarsfördelningen i familjen. Jag ser det här som ett uttryck för bland annat de rollförändringar som pågår i samhället. I Kopparbergs län och speciellt i Mora kommun har vi en mycket hög skilsmässofrekvens. Jag har funderat på om det kan vara ett uttryck för att det i Dalarna blir extra

starka kollisioner mellan mycket etablerade traditionella värderingar och sätt att leva och de krav och förväntningar som ställs av förändrade könsroller, förändrade föräldraroller, kvinnors förvärvsarbete, ökande jämställdhet med mera.

Ser man på rollförändringen i ett längre perspektiv, kan man tänka att så länge mäns och kvinnors roller byggde på arbetsfördelning och att de kompletterade varandra, kunde de leva sida vid sida. I och med att rollerna utjämnas måste paren samarbeta och förhandla mycket mer med varandra om arbetsuppgifter och vars och ens utrymme i familjen. I de här mötena/konflikterna blir skillnaderna mellan manligt och kvinnligt tydliga. Det kan vara skillnader vad gäller olika sätt att tänka, olika behov av närhet och distans, olika sätt att hantera konflikter, olika betoning på "att vara" eller "att göra", maktfrågor och sex som en väg till närhet eller närhet som en förutsättning för sex. Så uppstår missförstånd där hon önskar att han skall säga "jag älskar dig" och han bygger ett jättestort och fint garage åt henne som ett uttryck för sin kärlek. Ett annat exempel är när mannen ägnar helgerna åt att jaga och fiska och han ser det som att han bidrar till familjens försörjning, medan hustrun tycker att han utövar ett fritidsintresse och inte tar sin del av ansvaret för barn och hemarbete.

En vill skiljas men inte den andra

Om paret söker familjerådgivning som en följd av att någon vill separera, är det vanligen kvinnan som vill skiljas men inte mannen. Kvinnan har varit missnöjd i flera år och har försökt prata om sitt missnöje och mannen säger "det hade jag ingen aning om, varför har du inget sagt, jag trodde inte de var så farligt". Hur skall man få kvinnor att bli tydligare i sitt missnöje och med att uttrycka sina behov och hur skall man få männen att bli mer lyhörda, så att paret kan komma igång med en dialog och ett arbete med sin relation innan känslorna tagit helt slut? Jag skulle önska att vi inom familjerådgivningen tog oss an ett metodutvecklingsarbete, kanske med forskningsstöd, vad gäller att möta de par, där en vill skiljas och inte den andra. Det gäller att försöka göra upp ett samarbetskontrakt med två människor som vill två helt olika saker – en vill skiljas, men inte den andra. Ofta är mannen och kvinnan i helt olika faser i sin egen kris. Mannens kris kanske är akut – kvinnan sa igår att "nu vill jag skiljas" – kvinnan kan ha bearbetat sitt beslut under flera år.

Skulle ett arbete med att utveckla bemötandet av de här paren kunna minska riskerna för en destruktiv utveckling av parets kris?

Föräldraskap efter separation

Sedan några år tillbaka har jag, med stöd och pengar från Socialstyrelsen, arbetat med ett projekt som heter "Samarbetssamtal i glesbygd". Projektet växte fram ur ett behov av att öka kvaliteten på arbetet med att hjälpa föräldrar med vårdnads- och umgängeskonflikter. Små kommuner har svårt att utveckla den specialistkompetens som behövs för att göra ett bra arbete med samarbetssamtal. För en

närmare beskrivning av dessa svårigheter hänvisas till Socialstyrelsens "Råd och anvisningar" samt förarbetena till den aktuella lagstiftningen inom området. Projektet gick ut på att vi tog kontakt med familjerådgivare, socialsekreterare och andra som hade kunskap och intresse av att arbeta med samarbetsamtal. Vi gjorde det möjligt för dem att bilda samtalsledarpar som skulle kunna arbeta över kommun- och landstingsgränser. Under hösten -93 kommer vi att påbörja utvärderingen av projektet. En svårighet i arbetet med separerade föräldrar är den "standardlösning" för föräldraskap som nästan uppfattas som om det vore lag. Barnen bor hos mamma och hälsar på hos pappa varannan helg och så vidare. Föräldrarna ger sig inte tid och utrymme att fundera över vad just deras barn behöver och vilka förutsättningar de vuxna har. Dessutom väljer en del föräldrar "standardmodellen" som ett sätt att undvika konflikter sins emellan. Många föräldrar är skräckslagna för att hamna i en vårdnads- och umgängeskonflikt. Genom att ta standardmodellen behöver de inte stå för att de har valt en ovanlig lösning eller ta emot kritik från släkt, vänner, dagis och andra. Det skulle vara av stor vikt att få mer kompetens i arbetet med samarbetsamtal, mer forskning om olika former av föräldraskap efter separation (såsom Öbergs gjort) och att kunskapen fördes ut till allmänheten. Jag skulle kunna tänka mig ett projekt som utformas så att man i en kommun går ut mycket aktivt och erbjuder alla separerande par samarbetsamtal, enligt modell från Norge.

Samarbetsamtal som metod är krisinriktad och bygger på korta behandlingstider. Vilken effekt skulle man få om man gav föräldrarna stöd i processen att bygga upp föräldraskapet efter separationen, genom att erbjuda uppföljningsamtal under en längre tid, exempelvis ett år? Ytterligare en fråga jag ställt mig är, hur utformningen av föräldraskapet under tiden paret levde tillsammans påverkar vad som händer vid en separation och hur paret lyckas utforma föräldraskapet efter en skilsmässa?

Stöd till barnen

När det gäller barnens situation har jag två enkla förslag. Vi som i våra arbeten på exempelvis BUP, Socialtjänsten, Familjerådgivningen och Ungdomsmottagningarna, möter föräldrar och barn, skulle kunna bjuda in barn och ungdomar, vars föräldrar separerar, till gruppsamtal eller självhjälpsgrupper i någon form. Två föräldrar som höll på att separera sa till sina barn att familjerådgivaren de pratade med undrade om inte barnen också ville komma och prata. Då sa den 5-åriga dottern "kom hon ihåg mig". Det finns alltid undantag, men sedan några år tillbaka bjuder jag in barnen till något eller några samtal, om jag och föräldrarna arbetar med separation. Det är viktigt att barnen får mera stöd i samband med att föräldrarna separerar. Hur detta skall ske är en viktig metodfråga som behöver ägnas mycket uppmärksamhet.

Karin Lybeck
Socionom, familjerådgivningen i Mora

Henry Montgomery

Perspektiv i kärlek och kris

Utveckling av en begreppsram för familjerådgivning

I Sverige upplöses årligen ca 20 000 äktenskap vilket är ungefär hälften av antalet ingångna äktenskap per år (*Statistisk årsbok*, 1992). Denna siffra har varit tämligen konstant under många år. Många av dessa separationer kan antas ha inneburit ett trauma för de berörda parterna och då inte minst för barn till makarna. Kärlek till en partner och ett bra familjeliv är för såväl samboende som ensamstående några av livets viktigaste värden (Montgomery och Johansson, 1989). Detta är uppenbarligen värden som människor inte vill ge upp eller tona ned. Att misslyckas i uppnåendet av dessa värden i en samlevnadskris och i samband med en separation blir därför naturligt en traumatisk upplevelse, som kan ge upphov till svårläkta psykiska sår.

För att hjälpa makar i kris erbjuder många kommuner rådgivningsverksamhet (familjerådgivning). I det följande kommer jag att redogöra för ett nystartat forskningsprojekt (finansierat av SFR), som syftar till att ge kunskaper och verktyg som kan vara till hjälp i kommunal familjerådgivning och i annan rådgivning till makar i kris. Parallellt med och integrerat med detta syfte har projektet också ambitionen att ge grundläggande kunskaper om psykiska faktorer som är av betydelse för den upplevda kvalitén i en parrelation.

Teoretiska utgångspunkter

Sedan många år har forskning bedrivits kring faktorer som är betydelsefulla för hur väl parrelationer upplevs fungera (marital satisfaction) (för en aktuell litteraturoversikt se O Leary & Smith, 1991). En rad studier har visat att kognitiva faktorer är av stor betydelse för tillfredsställelse med en samlevnadsrelation. Hur parterna upplever och tolkar sitt eget och makens agerande är således en viktig determinant av tillfredsställelsen med parrelationen. Exempelvis har man funnit att parter i kris tenderar att ge negativa tolkningar av partnerns beteende (Bradbury & Fincham, 1990). Gottman et al (1976) jämförde hur pass positiva/negativa parterna upplevde avsikten med sitt eget och partnerns beteende och fann att par i kris tenderar att tolka in betydligt mer negativt avsikt bakom partnerns beteende än vad han/hon själv upplevde sig ha. Betydelsen av kognitiva faktorer visar sig också i att kognitivt baserad terapi har givit goda resultat för par i kris (Baucom et al, 1989).

Min egen forskning har sedan mitten av 70-talet berört den kognitiva bakgrunden till beslutsfattande och ställningstaganden. I den forskning som jag bedriver för

närvarande utgår jag från att begreppet perspektiv är fundamentalt för att förstå hur människor värderar olika beslutsalternativ eller objekt. Grundtanken är att perspektivet ofta avgör huruvida ett objekt värderas positivt eller negativt.

Det nu aktuella projektet utgår från att det perspektiv som personerna i en parrelation har på det egna och partners handlande är av betydelse för deras tillfredsställelse med sin relation. Närmare bestämt antas att perspektivet i förälskelse och kärlek är helt annorlunda än när relationen är i kris. Ett och samma beteende kan tolkas helt olika beroende på perspektivet. Perspektivskiften kan alltså ske i samband med att en utveckling sker från kärlek till kris. Nedan ges två exempel på sådana perspektivskiften. Det ena är hämtat från en intervju (utförd av min medarbetare Helena Willén) med en av makarna i ett par i kris. Det andra exemplet är ett citat från Göran Häggs roman *Hjärtats diktatur* (en roman om fyra 40-talisternas utveckling).

1. Har G. förändrats?

Ja, jag såg upp till honom i början. Jag såg bara hans goda sidor. Det var både som jag och han valde att visa sig då. Jag var svartsjuk. Han var aldrig svartsjuk. Jag hade prestige. Han aldrig. Jag hade ångest, inte han. Jag tog till mig det här. Han var absolut perfekt. Efterhand när jag fick en mer nyanserad bild av mig själv så blev han också mänskligare. Såg honom tvärtom: Från att ha sett upp till honom så tyckte jag att han kuvat mig ... Kände att jag växt om honom.

2. "...Och sen dess hade ingenting fungerat. Men det var först nu, den senaste månaden, som han hade börjat inse att det varit så. Hans minnen hade börjat ändra innehåll retroaktivt – som historieböckerna i George Orwells *1984* som skrevs om efter varje politisk förändring. Det som när det hände och långt efteråt framstod som en vacker uppoffring framstod nu som den mest äckliga ryggradslöshet. Trevliga utflykter visade sig vara plågsamma botgöringar. Ann Maris kloka synpunkter verkade plötsligt som den mest hänsynslösa sexuella utpressning..."

I det följande preciserar jag först det perspektivbegrepp som projektet bygger på och hur begreppet kan användas för att förstå parrelationer.

Begreppet perspektiv

När begreppet perspektiv används i sin ursprungliga perceptuella mening syftar det på hur ett subjekt varseblir ett objekt. Begreppet perspektiv förutsätter att det finns en variation i hur objekt kan uppfattas. Variationen kan bero på följande tre faktorer: (a) subjektets synvinkel, (b) egenskaper hos objektet (framträdande, mindre framträdande egenskaper) och (c) distansen mellan subjekt och objekt. Vad som uppfattas från ett givet perspektiv kan dels karakteriseras i termer av figur-grundrelationer, detaljeringsgrad och storlek på synfältet. Vad som blir figur och vad som blir grund är framförallt beroende av synvinkel och objektens egenskaper, medan detaljeringsgrad och synfältets storlek är beroende av

distansen. Skillnaden mellan figur och grund tenderar att bli påtagligare ju kortare distansen är till objektet.

I föreliggande projekt används begreppet perspektiv för att beskriva hur en människa värderar ett objekt – i det här fallet hur en part i en samborelation värderar sig själv och partnern. Jag antar att perspektivbegreppet här kan användas på ett sätt som är analogt mot hur begreppet används i en perceptuell kontext. Även nu berör perspektiv hur ett subjekt uppfattar ett objekt, fast nu med avseende på hur subjektet värderar objektet. Värderingen antas vara beroende av (a) subjektets aktuella intressen (jfr synvinkel), som i sin tur är en följd av roller, grupper eller personer som han/hon identifierar sig med, (b) framträdande egenskaper hos objektet och (c) objektets grad av positiv eller negativ relevans för subjektet (jfr distans). I det följande betecknas den sistnämnda faktorn som distans.

Figurgrundrelationer antas vara av två slag. I ett inifrånperspektiv utgöres figuren av positiva egenskaper och möjligheter hos objektet, medan negativa egenskaper och möjligheter kommer i bakgrunden. Inifrånperspektiv anläggs normalt när subjektet uppfattar att objektet är inriktat på eller kan användas till att uppnå subjektets aktuella intressen. Inifrånperspektiv innebär att objektets potential harmonierar med subjektets intressen. Ett subjekt uppfattar normalt sitt handlande "inifrån", dvs. som länkat till hans/hennes aktuella intressen. Om ett objekt harmonierar med subjektets aktuella intressen är det därför relevant att säga att objektet ses från ett inifrånperspektiv. I ett utifrånperspektiv ses objektet som oberoende av subjektet. Figur-grundrelationerna beror här i viss mån på distansen mellan subjekt och objekt. Ett inifrånperspektiv innebär normalt att det är kort distans mellan subjekt och objekt. I ett utifrånperspektiv kan distansen växla. När distansen är kort och subjektet uppfattar att objektet fungerar oberoende av honom/henne blir det naturligt att fokusera objektets negativa egenskaper och möjligheter att hota subjektets intressen. Det negativa blir därför grund och det positiva blir bakgrund. När distansen är lång blir det lättare att överblicka objektet. Både positiva och negativa egenskaper kan uppfattas, men de upplevs mindre intensivt än när objektet är på nära håll.

I likhet med hur fallet är i visuell perception är figur-grundrelationer beroende på subjektets synvinkel (i termer av hans/hennes intressen) och egenskaper hos objektet. Skiften i perspektiv kan ske om individen ändrar sina intressen eller om individen upplever att objektet har ändrat sig eller har egenskaper som han/hon inte tidigare upptäckt. Som ovan nämnts hänger individens intressen samman med roller eller personer som individen identifierar sig med. Jag antar att det finns tre grundläggande identifikationsmöjligheter: (a) *Ego-identifiering* (inriktning på individens privata intressen), (b) *Vi-identifiering* (inriktning på intressen som är gemensamma för individen och för en eller flera andra personer som individen känner samhörighet med), (c) *Annan-identifiering* (inriktning på intressen hos en eller flera andra individer). Perspektivskiften kan således ske om subjektet byter identifikation. Exempelvis kan ett objekt som från

ett vi-perspektiv ses inifrån (t ex en bostad som ett par gemensamt inköpt och inrett) ses utifrån ur ett ego-perspektiv (t ex kan den gemensamt införskaffade bostaden upplevas som ett hinder för subjektets privata utveckling).

Perspektiv och perspektivskiften i parrelationer

I en parrelation svarar de tre ovannämnda subjektidentifikationerna mot partnerns individuella, privata intressen (Ego), parets gemensamma intressen (Vi), den andre partnerns intressen (Annan). Om dessa tre subjektidentifikationer kombineras med inifrån- respektive utifrånperspektiv och kort respektive lång distans för utifrånperspektiven uppstår nio olika typer av perspektiv. Innebörden hos dessa perspektiv beskrivs i nedanstående tabell. Tabellen visar också känslor och beteenden som kan förknippas med de olika perspektiven.

Subjekt- identifikation	Inifrånperspektiv	Utifrånperspektiv Kort distans	Utifrånperspektiv Lång distans
Ego	Subjektet uppfattar partnern som ett verktyg för att nå sina privata intressen. <i>Exploatering</i>	Subjektet upplever att partnern kan hota hans/hennes privata intressen. <i>Rädsla, ilska</i>	Subjektet har inget engagemang i partnern. <i>Tolerans Likgiltighet</i>
Vi	Subjektet upplever att han/hon och partnern verkar för gemensamma intressen. <i>Samarbete, kärlek</i>	Subjektet upplever att partnern arbetar mot parets gemensamma intressen. <i>Indignation</i>	Subjektet granskar utan känslomässigt engagemang hur relationen fungerar. <i>Problemlösning</i>
Partnern	Subjektet identifierar sig med partnern och dennes intressen. <i>Empati, vilja att hjälpa partnern</i>	Subjektet identifierar sig med partnerns upplevelse att han/hon hotar dennes intressen. <i>Empati, skam, skuld</i>	Subjektet identifierar sig med hur partnern ser på honom/henne från lång distans. <i>Distans till sig själv</i>

I en välfungerande parrelation dominerar förmodligen vi- och partnerinriktade inifrånperspektiv. Relationen kännetecknas av samarbete, kärlek, ömsesidig empati och vilja att hjälpa varandra. Den välfungerande parrelationen kan också utmärkas av att parterna har distans till sidor hos varandra som de inte ser som relevanta för relationen. Dessa sidor upplevs som förknippade med partnerns legitima privata intressen. Om problem uppstår i relationen anläggs ofta ett partnerinriktat utifrånperspektiv. Subjektet uppfattar hur han/hon betett sig olämpligt mot partnern och försöker reparera skadan. Subjektet kan också se på problemet ur ett distanserat utifrånperspektiv och från denna utgångspunkt komma fram till en lösning på problemet.

Krisfyllda relationer kan förknippas med flera olika perspektiv som kan vara olika för de två parterna. Den ena partnern kan ha ett ego-inriktat inifrånperspektiv på den andre partnern, vilket kan leda till att den senare partnern ser på honom/henne ur ett vi-inriktat utifrånperspektiv. Den senare partnern känner sig kränkt och indignerad av att vara utnyttjad av sin partner. Bilden kan kompliceras av att den förre partnern själv uppfattar att han/hon själv inte har ett ego-inriktat inifrånperspektiv utan, säg, ett vi-inriktat inifrånperspektiv som partnern har misstolkat ("Jag gjorde det här för vårt gemensamma bästa, fast du inte vill inse det.") En annan typ av kris uppstår om den ena partnern har förlorat sitt intresse för den andre (ego-inriktat utifrånperspektiv, lång distans), medan den andre partnern fortfarande vill vidmakthålla ett vi-inriktat inifrånperspektiv på relation. En tredje typ av kris kan utlösas om båda parterna upplever att den andre hotar de egna intressena. Två ego-inriktade utifrånperspektiv (kort distans) står då mot varandra.

Perspektivförändringar kan ske som en följd av att parterna förändrar sina värderingar och intressen. Parterna utvecklas åt olika håll (jfr Koch-Nielsen, 1983; Skaldeman, 1992). Perspektivförändringar kan också ske som en följd av förändringar i deras livssituation, t.ex. genom att paret får barn. Dessa förändringar kan leda till hot mot de intressen som tidigare förenade paret (Argyle, 1987).

Perspektivförändringar inträffar dock inte automatiskt som en följd av förändringar hos parterna och i situationen, utan kan, som ovan påpekats, vara mer eller mindre styrda av subjektet. I syfte att få fram ett stabilt perspektivskifte kan subjektet identifiera sig med roller som leder till ett sådant perspektivskifte. Han/hon kan mer eller mindre avsiktligt också minska eller öka distansen till objektet. Han/hon kan också leta efter sidor hos partnern som är förenliga med ett givet perspektiv. Han/hon kan vidare genom i sitt beteende, som ovan nämnts, stimulera fram eller vidmakthålla olika perspektiv hos sig själv och partnern.

Att det finns möjlighet att genom ändrat tänkande och handlande stimulera fram perspektivskiften är ett grundläggande antagande i projektet. Om detta antagande är giltigt så kan en målsättning för familjerådgivning vara att hjälpa par i kris att finna perspektiv som leder till att krisen löses. Lösningen kan variera från fall till fall. Det kan t.ex. vara fråga om varierande inslag av vi-inriktat inifrånperspektiv, av partner-inriktat inifrånperspektiv och av distanserade utifrånperspektiv. I lösningen kan ingå att parterna ökar sin medvetenhet om att flera perspektiv är möjliga och att det är möjligt att genom lämpligt tänkande och handlande växla perspektiv. Till sist bör påpekas att lösningen givetvis är beroende av om parterna bestämmer sig för att fortsätta förhållandet respektive avbryta det.

Vad skall göras i projektet?

Projektet genomförs i två steg. Det första steget avser konstruktion och preliminär utprovning av instrument för kartläggning av perspektiv i parrelationer.

Framför allt skall två instrument utvecklas, nämligen avseende (a) hur parterna ser på sina egna och partners intressen och värderingar och (b) hur parterna från olika perspektiv tolkar sina egna och partners beteenden. Formulär (b) innehåller också frågor om möjligheter till förändringar i beteenden och målsättningar och om förändringar skett tidigare i dessa avseenden

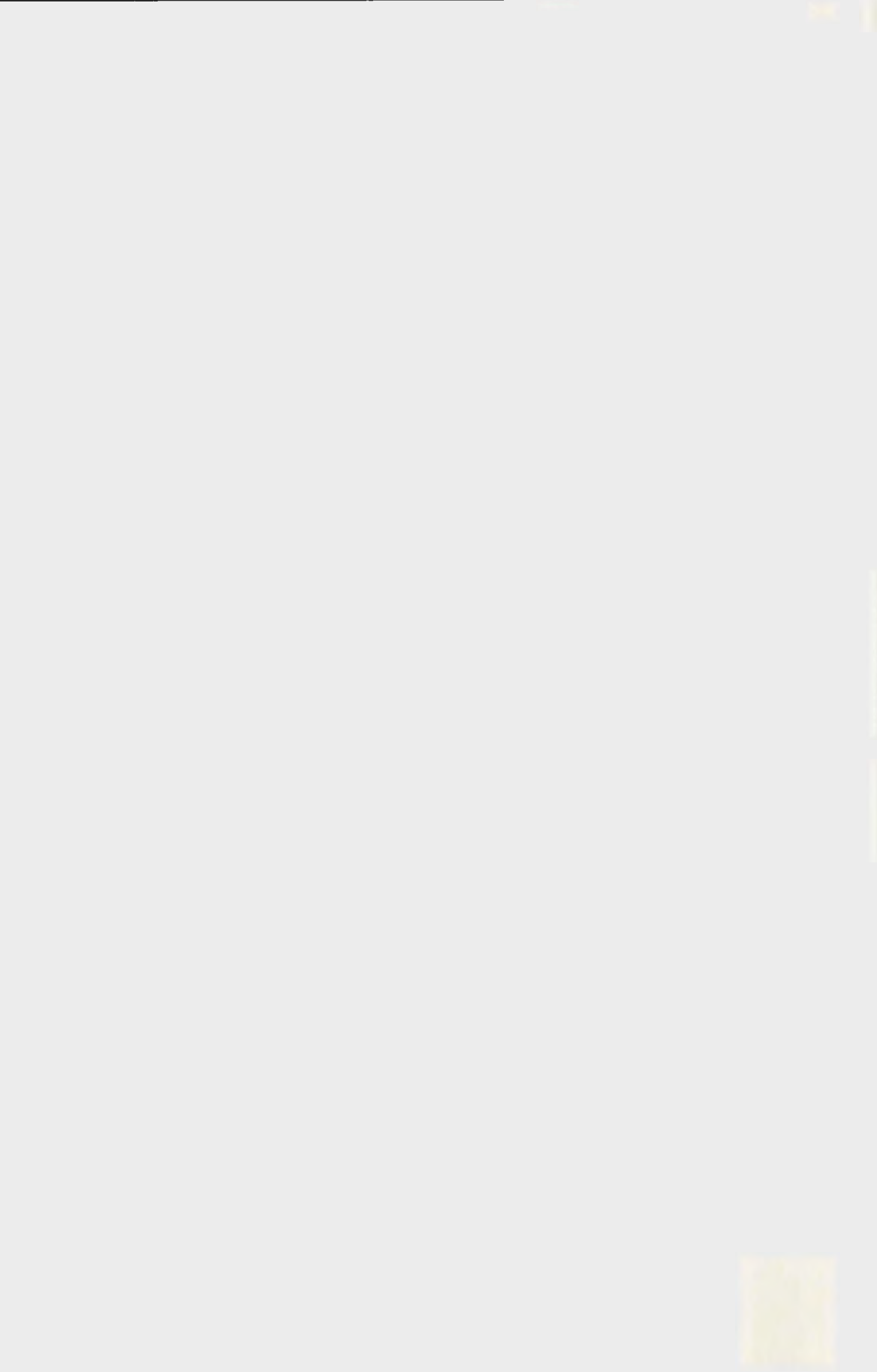
I projektets andra steg används perspektivinstrumenten på par i kris och på par som förmodas ha en välfungerande relation. Sammanställningar görs av relationer mellan svar från de två formulärens och mellan svar inom respektive formulär. Man kan här uppmärksamma relationen mellan allmänna värderingar och intressen (formulär a) och de intressen som upplevs vara förknippade med specifika beteenden (formulär b). Vidare kan man med utgångspunkt från båda formulärens jämföra självbedömningar och partners bedömningar av samma person. De nu nämnda jämförelserna samt övrig information från svaren på formulärens är en utgångspunkt för bedömningar av möjligheter och begränsningar när det gäller förutsättningar för fruktbara perspektivskiften. Exempelvis kan det framkomma att parterna har vissa gemensamma värderingar och sätt att bete sig som skulle kunna vara en utgångspunkt för uppbyggandet av ett vi-inriktat inifrånperspektiv. Det kan också visa sig att parterna har missuppfattat hur den andre ser på en själv, en information som även den kan ge upphov till perspektivskiften. Bedömningarna kontrolleras och preciseras i uppföljande intervjuer med paren. Här ställs dessutom uppföljande frågor om hur parrelationen utvecklats och om hur makarna ser på den framtida utvecklingen av relationen. Svaren på dessa frågor antas kunna ge ytterligare underlag för en bedömning av hur parternas perspektiv på varandra utvecklats och av vilka möjligheter som finns för parterna att skifta perspektiv.

Henry Montgomery
Professor i kognitiv psykologi,
Stockholms universitet

Referenser

- Argylle, M. *The psychology of happiness*. London: Methuen 1987.
- Bradbury, T. N., & Fincham, F. D. "Attributions in marriage: review and critique". *Psychological Bulletin*, 107, 3-33, 1990.
- Baucom, D. H., Epstein, N., Sayers, S., Goldman Sher, T. "The role of cognitions in marital relationships: definitional, methodological, and conceptual issues." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 31-38, 1989.
- Gottman, J. M., Notarius, C., Markman, H., Bank, S., Yoppi, B. et al. "Behavioral exchange theory and marital decision making." *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 14-23, 1976.
- Koch-Nielsen, I. *Skilsmisser*. Copenhagen: Institute of Social Research, 1983.
- Montgomery, H. & Johansson, U. S. "Life values: their structure and relation to life situation." In S. Maital (Ed.), *Applied behavioural economics* (Vol. 1. pp. 420-437). Brighton: Wheatsheaf, 1988.
- O Leary, K. D., & Smith, D. A. "Marital interactions." *Annual Review of Psychology*, 42, 191-212, 1991.
- Skaldeman, P. *Marital adjustment in relation to human values*. C-uppsats, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, 1992.

Ann-Christin Cederborg

När familjen förändras

Vid Tema Barn i Linköping pågår ett projekt under namnet *Familj och förändring. Samtalsmönster i familjeterapi*. Professor Karin Aronsson är projektledare och handledare för den avhandling som jag skriver utifrån det här materialet. Socialvetenskapliga forskningsrådet stödjer projektet ekonomiskt. Terapisekvenserna som presenterades i mitt anförande var hämtat från den ovan nämnda studiens datamaterial. Det här projektet kartlägger familjeterapeutiska processer och särskilt då samtalsmönster mellan olika familjemedlemmar och mellan familj och terapeut. Tjugo familjer ingår i studien och deras familjeterapier har videobandats under perioder på en till tjugo månader. Totalt deltar 19 terapeuter från fem Barn och ungdomspsykiatriska öppenvårdsmottagningar. Datamaterialet består av 108 videoinspelade terapeutiska sessioner samt intervjuer med samtliga familjer och terapeuter var och en för sig sex månader efter sista terapisesionen. Projektet har alltså haft som huvudsaklig uppgift att belysa vad som händer och sker i familjeterapeutiska samtal, dess sociala grammatik, utifrån ett barn och ungdomsperspektiv. Vi studerar vad det är för förändringar som kan ske i familjers samspelsmönster genom familjeterapeutisk behandling. Bryts dysfunktionella samspelsmönster i familjer? Om det sker, i så fall hur?

Analysarbetet utgår från ett socialpsykologiskt perspektiv och metoden kan beskrivas som microsociologisk. Viktiga teorireferenser är bland annat Erving Goffman (1961, 1963, 1967) som analyserat hur människor agerar gentemot varandra när de möts i olika sociala sammanhang samt Brown och Levinson (1987) som har skapat en detaljerad modell för språkliga strategier vid socialt fasadarbete. Fram till nu har projektarbetet resulterat i fem artiklar, utifrån ovan nämnda infallsvinklar (Aronsson & Cederborg, 1993a, b, c; Cederborg, a, b).

Efter att datainsamlingen var slutförd visade det sig att åtta av studiens tjugo barn och ungdomar lever i familjer som har genomgått eller just arbetar sig igenom en skilsmässoproblematik. Totalt finns det 52 terapitimmars med barn som har skilsmässa som verklighetsbakgrund. Det kan ses som en återspeglning av det faktum att i samhället i stort riskerar cirka vart tredje barn att behöva uppleva en skilsmässa mellan föräldrarna. Det är därför att betrakta som mycket angeläget att studera de här familjeterapeutiska samtalen eftersom de ger en möjlighet till att lära och förstå mer omkring barnens situation, men också hur familjen som helhet reagerar, i samband med en skilsmässa mellan makar.

Studien kommer framför allt att fokusera analysen på barnens och ungdomarnas perspektiv och belysa hur deras reaktioner beaktas i det familjeterapeutiska

arbetet. Analysarbetet med skilsmässobarnen och deras familjer har just påbörjats, här ges endast en inblick i den "guldgruva" som materialet utgör.

I en av de artiklar som skrivits utifrån det här materialet (Cederborg, 1993b) konstateras att i två av de aktuella sju familjerna med förskolebarn, var de vuxna ense om att barnet var psykiatriskt stört. I de övriga fem fanns en konflikt kring normalitetsfrågan. I två familjer var det en konflikt mellan föräldrarna, mammorna anklagade barnet för avvikande beteende och papporna mildrade kritiken mot barnen. I de resterande tre hade daghemspersonalen rekommenderat en psykiatrisk behandling av barnen vilket föräldrarna från början ansåg var onödigt. I samtliga sju fall blev barnen friskförklarade i sina familjeterapier och deras problem rättfärdigades eller ursäktades av föräldrarnas äktenskapsproblem, syskonavundsjuka eller orsaker utanför familjen.

Ni ska få höra om ett av de här fallen, en solskenshistoria. Den handlar om Stefan som kom till en Barn och ungdomspsykiatrisk öppenvårdsmottagning p.g.a. att daghemspersonalen ansåg att pojken behövde individualterapeutisk behandling för sitt aggressiva beteende. Stefan (sex år) som har två systrar, en äldre som var 15 år gammal, samt en yngre som var fem år gammal. Han kom till en Barn och ungdomspsykiatrisk öppenvårdsmottagning första gången tillsammans med sin mamma och sina två systrar. Därefter inbjöds pappan att delta vilket han accepterade och uppskattade. Totalt blev det 18 terapiesessioner varav pojken var närvarande vid 14 stycken (två av sessionerna var par-terapi). Behandlingen pågick under en period av ett år och åtta månader.

Det var daghemmet som hade svårt att hantera pojken, han rymde från dagis, han verkade deprimerad och mamman var också orolig över pojkens beteende. Föräldrarna var i konflikt med varandra och de hade just bestämt sig för att separera. Föräldrarna var från början kritiska till daghemspersonalens bedömning av pojkens problem. Mamman kunde hålla med om att han var lite bråkig men hon menade att det är alla andra killar också. Enligt henne hade personalen överdrivit problemen.

I en tidigare studie (Cederborg 1993b) blev det tydligt hur professionella från olika institutioner hamnar i konflikt med varandra kring frågan om barnet är att betrakta som normalt eller stört. Ett av dessa konfliktfall var just Steve. Institutioner kan ha olika behov att definiera ett barn som normalt eller stört. Det kan exempelvis vara så att daghemspersonal beskriver ett barns beteende som avvikande eller som stört för att exempelvis få en extra personalresurs i arbetslaget, medan personalen på en Barn och ungdomspsykiatrisk mottagning kan beskriva samma beteende som normalt i syfte att stärka barnets identitet och förändra föräldrarnas syn på barnets problem.

I fallet Steve hade psykologen på daghemmet ansett att pojken var i behov av individualterapeutisk behandling. En diagnos som terapeuterna på den Barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen ogillade.

Exempel 1 (samtal 2: sid 5)

Manlig Terapeut: Precis, för den här psykologen Siv hon hade någon idé om att Steve skulle komma hit och gå någon slags egen behandling och när vi lyssnade förra gången, när inte du var med (terapeuten vänder sig mot fadern) (F: mm), så förstod vi att det hade varit väldigt stora omställningar i familjen (F: Ja ja visst ja) och också för Steve och då brukar vi inte i förstone börja träffa några barn själva, utan då vill vi mer förstå det här utifrån om det kan vara reaktioner på förändringar som har skett i familjen (F: Ja precis.) så det är liksom ett led i det och att vi ville träffa dig. (F: Ja just de.) Det hade alltså den psykologen en idé om att det vore bra för Steve och där undrade vi litet grand (F: Ja.) om det var någon bra idé, (F: mm) så det var mer så.

Fadern: Ja just det. (TM: mm) Svar på din fråga då. Jag har ju varit borta så väldigt mycket va. Jag har ju varit konsekvent borta kan man ju säga alla vardagar. Inte helger då men även helger ibland då och sedan har ju jag haft den här typen av arbete vad ska jag säga nästan tio år tillbaks så jag har ju inte upplevt det här som Britta och de här berörda på dagis och dagmamman berättat så-

Manlig Terapeut: Vad tänker du på då när du säger det här?

Fadern: Ja det här att det är problem då på dagis så att säga och det här med psykologen och det här som har blivit sista terminen, (T: mm) det har ju inte jag så att säga upplevt på samma sätt som min f.d fru va (TM: mm) och ja, det har kanske också varit svårt för henne liksom att berätta det här för mig, så att jag skulle förstå egentligen hur, (.) jag har kanske upplevt på litet för enkelt sätt, kanske tyckt att det inte varit så farligt kanske. Det ordnar sig alltid, busiga ungar så här va kanske. (TK: mm) Helt klart är att jag inte fått den insikten i det då på långt när som Britta har fått va.

Genom mikroanalyser av samtal går det att få en inblick i hur kulturella makrofenomen återspeglar sig i samtal människor emellan. Det här terapeutiska samtalet klagör att pappans frånvaro från hemmet har inneburit att han fått en distans till pojken problem och inte alltid lyssnat på hustruns berättelser om pojken problem. Det är kvinnan i den här familjen som har den största kunskapen om pojken situation, ett samhällsfenomen som inte är alldeles ovanligt. Pappor är de som oftast hamnar på distans från barnet och konflikten mellan föräldrarna kan hindra dem från att förstå barnets situation. Barnet kan komma att hamna i kläm mellan föräldrarnas svårigheter att kommunicera. Konflikten mellan föräldrarna kan göra att barnet måste ta till rätt kraftiga reaktionsmönster för att få uppmärksamhet.

De före detta makarna som i vanliga fall hade svårt att prata med varandra om sin make/maka-konflikt, hittade med terapeuternas hjälp en konfliktfri sfär utifrån det gemensamma ansvaret de hade för pojken som föräldrar. När pappan

uttrycker att han kanske har underskattat sonens reaktion erkänner också mamman att hon inte heller förstått vidden av sonens problematik:

Mamma: Jag såg väl inte direkt att Steve måste dåligt heller egentligen(.) förut men sedan när han började på dagis liksom.

Här har de en gemensam grund att utgå ifrån. Ingen av dem har sett pojkens problem som allvarliga, ingen av dem är bättre än den andra.

I terapeutiska samtal kan problematiska beteenden hos barn omdefinieras till en normal reaktion på en kris. Detta kan vara en strategi för att befria barnet från att tillskrivas en stigmatiserande psykiatrisk diagnos.

Exempel 2 (samtal 2 sid 9)

Fadern: Helt uppenbart är då enligt min uppfattning är att hur man än gör då, som vi två när vi separerar här nu då(TM: mm) visst är det en stark påverkan på barn, det är helt

Manlig Terapeut: Hur tror du det kan ha påverkat Steve?

Fadern: Ja det tror jag, det är jag nog övertygad om själv, att det är enbart negativt, det tror jag.

Manlig Terapeut: Kan du beskriva något mer omkring det, för att liksom leta någonting var han så att säga?

Fadern: Ja jag tror då i så fall att han märker dom här spänningarna då som är mellan oss vuxna så att säga va. (TM: mm) Barnen då eller Steve i det här fallet att han märker det så direkt då va. (TM: mm) Och sedan blir hans svar så att säga den här busigheten då uppmärks- jag finns alltså.

Manlig Terapeut: För att få någon slags uppmärksamhet tänker du snarast?

Fadern: Jaa

Manlig Terapeut: Att ni, eftersom ofta är det så att när man skiljer sig så mycket energi går åt till just det, att det är svårt att orka med andra saker till exempel (F: Ja precis), barnen så att man blir väldigt, är det så du tänker, (F: Ja) Att man då som barn tar till litet kraftfullare sätt för att visa att man finns där?.

Fadern: Det kan jag tänka mig ja.

Terapeuten kan med sina styrda frågor utöka förståelsen för orsakerna till pojkens problematiska beteende. I det här exemplet kan vi just se hur pappan formulerar en utvidgad syn på pojkens reaktion. Steve busar för att få uppmärksamhet,

ett rättfärdigande som omdefinierar pojkens beteende till att vara en normal reaktion på en pressad hemsituation. I en av artiklarna i projektet har vi just beskrivit terapeutiska samtals sociala grammatik (Aronsson & Cederborg, 1993b). Där framkommer att en av de tydligaste terapeutiska strategierna är orkestrering. Terapeuter tar kontrollen mestadels via frågor och styr vem som ska prata med vem om vad och hur ofta det ska ske. En strategi som ger möjlighet att belysa orsakerna till barns problematiska beteenden utifrån mer än ett perspektiv.

Terapeuterna i Steves terapi kan beskrivas som barnombudsmän för pojken. De tydliggjorde att pojken behövde båda sina föräldrar och att mamman och pappan inte hade orkat sätta de gränser som Steve behövde.

Exempel 3 (samtal 3 sid 26)

Mamma: Har inte ni några förslag då hur man ska göra, (TM: Ja) (M skrattar generat) hur man ska ta honom?

Manlig Terapeut: Ja jag funderar på, jag hittar inte på något bra namn för det som finns i ungar som(.) för det är ju något i och för sig som finns i den här KRAFTEN att ibland brukar man kalla det för någon slags kungakraft något sånt, att barn har, alla barn har någon slags medfödd idé om att de är kungar eller drottningar (.) (F: mm) ähm och det är ju fint det (Alla vuxna skrattar) det är ju fint fast att

Kvinnlig Terapeut: Fast det är litet för tidigt.

Manlig Terapeut: Ja men det är något positivt, alltså att det är någonting av det alltså, det ser vi hos alla barn va, kungakraften eller drottningkraften va, jag är på något sätt den som saker och ting ska centreras runt omkring och när barnen är riktigt små så är det väldigt bra därför att det gör ju att föräldrarna ställer upp och vårdar och pysslar om och lyssnar när den piper och så där, (F: mm) man blir väldigt alert som förälder oftast blir man det i alla fall. Sedan när barnen börjar bli litet äldre så brukar det vara någon slags kamp omkring det där.(M: mm) Att barnen måste, att kungakraften måste börja minska.

Fadern: Mm

Kvinnlig Terapeut: Man måste ta på sig prinsklädseln.

Manlig Terapeut: Ja just att få bli prins och det måste bli någon slags känsla av att kungen och drottningen är trots allt mamma och pappa och själv är man prins och prinsessa.

Pojken ansågs ha för stor makt i familjen och vare sig mamma eller pappa ansågs ha orkat med att ta en kamp med pojken. Terapeuten tycks mena att Steve

inte hade ett acceptabelt socialt beteende. Genom att använda ett metaforiskt språk kan terapeuter reducera risken för att kränka föräldrarna i deras roll som uppfostrare. Samtidigt kan det, som i det här fallet, vara ett sätt att försöka hitta en gemensam förståelsegrund för pojkens problematiska beteende hos både föräldrarna och pojken.

Föräldrarna var förvånade över att pojken blev krånglig när han kom till den Barn och ungdomspsykiatriska kliniken. Han hade ju varit så hanterlig strax innan de kom dit. Förståelse för pojkens reaktioner på Bup mottagningen skapades genom ytterligare en metafor. Han beskrevs bedriva ett projekt med sitt problematiska beteende. Hans syfte skulle vara att återföreka föräldrarna och få pappan att flytta hem igen.

Exempel 4 (samtal 7 sid 17)

Manlig Terapeut: Ser du det också så som att det är något projekt som Steve håller på med?

Fadern: Ja det är nog uppenbart tycker jag att han försöker och jobba på det, (TM: mm) det märker jag då att de, det tycker jag.

Manlig Terapeut: Hm. Hur märker du det liksom kan du ta något exempel?

Fadern: Det är ju alltid det här alltså att jag ska vara hemma så länge som möjligt och åka så sent som möjligt och helst inte åka alls då, han vill att vi ska göra grejor tillsammans så här då sådana saker men han är inte så pigg på att komma till mig då men, upp till mig (TM: nej) han vill gärna att jag kommer hit istället och sådana saker (TM: mm) jag tycker att han drar mig neråt(.) det har jag funderat på kan,

Manlig Terapeut: mm,(.)mm, så är det

Fadern: Vad säger du da ingenting?
(Fadern vänder sig mot Steve som tittar ner i en tidning och börjar vissla)

Mamma: Så visslar han dessutom.

Kvinnlig Terapeut: Det kan ju vara så att det finns litet risker för Steve att visa sig för liksom glad här och prata för då kanske vi skulle säga att vi behöver inte ses mer, (TM: mm) de skulle ju verkligen vara då kommer inte pappa så tidigt.

Att prata om föräldrarnas svårigheter som makar kan vara socialt laddat (*"face-threatening"*). Karin Aronsson har i tidigare studier av pediatrika samtal (1991) och jag själv i familjeterapeutiska samtal (Cederborg, 1993a) kunnat visa att professionella talar till föräldrar igenom barnen, viket är mindre hotfullt för

föräldrarna. Budskap till föräldrarna kan skickas via barnet eller som här där terapeuten får information om föräldrarnas relation som makar genom att fråga hur pojken lyckas med sitt projekt att återförena föräldrarna. En *politeness* strategi som kan tyckas vara mer oförarglig än en direkt fråga om föräldrarna har börjat återförenas.

Det terapeutiska arbetet med att få föräldrarna att samarbeta kring pojkens in-socialisering i en "prinsroll", förde paret samman som makar och de erhöll också två terapisesioner utan barn, en slags parterapi där de bestämde sig för att flytta samman igen. Det fortsatta terapeutiska arbetet bestod i att verbalt och icke-verbalt lära ut ett nytt förhållningsätt mellan familjemedlemmarna. Föräldrarna berättade i efterintervjun, att de stärktes i sin föräldraroll genom familjeterapi och kan nu samarbeta bättre som föräldrar men också med både skolan och daghemmet. Steves projekt att återförena familjen under samma tak kan därmed betraktas som slutfört. Hans problematiska beteende utanför hemmet har avklingat och framtiden ser ljus ut för familjen.

En slutsats som kan göras i det här skedet av analysarbetet är helt klar. Nämligen att terapeuter omdefinierar psykiatriska symtom hos barn med skilsmässoproblematik till att vara normala reaktioner på föräldrars konflikter med varandra. Ett barnperspektiv som består i att de vuxnas äktenskap påverkar barnets psykiska beteende. Makarnas konflikter med varandra väcker reaktioner hos barn som kan föranleda terapeutiska insatser på Barn och ungdomspsykiatriska kliniker.

Ann-Christin Cederborg
Leg.terapeut, doktorand,
Tema Barn, Universitetet i Linköping

Referenser

- Aronsson, K. "Facework and control in multi-party talk. A pediatric case study." I I. Markova och K. Foppa(red), *Asymmetries in dialogue*. New York: Harvester. sid 49-74, 1991.
- Aronsson, K. and Cederborg, A-C. "A love story retold. Moral order and inter-generational negotiations." I J. Bergmann och P. Linell (red) *Moral dimensions in dialouge*. (forth coming book, 1993a)
- Aronsson, K. and Cederborg, A-C. *Voice and orchestration in family therapy talk. On co-narration in multi-party talk*. (Manuskript, 1993b)
- Aronsson, K. and Cederborg, A-C. *Coming of age in family therapy talk. On the social construction of generational status* (Manuskript, 1993 c)
- Brown, P. and Levinson, S. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press, 1987.
- Cederborg, A-C. *Asymmetries in family therapy talk. Participation frameworks and young children*. (Manuskript, 1993a)
- Cederborg, A-C. *The social construction of the psychiatrically disturbed pre-school child*. (Manuskript, 1993b)
- Goffman, E. *Encounters. Two studies in the sociology of interaction*. London: The Penguin press, 1961.
- Goffman, E. *The behaviour in public places. Notes on the social organization of gatherings*. New York. The Free Press, 1963.
- Goffman, E. *Interaction rituals*. New York. Pantheon Books, 1967.

Familjer i uppbrott,
erfarenheter ur praktiken

Hur fungerar rätten? om rättsliga processer och tvistefrågor

Inledning

Sedan hearingen om skilsmässor och familjesplittring genomfördes har vissa förändringar skett när det gäller stödet till barn och föräldrar i samband med skilsmässa eller separation.

En kommunalisering av familjerådgivningen har genomförts. Förslag om förändringar i familjerätten har presenterats av Vårdnadstvistutredningen i betänkandet *Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)*. Utredningen föreslår bl.a. ändringar i föräldrabalken för att stärka barnets rättskydd och rätt till kontakt med båda föräldrarna.

Förslag om ändrade bestämmelser när det gäller vårdnad har även lämnats i slutrapporten från den förra regeringens pappagrupp (*Ds 1995:2*). En lagrådsremiss som tar upp förslag från båda dessa rapporter bereds för närvarande i Justitiedepartementet. En proposition är att vänta vid årsskiftet 96/97.

De reformförslag som tillkommit vad gäller ekonomiska stödformer presenteras i inledningen till avsnittet Det ekonomiska regelsystemet.

(Red. anm.)

Anders Agell

Familjeseparationer och juridiska regler

Konfliktlösning och handlingsdirigering

Ur ett rättsteoretiskt perspektiv diskuteras ibland i vad mån juridiska regler har en konfliktlösande eller en handlingsdirigerande funktion. De familjerättsliga reglerna verkar naturligtvis konfliktlösande i enskilda fall. Titeln för det juridiska inslaget i vårt seminarieprogram, "Hur fungerar rätten? – om rättsliga processer och tvistefrågor", betonar det perspektivet. Man kan emellertid också ställa frågan i vad mån reglerna verkar handlingsdirigerande för människors beteende. I termen handlingsdirigering bör man då inte lägga in att lagstiftare och domstolar söker påverka människors beteende mer eller mindre drakoniskt, även om sådana lösningar generellt sett inte kan uteslutas.

Handlingsdirigeringen kan nämligen också ha den formen att rättsreglerna faktiskt påverkar folks beteenden, t.o.m. om någon påverkan inte varit avsedd. Jag vill säga några ord både om konfliktlösning och handlingsdirigering i fråga om sådana regler som aktualiseras beträffande skilsmässor.

Förutsättningarna för äktenskapsskillnad är som bekant mycket enkla i Sverige. Den principiella utgångspunkten är att en makes vilja att skiljas alltid skall respekteras. Sätillvida är äktenskapet ett avtal, som ensidigt kan sägas upp av en part. Dock skall den domstol, som handlägger en ansökan om äktenskapsskillnad, föreskriva en betänketid om sex månader, om det finns ett barn under sexton år eller om betänketid begärs av den make som inte gjort ansökningsen eller av båda makarna tillsammans. Med betänketiden har lagstiftaren velat motverka förhastade skilsmässor i dessa speciella fall. Förfarandet i själva skilsmässofrågan är regelmässigt enbart skriftligt. Om parterna samtidigt är oense om vårdnad över barn, underhåll eller bodelning, hindrar inte det skilsmässodomen. De frågorna måste då slutgiltigt lösas senare.

Om makarna är oense i en av de nämnda följdfrågorna (om vårdnad, underhåll eller bodelning) har de stor frihet att lösa sitt mellanhavande genom ett avtal, som domstolen inte lägger sig i, låt vara att det finns en formell ingripandemöjlighet i vårdnadsfrågan med tanke på barnens bästa. För bodelningen finns som ett förstadium den särskilda möjligheten att få förordnad en s.k. bodelningsförrättare (vanligtvis en advokat) som kan besluta om en s.k. tvångsbodelning, om han inte kan få mannen och kvinnan att komma överens.

I ett internationellt perspektiv är den svenska regleringen mycket liberal, antagligen liberalast i västvärlden, eftersom varken makes "skuld" (otrohet, alkoholism

m.m.) eller lång och varaktig söndring numera får spela någon som helst roll vare sig som skilsmässogrund eller som underlag för rättsverkningar i samband med skilsmässan. På de flesta håll i Europa finns det i dag en särskild möjlighet till äktenskapsskillnad efter särlevnad, när båda makarna vill skiljas, men sällan efter så kort tid som i Sverige. Vi kan notera att man i Danmark och Norge valt att behålla "separation" som viktigaste skilsmässogrund, dvs. den hemskillnad efter domstols dom som fanns i Sverige mellan 1915 och 1974. I England, Frankrike och Tyskland är dock den totala skilsmässolagstiftningen ännu inte ens så liberalt utformad som den nordiska lagstiftningen blev med början på 1910-talet.

Det svenska systemet är i hög grad inriktat på smidigast möjliga konfliktlösning vare sig man tänker på förutsättningarna för äktenskapsskillnad eller på lösandet av tvistiga följdfrågor. Möjligen kan man dock säga att principerna för uträkning av underhållsbidrag är så invecklade, att de snarare stimulerar än motverkar konflikter.

Handlingsdirigeringen spelar däremot liten eller ingen roll med ett undantag, nämligen i fråga om vårdnaden över barn. Befrämjandet på senare år av *gemensam rättslig vårdnad* och av *samarbetssamtal* mellan föräldrar, om vårdnadsfrågan från början varit tvistig, innebär strävanden efter både konfliktlösning och handlingsdirigering. Det övergripande ändamålet av denna inriktning kan sägas vara att slå vakt om vad någon här på seminariet tidigare i dag kallade för *föräldrastabilitet*. Intresset av föräldrastabilitet kan naturligtvis motiveras redan genom den enkla och nu för tiden självklara iakttagelsen, att en äktenskapsskillnad visserligen gör slut på den gamla familjerelationen mellan hustrun och mannen men inte båda föräldrarnas relation till barnen, eftersom den förbindelsen är oberoende av äktenskapet. I fråga om användningen av gemensam vårdnad är väl egentligen problemet beträffande handlingsdirigering att dra en gräns gentemot sådana fall då föräldrarna saknar förmåga att samarbeta, och gemensam vårdnad kan skapa konflikter i stället för att lösa dem. Samarbetssamtalen spelar naturligtvis därvidlag en viktig roll.

På tal om den gemensamma rättsliga vårdnaden vill jag skjuta in en synpunkt som gäller själva begreppsbildningen. *Begreppet vårdnad* är i Sverige odelbart; det finns inte någon möjlighet att som i vissa andra länder dela upp vårdnaden i flera delfrågor och bestämma särskilt t.ex. var barnet skall bo eller om umgänge med den andre föräldrarn än den som barnet bor med. Särskilt i England finns det genom 1989 års *Childrens Act* långtgående möjligheter att spalta upp begreppet *parental responsibility* (som motsvarar vårdnad) i delkomponenter. Det skulle nog inte skada med en översyn av själva vårdnadsbegreppets innehåll i svensk rätt under uppmärksammande av utländska lösningar.

Lagstiftningen har alltså byggt på värdet av föräldrastabilitet. Däremot har frågan om familjestabilitet inte alls tilldragit sig något intresse på senare år. Reglerna om betänketid för äktenskapsskillnad innebär visserligen ett försiktigt vakt-

slående om familjestabiliteten, men i stort sett har värdet av familjestabilitet inte alls uppmärksamrats. Nu kan förstås en och annan tänkas vilja ifrågasätta nyttan av familjestabilitet överhuvudtaget. Det är nog ofrånkomligt i ett samhälle av vår typ, att man måste räkna med en hög separationsfrekvens och att alla som ingår i ett parförhållande riskerar att råka ut för en separation; det är inte något konstigt med det. Skilsmässoforskningen har också visat att de emotionella och sociala anpassningsproblem, som barn (särskilt pojkar i tonåren) kan uppvisa efter föräldrarnas separation, mera beror på slitningar i familjelivet än på skilsmässan som sådan. För äktenskap eller andra parförhållanden, som klart fungerar dåligt, blir därför slutsatsen att det just för barnens skull är bättre att upplösa dem fortast möjligt än att söka bevara dem och öka barnens problem.

Klart är väl dock att varje äktenskapsskillnad eller separation utgör något av ett misslyckande. Om misslyckandet kan undvikas är det bra för barnen. Eftersom familjeseparationer i Sverige för närvarande berör c:a 40.000 barn per år, finns det all anledning att fundera över om familjestabiliteten kan förbättras. Kan en förändrad lagstiftning ha någon betydelse? Själva förutsättningarna för äktenskapsskillnad har då knappast någon avgörande betydelse. Bakom den höga skilsmässofrekvensen ligger sociala faktorer som inte låter sig påverkas av restriktiva skilsmässoregler, och man kan inte hindra folk från att flytta isär och att förr eller senare skilja sig även om reglerna är restriktiva. Detta är gamla sanningar.

Vad man däremot kan sakna är enligt min mening en inriktning på *familjerådgivning* som ett medel att bevara ett och annat "i onödan" upplöst äktenskap. Den möjligheten har alldeles glömts bort jämfört med inriktningen på samarbetsamtal som ett medel att befrämja föräldrastabiliteten. Familjelagssakkunniga föreslog i det betänkande som ledde till 1973 års nya regler om äktenskapsskillnad, att alla makar som ansökt om äktenskapsskillnad skulle få ett meddelande från tingsrätten om att frivillig familjerådgivning stod till förfogande. Förslaget förverkligades aldrig eftersom familjerådgivningen hade olika huvudmän och var ofullständigt utbyggd på en del håll i landet. Enligt min mening finns det skäl att ta upp det förslaget igen. Familjerådgivning på ett tidigare stadium är bättre än samarbetsamtal senare. Helst borde förstås familjerådgivningen komma in ännu tidigare än då skilsmässofrågan redan väckts vid domstol. Advokaters agerande före en skilsmässa har här sitt intresse.

Finns det några regler som inte har med skilsmässofrågor att göra, men vars utformning ändå kan påverka familjestabiliteten? Säkert finns det sådana regler, även om det är svårt att mäta orsakssambanden och även om man vid en sådan diskussion passerar gränsen till allmänna kultur- och livsmönster som har ett än större förklaringsvärde. Låt mig emellertid avslutningsvis ta upp tre olika frågor, som gäller om rättsreglernas utformning på ett eller annat sätt verkar handlingsdirigerande i betydelsen av att de i vid mening kan påverka familjestabiliteten.

Den första frågan gäller den höga frekvensen av *samboende utan äktenskap*. Ungefär vartannat barn föds av ogifta föräldrar och vi vet enligt SCB:s undersökningar

att risken för att barn skall se sina föräldrar separera är tre gånger så hög för ogifta men samboende föräldrar som för gifta föräldrar. Visserligen är det av flera skäl klart, att separationerna bland ogifta samboende bör vara högre än för gifta; genomsnittsåldern inom gruppen är lägre och med nuvarande familjebildningsvanor är det bara de mera stabila paren som alls gifter sig. Om vi enbart intresserar oss för dem som förblir ogifta kan man dock fråga sig, om inte äktenskapet som sådant kan ha en viss, familjestabiliserande effekt genom de psykologiska mekanismer som kan spela in. Slutsatsen av denna tanke är att man kan fundera på om det inte uppkommer en värdekonflikt om man å ena sidan, vilket är fallet i Sverige, godtar samboende under äktenskapsliknande förhållanden som likvärdigt med äktenskap på en rad lagstiftningsområden, och å andra sidan anser att familjestabiliteten kan förtjäna lagstiftningens stöd. Betänketidsreglerna är uttryck för att tanken på familjestabilitet dock inte varit helt främmande för den svenska lagstiftningen. Onekligen finns det dock en hel del behov av lösningar av juridiska frågor även för samboende utan äktenskap, inte bara inom civilrätten utan även inom socialrätten liksom på andra håll. Hela problematiken är därför komplicerad. Jag får inskränka mig till att fästa uppmärksamheten på att frågor om samboende utan äktenskap även kan begrundas på tal om familjestabilitet.

Min andra fråga har mera formen av ett påpekande. Lagstiftningen inom sociallagstiftningen i vid mening bör ha en sådan utformning att den inte ibland framlockar familjeseparationer. Det kan tänkas att en kvinna en och annan gång kan få en bättre ekonomisk situation om hon och barnen separerar från mannen. I varje fall reglerna om bidragsförskott kan någon gång tänkas få en sådan effekt, låt vara att en ensamstående vårdnadshavare typiskt sett har en besvärlig situation både personligt och ekonomiskt. Vid konstruktionen av olika sociala förmåner (liksom av skattesystemet) är det angeläget att reglerna i allmän mening är rättvisa och motverkar diskriminering av en familjetyp jämförd med andra. (Främst får man jämföra kärnfamilj, ensamförälderfamilj och ombildad familj.) Men jag får göra det lätt för mig genom att lämna även dessa svåra frågor.

Min tredje och sista fråga gäller om det inte kan finnas en motsättning i vårt samhälle mellan två i och för sig befogade önskemål som båda i varierande grad avspeglar sig i lagstiftningen på olika områden. Det ena gäller *förändrade könsroller* samt lika möjligheter och ansvar för både män och kvinnor. Det andra gäller då *familjestabiliteten*. Hur går det att på bästa sätt förena dessa båda mål? Redan själva frågan är nog, fruktar jag, provokativ för en och annan. Men den tål att begrundas.

Rättssociologisk forskning om de mekanismer som jag har berört vore intressant, men den är inte lätt att åstadkomma.

Anders Agell
Professor i civilrätt, Uppsala Universitet

Britt Louise Marteleur-Agrell

Barnets rättsliga ställning vid skilsmässa

I den rättsliga processen är det advokaten som först träffar människor i skilsmässosituation. Advokatens roll i detta sammanhang är enligt min uppfattning att, med hjälp av det regelsystem som finns, hjälpa människor att få ett så bra liv som möjligt efter föräldrarnas separation och familjens upplösning. Detta är alltså målet med advokatens verksamhet inom familjejuridiken i vårt samhälle.

Under äktenskapet har föräldrar enligt lag gemensam vårdnad om sina barn. Eftersom lagstiftaren strävat efter att även samboende föräldrar ska ha gemensam vårdnad om barnen har detta kommit att bli allt vanligare. Det innebär att även vid samboendeupplösning uppkommer frågan om vad som ska hända med barnen när föräldrarna separerar. Detta sker också även om kvinnan är ensam vårdnadshavare för barnen under samboendeförhållande i enlighet med huvudregeln. Anledningen härtill är att vi numera har en helt annan delaktighet från pappans sida när det gäller vården om barnen jämfört med vad vi har haft tidigare.

Människor kontaktar advokat inte bara i samband med separationer utan också när man märker att det inte fungerar för barnen efter det att familjen upplösts. Där har det skett en förändring under de senaste 20–25 åren. I början av 1970-talet fanns inte begreppet gemensam vårdnad utan då skulle föräldrarna bestämma vem av dem som skulle ha vårdnaden om barnen. Men i och med att vi fick regler om gemensam vårdnad har det blivit problem för människor att hantera den. Dessa problem är i och för sig något mindre nu än de var i början men de finns fortfarande. Det är många gånger svårt för människor att få den gemensamma vårdnaden att fungera, det låter bra men det är inte alltid av godo. Fördelarna med gemensam vårdnad som jag ser det utifrån min erfarenhet är framför allt psykologiska. Det är viktigt för barnen att båda föräldrarna kan känna sig delaktiga i vårdnadsansvaret.

Men det finns också nackdelar av olika slag. Föräldrarna måste bestämma när barnen ska vistas hos den ena eller den andra. Det finns inga möjligheter att genom domstol få ett beslut om barnens vistelsetider hos vardera föräldern. Detta är bara möjligt när den ena föräldern har vårdnaden. Den gemensamma vårdnaden förutsätter att föräldrarna ska komma överens när det gäller barnens vistelser men det har visat sig att det kan bli betydande svårigheter om detta. För att underlätta för föräldrarna brukar många av oss advokater som arbetar med familjejuridik av detta slag skriva s.k. överenskommelser mellan föräldrarna där man reglerar när barnen ska vara hos den ena eller den andra. Dessa överenskommelser är ju emellertid inte på något sätt exigibla, dvs. man kan inte vända sig till domstol för att få beslut om verkställighet av ett sådant avtal. Detta

är däremot möjligt om den ena föräldern ensam har vårdnaden och den andre har ett av domstol fastställt beslut om umgänge. Den förälder som barnet inte bor hos får på detta sätt ett sämre skydd mot den andra förälderns godtycke än han/hon skulle ha om han/hon inte var vårdnadshavare.

Reglerna om gemensam vårdnad kan också orsaka stora ekonomiska problem för föräldrar. När barnen bor lika mycket hos vardera föräldern finns det inte laglig möjlighet att fastställa underhållsbidrag för barnen. Om den ena föräldern har betydligt bättre ekonomi än den andra betyder detta att barnet kan få mycket olika standard hos den ena jämfört med hos den andre. Dessa regler kan i slutänden medföra stora svårigheter för den som har sämre ekonomi och orsaka konflikter mellan föräldrarna som ytterst går ut över barnen. I dessa fall, alltså när barnen bor lika mycket hos vardera föräldern, utgår inte heller bidragsförskott.

En annan praktisk fråga som har betydelse för människor i separationssituationer är att när barnet är skrivet hos den ena föräldern kan den föräldern erhålla 1 000 kronor mer i bostadsbidrag jämfört med den förälder där barnet inte är skrivet under förutsättning av relativt lika inkomster.

De ekonomiska frågorna och frågan om i vilken utsträckning barnen ska vistas hos den ena eller andre föräldern är problem som påverkar föräldrarnas möjligheter att komma överens om var barnen ska bo.

När människor söker advokat i separationssituationer anser jag att man omedelbart bör försöka fokusera allt fortsatt arbete på barnen. Målet med familjeadvokatens arbete bör vara att försöka ordna det så bra som möjligt för barnen när föräldrarna har separerat. Det är min absoluta erfarenhet och uppfattning att om föräldrar kan ordna det bra för sina barn så blir det också bäst för dem själva. Det är därför viktigt att tala om för människor i samband med separationer att det är barnens behov som är det väsentliga.

Om människor är oense är det mycket vanligt att man sammanträffar parter och ombud för att diskutera de frågor som blir aktuella. I och med att man gör detta kommer också den problematik som jag tidigare talat om i dagen. Det visar sig då att det kanske inte är lika viktigt för människor vem som har vårdnaden dvs. hur vårdnadsfrågan formellt löses som var barnen ska bo. Detta betyder att vi egentligen har samma problematik idag när vi har gemensam vårdnad som vi tidigare hade när enskild vårdnad mer var huvudregel.

Familjeadvokatens arbete går ut på att undvika tvist. Om föräldrarna inte kan komma överens måste den ena föräldern vända sig till domstol. Då bestämmer en ensamdomare inledningsvis var barnen ska bo under tid som vårdnadsutredning pågår. I sista hand blir det huvudförhandling. Vid en rättslig tvist ökar alltid konflikterna mellan föräldrarna och det är därför mycket väsentligt framför allt för barnen att man i stället strävar efter att föräldrarna själva löser de frågor som blir aktuella i samband med separationen.

Det är mycket vanligt att separerande par varit på familjerådgivning innan man kontaktar advokat. Om detta inte skett bör man som advokat försöka påverka människor till att anlita familjerådgivning. Anledningen till detta är inte att motverka separationen som sådan utan att i möjligaste mån försöka underlätta för familjen att kunna fungera väl även efter en separation. Eftersom man inte kan tvinga någon att gå på familjerådgivning är detta inte möjligt om inte båda föräldrarna vill ställa upp. Det är inte ovanligt att den ena föräldern önskar utnyttja familjerådgivningen men att den andra vägrar. Tyvärr uppkommer samma problematik när det gäller samarbetsamtal. Enligt propositionen får domstolen inte förordna samarbetsamtal om den ena parten säger att man inte vill deltaga i samarbetsamtal. Detta måste anses mycket märkligt och bör enligt min uppfattning ändras eftersom man då inte kan tillgodose syftet med reglerna om samarbetsamtal.

Jag skulle önska att det fanns mer forskning angående hur barn mår vid gemensam vårdnad. Är det bra att barn bor lika mycket hos den ena som hos den andra föräldern? Är det viktigt med ett stabilt boende eller har detta ingen betydelse? Är det i stället viktigare att barnet har tillgång till båda sina föräldrar? Är det bra att tala med barn om hur de själva vill bo? Är det bra att advokater som upplevs som stående på den ena eller den andra förälderns sida gör detta? Bör det vara någon annan? Ska det vara en särskilt utbildad person? I en del fall talar man med barnen i vårdnadsutredningen men inte alltid. Man hör ofta att barnen känner sig bortglömda i denna situation, att de undrar varför det inte är någon som talar med dem.

Det måste dessutom anses mycket viktigt att inventera vilka resurser som finns för att möta barnens behov i separationssituationer. Det finns kvinnojourer, mansjourer, familjerådgivning, samarbetsamtal etc. Men vad finns för att hjälpa barnen? Barnen är de som ytterst och innerst är delaktiga i familjeupplösningen, barnen måste vara subjekt och inte objekt och det måste finnas någon eller några som särskilt ser till barnens behov och möjligheter i samband med att föräldrarna separerar.

Britt Louise Marteleur-Agrell
Advokat, Uppsala

Monika Sandahl

Juridik – vårdnadstvister

Byrån för familjerättsfrågor i Malmö har erfarenheter av samarbetsamtal och utredningar i vårdnads- och umgängesfrågor sedan många år tillbaka. Handläggarna är socialsekreterare och arbetar under socialtjänstsektress. Under många år hade vi ca 100 stycken utredningar från tingsrätten. De senaste åren har vi haft en ökning med 30% årligen och har nu 120 utredningar, 50 snabbupplysningar och 50 samarbetsamtal. Vi har dessutom ca 15 stycken begäran om samarbetsamtal från advokat eller föräldrar där ärendet ännu inte nått domstol.

Byrån förmedlar också upplysningar jml 6 kap 19 § FB dvs. uppgifter lämnas från socialnämnden till tingsrätten i frågor som kan vara av betydelse för interimistiskt vårdnadsbeslut. Vanligen handlar det om att informera tingsrätten om utredningar avseende LVU, misshandel eller liknande.

Rådgivningsbehovet från föräldrar, som nyligen fått gemensam vårdnad, antingen efter skilsmässan eller vid separation, är mycket stort. Cirka 60 sådana familjer har kortvarig kontakt med oss årligen. Vanliga problem är svårigheter att få igång umgänget, svårigheter med vems ord som ska gälla då föräldrarna inte kan enas om tiderna för umgänget, kontakter med skolan, samtycke till passansökan och liknande. Det är vanligt att personal från daghem ringer för rådgivning i ärenden där föräldrarna ger olika besked om vem som ska hämta och lämna barnet.

Lagändringen av Föräldrabalkens 6 kap som kom 1991 syftar till att bana väg för en utveckling mot att föräldrarna själva i så stor utsträckning som möjligt skall kunna komma överens i vårdnads- och umgängesfrågor.

Hur ser det då ut i praktiken?

Om parterna fått kraftigt stöd för sin linje av respektive ombud och vid förhandlingen i TR fått framföra detaljerad beskrivning av den andre förälderns negativa sidor, är det mycket spant mellan föräldrarna då samtalen skall börja. Samarbetsamtal är sällan något möte där föräldrarna resonerar lugnt om barnets bästa. Snarare är det ett möte med högljudd ordväxling p.g.a. föräldrarnas ilska och förtvivlan.

Socialsekreteraren skall emellertid ta vara på den unika situation det innebär att stå mitt emellan parterna och deras ombud. Det gäller att sätta sig in i hur det är att vara barn just i den här tvisten. Vi lägger ner stort arbete på att lirka igång ett umgänge som har en möjlighet att fungera.

Det krävs att samtalsledaren kan motivera dem till att nå en dialog och skapa förutsättningar för en lösning, som båda kan acceptera. Föräldrarna säger sig vilja se till barnets bästa, men var och en vill ha igenom sitt förslag och vill ha barnet boende hos sig.

Idag är det just boendet, som blivit den svåra nöten att knäcka. Med boendet följer närhet till dagis, skolplacering osv. Den förälder, som har barnet boende hos sig, får stå för merparten av den vardagliga omsorgen om barnet.

För flertalet föräldrar är det säkert bra med gemensam vårdnad under utredningstiden. Då finns det bättre förutsättningar för att få en öppen diskussion och lättare för föräldrarna att visa generositet i umgängesfrågan. Det är emellertid märkligt att en misshandlad kvinna, som nyligen brutit upp från en destruktiv relation, rekommenderas att gå med på gemensam vårdnad. Det är inte ovanligt att sådana kvinnor kontaktar oss och beskriver att de känt sig pressade att gå med på gemensam vårdnad för att ej framstå som samarbetsovilliga. Ibland är det kvinnans egen advokat som tryckt på. Om hon går med på gemensam vårdnad för att därigenom hindra mannen från att få dom på umgänget, har hon skjutit problemen framför sig.

Vi kommer i kontakt med familjer där barnet inte träffat den andra föräldern på mycket länge. Föräldrarna kan ha separerat redan då barnet var några månader gammalt och därmed ej har någon minnesbild av fadern. Flera fall numera rör invandrarfamiljer, som levt ifrån varandra ett eller flera år. Långa umgängesavbrott kan ha orsakats av missbruksförhållanden, psykisk störning hos förälder eller misstanke om sexuella övergrepp. Dessa barns situation skall inte förväxlas med förhållandena i en s.k. "vanlig skilsmäsofamilj". Min erfarenhet är att det uppkommer många svårlösta praktiska problem då domstolen alltför välvilligt beslutar om gemensam vårdnad eller umgänge i dessa familjer. Vi ser en tendens till att tingsrätterna beslutar om umgänge trots att flera problem är outredda.

Det är också problemfyllt när en kvinna, som bor på skyddad adress, skall skicka iväg barnet på umgänge till den andre föräldern enligt domstolsbeslut. Kan man verkligen begära att barnet förtiger var det bor? Och vad vet man om barnets förmåga att klara av att umgås med fadern samtidigt som barnet märker moderns oro? Att barn tar skada av att bevittna faderns misshandel av modern har ej uppmärksammats tillräckligt vid umgängesbeslut.

Det förekommer att domstolen beslutar om besöksförbud för en förälder samtidigt som den beslutar om umgängesrätt. Det är vår erfarenhet att små barn behöver ha sin vårdnadshavare i närheten när umgänget startar, liknande den situation som förekommer då man introducerar barn på ett dagis. Det är betydligt lättare att bygga upp en god relation mellan förälder och barn om man får ta det steg för steg.

Om man inte kan ha föräldrarna vid gemensamma samtal startar utredningen med samtal med dem var för sig. Senare följer hembesök då vi träffar barnet

tillsammans med modern respektive fadern, vi besöker barnet på dagis osv. Finns det möjligheter till det, ordnas därefter gemensamma samtal med föräldrarna. Vi kan själva närvara några gånger då umgänget skall komma igång.

Det har blivit vanligare att domstolen beslutar att kontaktman, utsedd av socialnämnden, ska närvara vid umgänget. Nämnderna har hittills haft mycket svårt att ordna kontaktpersoner i den utsträckning som domstolen önskar. Det är inte bara svårigheter att hitta en person, som är beredd att ägna flera timmar vid veckoslutet åt umgänget, det är också en fråga om att finna en person som vill ställa upp där det är risk för hotfulla situationer. För att umgänga med kontaktperson ska kunna fungera bra behöver man först ordna möten mellan modern, barnet och kontaktpersonen för att ett förtroende dem emellan skall finnas. En orolig mamma lär inte lämna ut ett litet barn till fadern om han utan förvarning dyker upp vid hennes dörr med en okänd kontaktperson vid sin sida. Hennes oro har då snarare förstärkts.

Att sätta barnet i fokus är en angelägen uppgift för oss. Samtal med barn sker långt ner i åldrarna och, enligt vår uppfattning, med god framgång. Barnen ser så gott som alltid positivt på dessa samtal. Den svåraste delen är att få föräldrarna att acceptera det som framkommit om barnens situation. En rak och ärlig diskussion i detta skede banar väg för en förlikning. Om detta ej går att uppnå måste utredning skrivas till rätten.

För att den kunskap som utredarna samlat på sig under utredningstiden skall komma domstolen till del, är det enligt vår uppfattning bäst om utredaren lägger ett förslag och motiverar sitt ställningstagande. Att inte lämna något förslag har, enligt vad många kommuner erfarit, inneburit att striden tar fart på nytt. Vi har fått höra från andra delar i landet att några domstolar inte tycker det är lönt att begära någon utredning från socialnämnden utan nöjer sig med snabbyttrande med faktamaterial eller BUP-utredning. Denna utveckling rimmar dåligt med kravet på barnets rättighet att bli hörd innan domstolen fattar beslut. Detta står också inskrivet i FN:s barnkonvention.

På Familjerättsbyrån i Malmö erbjuder vi i första hand samarbetsamtal, vilka kan vara två-tre månader. Om det sedan behövs en utredning har samma handläggare hand om ärendet och samlar då in fler fakta kring barnet, gör hembesök, besöker dagis osv. Vid enbart samarbetsamtal har vi nått förlikning i ca 60% av ärendena. Då en utredning har gjorts är siffran närmare 35% förlikningar. I de fall föräldrarna kommer till samtal innan ärendet väckts i domstol är siffran för förlikning 70%. Fördelen med att ha nått förlikning är givetvis att föräldrarna har möjligheter till ett bättre samarbete framöver – något som säkerligen uppskattas av barnet.

Monika Sandahl
Sektionschef,
Byrån för familjerettsfrågor i Malmö

Bengt Almebäck

Splittrade familjer i rätten

I mitt arbete som domstolsjurist i länsrätt kommer jag dagligen i kontakt med skilda frågor som behandlar eller har samband med följder av familjesplittring. I det följande ges några reflektioner på hur lagstiftningen och dess tillämpningar påverkar dessa familjer.

I länsrätt handläggs huvudsakligen mål som rör tvister mellan enskilda och det allmänna. Först skall nämnas att mål om ekonomiskt bistånd enligt socialtjänstlagen (1980:620) tillhör den malkategori som till antalet ökat mest under senare år. I dessa mål är gruppen ensamföräldrar med barn förhållandevis stor. Efter en separation tar det i regel lång tid innan de särlevande föräldrarna får ordning på sin ekonomi, vilket tydligt märks i de mål som kommer till länsrätten. Trots omfattande stöd från socialförvaltningarnas sida, uppvisar många av dessa föräldrar en otillräcklig förmåga att hantera sina redan ansträngda ekonomier på ett realistiskt sätt. Påfallande är att exempelvis betalning av hyra och elström får stå tillbaka för betalning av privata skulder. Även om viss okunskap hos föräldrarna finns om de förutsättningar som gäller för att få ekonomiskt bistånd, tycks det ibland vara så att den enskilde förälderns möjligheter att ta ett ansvar för sin och familjens ekonomi inte tas tillvara på bästa sätt. Det är också ibland som så att bistånd lämnas utan att de grundläggande orsakerna till en dålig ekonomi klagjorts. I stödsystem av detta slag finns därför en risk för att det ekonomiska ansvaret förskjuts från den enskilde till den bidragsgivande myndigheten.

Andra sociala mål som handläggs i länsrätt rör frågor om tvångsomhändertagande av barn och ungdomar enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga m.m. och om tvångsomhändertagande av missbrukare enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM). Mina erfarenheter av föräldrar i dessa mål är att de inte är så väl rustade för en god fungerande livsföring. Krav från omgivningen och andra vardagliga påfrestningar växer inte sällan till svårbemästrade problem som skapar konflikter. Dessa förhållanden gör att de jämförelsevis känner sig ställda inför stora krav i relationerna till varandra och i sina uppgifter som vårdnadshavare.

Som domare i mål om tvångsomhändertaganden måste man vid en muntlig förhandling noga sätta sig in i förälderns eller föräldrarnas situation för att kunna göra en bedömning av om förutsättningarna för tvångsvård är uppfyllda. Om det är ett barn som är föremål för tvångsvård måste man dessutom noga försöka utifrån barnets perspektiv bedöma de risker som det kan utsättas för på grund av den situation som föräldern eller föräldrarna befinner sig i och avgöra vad som är bäst för barnet. Detta gäller såväl när en ung mamma inte anses kunna

knyta an till sitt nyfödda barn som när tonåringen börjat utveckla ett socialt destruktivt beteende och socialnämnden hävdar att frivilliga insatser inte är tillräckliga. Som regel förordnas ett offentligt biträde åt barnet. Om det inte är lämpligt att barnet på grund av låg ålder eller andra orsaker är med vid den muntliga förhandlingen så har biträdet att till rätten förmedla kunskaper om barnet och föra fram barnets talan. Ett viktigt led i bitrådets uppdrag är att besöka barnet och, om det går att tala med barnet, lyssna på vad barnet har att säga.

En speciellt besvärlig fråga i mål om tvångsvård av missbrukare och som rätten emellanåt får ta ställning till är om gravida kvinnor kan omhändertaras enbart på grund av att fostret riskeras att skadas. Enligt en strikt tillämpning av bestämmelserna i 4 § första stycket punkt 3 LVM kan denna grund i sig inte godtas. I lagrummet anges som förutsättning för tvångsvård bl.a. att någon till följd av missbruket kan befaras komma att allvarligt skada någon närstående. Den strikta tillämpningen av begreppet närstående anses inte omfatta ofödda barn. Enligt min uppfattning bör dock begreppet numera kunna vidgas något för att stå i överensstämmelse med artikel 6 FN-konventionen om barnets rättigheter. I artikeln stadgas att konventionsstaterna erkänner att varje barn har en inneboende rätt till livet och att konventionsstaterna till det yttersta av sin förmåga skall säkerställa barnets överlevnad och utveckling. Det bör tilläggas att frågan rymmer även ett gränsdragningsproblem i förhållande till kvinnans rätt att enligt abortlagen (1974:595) avbryta havandeskapet genom abort. Innan ställning tagits till en abort bör enligt min mening FN-konventionen medföra att bestämmelserna i LVM ges en sådan tolkning att det ofödda barnet så långt möjligt skyddas mot skador till följd av kvinnans missbruk.

I länsrätten förekommer ett slags mål som rör tvister mellan enskilda och det är mål enligt 21 kap. föräldrabalken (FB) om verkställighet av domar och beslut om vårdnad eller umgänge m.m. Av bestämmelserna i 21 kap. FB följer att länsrätt som första instans på ansökan av vårdnadshavare eller umgängesförälder skall besluta att genomföra vad allmän domstol (tingsrätt i första instans) bestämt om vem av föräldrarna som skall vara vårdnadshavare och när en förälder inte har vårdnaden, i vilken omfattning den föräldrarna skall få umgås med barnet.

Det har på senare år i riksdagsuttalanden allt starkare betonats att föräldrar har ett gemensamt ansvar för sina barn och att det är av väsentlig betydelse för barnens trygghet under uppväxten att de har goda och nära relationer till båda sina föräldrar. Lagutskottet har särskilt framhållit att det är angeläget att föräldrarna kan handla i en anda av samförstånd och omtanke om barnet, även om föräldrarna inte lever tillsammans (betänkande 1990/91:LU13). Dessa tankar ligger till grund för den reform av FB:s regler som trätt i kraft den 1 mars 1991. Genom de nya reglerna har ett större ansvar lagts på föräldrarna att själva komma överens om hur vårdnads- och umgängesfrågorna skall lösas. Till föräldrarnas hjälp skall varje kommun kunna erbjuda samarbetsamtal.

I stor utsträckning kan föräldrar genom samarbetsamtalet komma överens om

hur ansvaret för barnen skall fördelas mellan dem. I ett antal fall kan man inte hålla träffade överenskommelser och följa vad allmän domstol på grundval av samarbetsmötet har bestämt om vårdanden eller umgänget. Vanligast är att umgänget inte fungerar. Umgängesföräldern ansöker då hos länsrätten om att tingsrättens dom skall verkställas.

Efter en första skriftväxling av ansökan med den förälder som är motpart, förordas som regel en tjänsteman inom socialtjänsten att vara medlare mellan föräldrarna. Avsikten med uppdraget är att umgänge skall kunna ske på frivillig väg. Medlaren besöker båda föräldrarna i deras hem och samtalar med dem. Viktigt är att medlaren kan prata med det barn som umgänget gäller. Medlaren lämnar sedan en skriftlig redogörelse för sin syn på umgängesfrågan och om hinder finns mot verkställighet, exempelvis om det finns risk som inte är ringa för att barnet kan ta skada eller om det är uppenbart att förhållandena ändrats sedan tingsrättens beslut att umgänget bör provas på nytt.

Det kan här sägas att det ofta är svårt att få tag i en medlare. Till skillnad från vad som gäller om kommuns skyldighet att erbjuda föräldrar samarbetsamtal (12 a § socialtjänstlagen), finns inte någon motsvarande skyldighet när det gäller att anordna medling i mål om verkställighet. Detta är en brist och försvårar målens handläggning.

När FB-målet kommit till det stadiet att muntlig förhandling hålls, ser jag min roll som något av konfliktlösare. Förhandlingarna handlar mycket om oenighet och skiljaktigheter. Naturligtvis måste sådana fakta komma fram, men vad som brukar ge öppningar till acceptabla lösningar är när det i målet går att ta fram faktorer som förenar föräldrarna och höra efter hur de vill beskriva när ett umgänge fungerar på ett bra sätt. I föräldraansvaret, som det är beskrivet i bl.a. lagutskottets ovannämnda betänkande, ligger ett krav på att föräldrarna måste anstränga sig att mobilisera sina resurser så att de kan lyfta barnens behov ut ur sina konflikter. En hel del fantasi och inlevelse krävs från domarens sida för att detta skall lyckas.

Vad som på en punkt särskilt har slagit mig i FB:s bestämmelser, som utgår från att det är barnets behov av goda och nära relationer med båda sina föräldrar, är att det i FB saknas rättsmedel för barnet att genom vårdnadshavare få till stånd ett umgänge med bortovärande förälder. Hur gärna barnet än vill och hur stort behovet än är för barnet att ha kontakt med en bortovärande förälder kan detta inte lösas rättsligt. Rätten till umgänge kan rättsligt endast påkallas av umgängesrättsförälder. Jag anser att ett i FB konsekvent genomfört föräldraansvar utifrån barns bästa borde rymma någon lösning också av denna fråga.

Bengt Almebäck
Chefsrådman, Länsrätten i Malmöhus län.

I skilsmässans spår

Hur fungerar det ekonomiska regelsystemet?

Inledning

Det ekonomiska bidragssystemet har sedan hearingen genomfördes varit föremål för olika reformförslag. Några av dessa har särskilt berört familjeekonomin i familjer som lever åtskilda.

Underhållsbidragsutredningen presenterade våren 1995 sitt betänkande *Underhållsbidrag och bidragsförskott (SOU 1995:26)*. Regeringen har därefter, på grundval av en departementspromemoria från Socialdepartementet, (Ds 1996:2), behandlat frågan om bidragsförskott med förtur. I propositionen (*Prop. 1995/96:208. Underhållsstöd till barn till särlevande föräldrar*) föreslås att bidragsförskottet ersätts av ett underhållsstöd i form av ett fast krontalsbelopp (oförändrat i förhållande till 1994 års underhållsbidrag) till barn vars föräldrar inte lever tillsammans. Återbetalningsskyldighet föreslås föreligga med en viss procent av bruttoinkomsten för den förälder som inte bor tillsammans med barnet. Återbetalningsskyldigheten avses bli omprövad årligen mot den senast tillgängliga taxeringen. Propositionen behandlas i Riksdagen hösten 1996.

Övriga frågor som behandlades av Underhållsstödsutredningen, bl.a. reglerna för underhållsbidrag, tas upp vid ett senare tillfälle.

De förändringar som i övrigt genomförts i det ekonomiska bidragssystemet, i besparings- och effektiviseringsyfte, efter förslag från Bostadsbidragsutredningen (*Bostadsbidragen – effektivare inkomstprövning – SOU 1995:133*), har varit av mer generell art och inte inneburit några större specifika förändringar av själva regelsystemet för gruppen familjer som lever åtskilt. Nämnas kan dock att vissa smärre förändringar beslutats i bestämmelserna för bostadsbidrag för umgängesrättsföräldrar.

(Red. anm.)

Barbro Dunér

Ekonomiskt stöd till barnfamiljer

Bidragförskott (BDF)

Bidragförskott kan ges till föräldrar med barn som har flyttat isär om den underhållsskyldige föräldern inte betalar eller bara ger ett lågt bidrag. Bidraget kan ges till den månad barnet fyller 18 år. Det finns även ett förlängt bidragförskott som lämnas till de barn som studerar på gymnasienivå. Det ges längst till juni det år barnet fyller 20 år.

Beloppet bestäms i procent av basbeloppet och är 40% om en förälder är underhållsskyldig och 2x40% om båda föräldrarna är underhållsskyldiga. 1992 var beloppet 1 123 kr i månaden och 1993 är det 1 147 kr i månaden. Kostnaderna för detta täcks i första hand av den underhållsskyldige. Det som fattas täcks av allmänna medel. Antalet barn som omfattas av detta har naturligtvis varierat. Under senare år när antalet barn i åldern 0–17 år har ökat har också antal bidragförskott ökat. I december 1992 var det 279 000 barn som fick bidragförskott i åldersgruppen. I juni 1993 hade det ökat till 285 000 barn. I relation till totala antalet barn i åldern 0–17 år har antalet BDF-barn legat ganska konstant kring 14% mellan 1984 och 1992 vilket framgår av diagram 1. De sista åren har det ökat något och andelen har börjat närma sig 15% (14,6%). Det skulle betyda att fler barn får bidragförskott men även att fler familjer separerar. De s.k. BDF-barnen, 279 000, utgör ungefär 49% av de barn som inte bor med båda sina föräldrar. I de övriga familjerna sköts underhållet på annat sätt och där behöver inte försäkringskassan hjälpa till.

I tabellen visas utbetalningar och inbetalningar av bidragförskott 1982–1992 och där framgår att kostnaderna för bidragförskott har ökat under perioden. Det som betalas ut har ökat men det som debiteras de underhållsskyldiga har legat mellan 34 och 38%, och resten täcks alltså av allmänna medel. Av det debiterade beloppet är det inbetalda beloppet ganska högt. Förmågan att betala har legat kring drygt 90% men har minskat. Den var 94% 1991, men 1992 sjönk den till 88%. Det tyder också på att det har blivit kärvare, familjen har sämre ekonomi, det är svårare att stå för kostnaderna. I diagram 2 visas utgifterna omräknade till 1992 års priser. Där framgår att den del som täcks av allmänna medel har blivit större. Den mindre delen, som underhållsskyldiga står för, har varit ganska konstant.

Det vore intressant att studera de familjer som får bidragförskott. RFV har tidigare haft statistik på det men f.n. finns inget statistikregister. I framtiden kommer det att finnas ett sådant register. De senaste uppgifterna finns redovisade

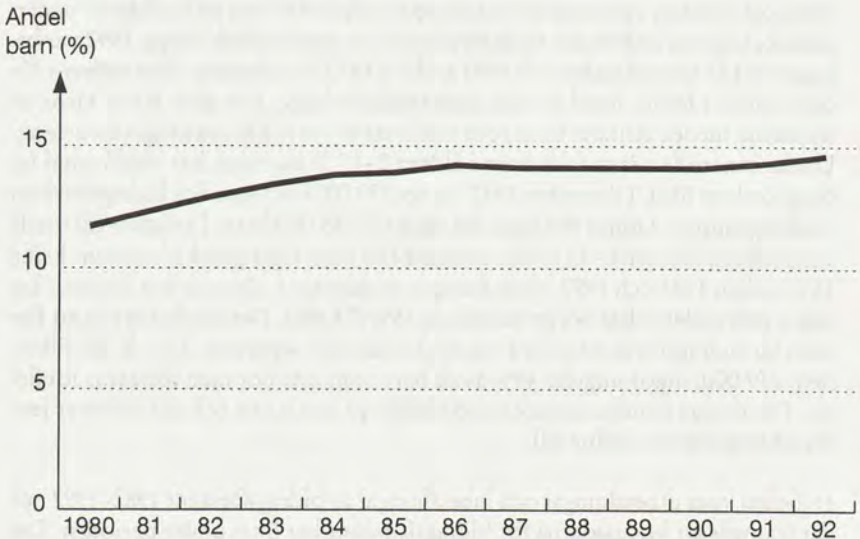

t.o.m. 1986. Där framgår att i gruppen vårdnadshavare var kvinnornas andel av antal vårdnadshavare väldigt hög mellan 1978 och 1986 även om den minskade något, från 90% till 87%, resten var alltså män. I gruppen underhållsskyldiga var fördelningen på kön den motsatta, dvs. majoriteten var män. Det är möjligt att det har förändrats något om man jämför med i dag, men förmodligen är förändringen inte så stor. Vad beträffar åldersfördelningen hos underhållsskyldiga och vårdnadshavare var de flesta i åldern 30–39 år i båda grupperna.

Barbro Dunér

Utredare, Statistikenheten, Riksförsäkringsverket

Diagram 1: Bidragsförskott 1980–1992, procentuell andel barn med BDF av samtliga barn i åldern 0–17 år. December

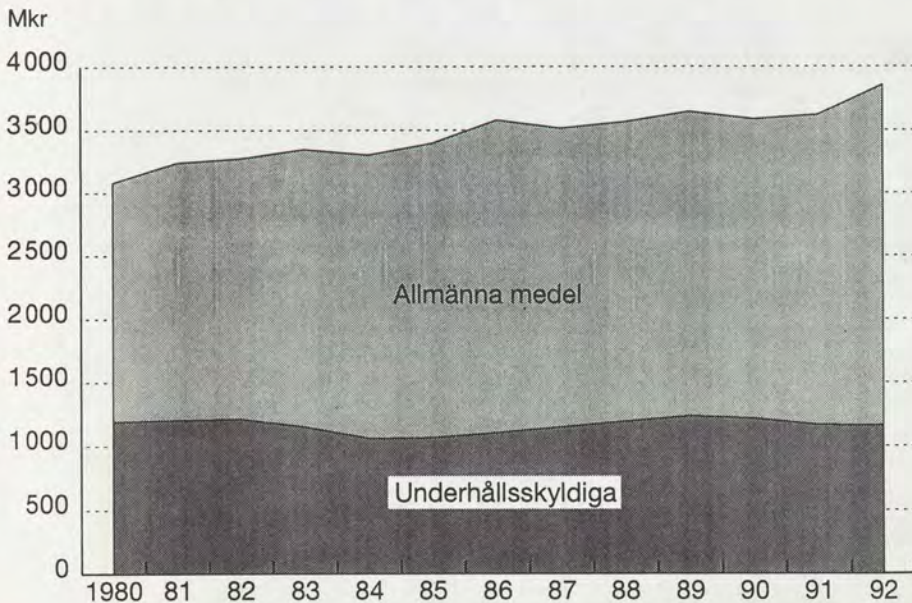

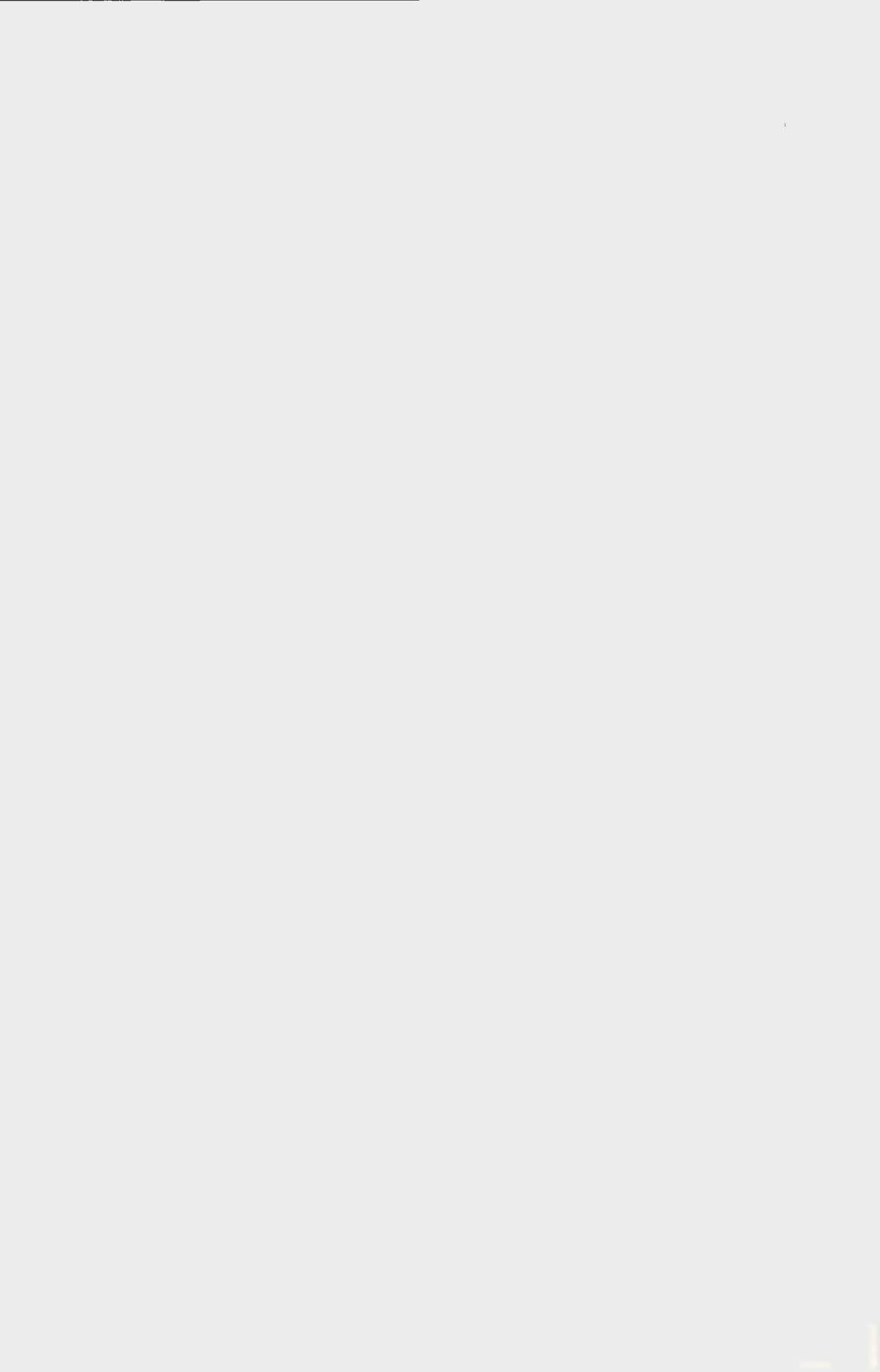
År	Utbetalat belopp, mkr	därav avseende förlängt bidragsförskott	Belopp som debiterats underhållsskyldiga ¹		Inbetalat belopp av underhållsskyldiga ¹	
			mkr	i % av utbetalat belopp	mkr	i % av debiterat belopp
1980	1 328	.	713	54	513	72
1981	1 566	.	773	49	580	75
1982	1 715	.	812	47	633	78
1983	1 913	.	852	45	656	77
1984	2 038	.	837	41	653	78
1985	2 248	28	881	39	704	80
1986	2 468	62	915	37	761	83
1987	2 528	68	946	37	824	87
1988	2 701	71	1 018	38	903	89
1989	2 939	83	1 105	38	994	90
1990	3 203	98	1 198	37	1 083	90
1991	3 550	122	1 215	34	1 140	94
1992	3 856	160	1 332	35	1 171	88

¹ Underhållsbidraget kan ibland vara högre än BDF-nivån. I dessa fall har hela bidraget medräknats.

Tabell: Bidragsförskott 1980–1992, utbetalningar och inbetalningar

Diagram 2: Bidragsförskott 1980–1992, finansiering omräknat i 1992 års priser

Eva Edström-Fors

Samhällets marginalgrupper – några kommentarer

Inledningsvis vill jag presentera varför Statskontoret som ju varken är forskare eller praktiker uttalar sig i ett sammanhang som detta. Statskontoret är en statlig myndighet, en stabsmyndighet som bl.a. utför utredningar på regeringens uppdrag.

Bakgrunden är att vi under hösten 1992 fick ett uppdrag av Finansdepartementet som innehöll en beställning till oss att utveckla en metod för sektorövergripande analyser. Metoden skulle vara ett systematiskt uppbyggt hjälpmedel för regeringskansliets tjänstemän att få överblick och information om sektorövergripande frågor och problem som kan behöva uppmärksammas i t.ex. budgetsammanhang.

Statskontoret gjorde inom ramen för detta uppdrag tre fallstudier av olika karaktär för att både utveckla och pröva metoden. En av dessa fallstudier belyste "samhällets marginalgrupper" där vi gjorde en fördjupning inom ett delområde som avsåg ensamstående föräldrar. De andra studierna gjordes inom områdena kriminalpolitik och glesbygdspolitik. Det är våra erfarenheter från studien om samhällets marginalgrupper som ligger till grund för detta anförande.

Uppläggning, avgränsning m.m.

"Samhällets marginalgrupper" är inte ett entydigt, väldefinierat begrepp och därmed inte heller ett enhetligt politikområde. I denna fallstudie har det därför varit nödvändigt för oss att själva definiera begreppet. För våra syften med studien valdes en definition som innebar att personer som i hög grad och på olika sätt är beroende av samhällets stöd och omsorg i sin livsföring kan betecknas som en marginalgrupp. De områden vi här studerat är arbetslösa, ensamstående föräldrar, förtidspensionärer, missbrukare och psykiskt störda personer. Inom dessa grupper har vi belyst helheter men definitionen vi använt innebär att det inom gruppen bara är de som är i hög grad beroende av stödet som betecknas som marginalgrupp. Det är kort sagt inte alla ensamstående föräldrar som hör hit utan den grupp som har det mest besvärligt, detsamma gäller för övriga delstudier.

Beskrivningsmodellen för sektorövergripande studier

Ett mål för Statskontorets arbete för Finansdepartementet var att ta fram en metod som på ett enkelt och systematiskt sätt kan göra analyser av hela politikområden och därigenom få underlag för beslut om förändringar och förbättra

resultatstyrningen. Avsikten med studien var inte att komma med förslag till förändringar i de konkreta fallstudierna. Metoden fick sin form i den s.k. beskrivningsmodellen. Metoden utvecklades parallellt med vår fallstudie, bl.a. på grundval av erfarenheterna från vår studie. De delstudier som ingick i vår fallstudie följer alla samma form, nämligen denna:

1. En allmän beskrivning av området som sådant, t.ex. hur området växt fram, hur många som omfattas, vilken omfattning det har och vilka åtgärder som definitionsmässigt kan räknas dit.
2. Vilka mål kan identifieras för politikområdet?
3. Vilka aktörer, åtgärder och kostnader finns inom området?
4. Vilka styrmedel finns för området?
5. Går det att mäta några resultat och effekter av den förda politiken?
6. Sammanfattande analys.

För delområdet ensamstående föräldrar gjordes en fördjupad studie och det är främst den bild vi får fram genom denna och de mer generella slutsatserna för hela fallstudien som jag här vill förmedla.

Ensamstående föräldrar

Gruppen ensamstående föräldrar idag är mer heterogen än tidigare och innehåller såväl ett mindre antal välbärgade individer med goda sociala kontakter som många unga mödrar med låg utbildning, låg inkomst och dålig förankring på arbetsmarknaden. Dessa unga mödrar har dessutom dåligt självförtroende, inte sällan missbruksproblem samt svårigheter med myndighetskontakter och socialt umgänge överhuvudtaget. Vid tiden för tillkomsten av olika samhällsstöd var dock gruppen mer homogen och hade likartade behov av ekonomiska och sociala skäl. Andelen barn som inte lever samman med båda sina biologiska föräldrar har stadigt ökat (1985 uppgick andelen till 13% av alla barn eller 235 000).

Olika faktorer idag, sociala och ekonomiska, identifierar således en grupp ensamstående föräldrar som oftare än andra föräldrar är i behov av vård och stöd i olika former. I vår fallstudie intresserar vi oss för denna, den mest utsatta gruppen. Kännetecknande för vår grupp ensamstående föräldrar är att de har ringa eller ingen kontakt eller stöd från den andre biologiska föräldern.

Andra kännetecken för ensamstående föräldrar som helhet är sämre ekonomiska förutsättningar genom att

- hushållet endast har en förvärvsinkomst
- 85% av vårdnadshavarna är kvinnor med förhållandevis låga inkomster

- de har sämre valmöjligheter rörande förvärvsarbete av barnomsorgsskäl
- de har lägre tillgång till materiella resurser (exempelvis fritidshus)
- de har sämre likviditet
- hushållet oftare uppstår socialbidrag

Föräldrarna har mindre tid för sina barn än andra föräldrar eftersom de i högre grad arbetar heltid och ensamma får svara för inköp och hemarbete.

Beträffande socialbidragsberoende är det värt att påpeka att det finns två olika tendenser för denna grupp. Antingen är det en kort bidragsperiod i samband med separationen i avvaktan på bidragsförskott och andra förhållanden som hör samman med det nya i situationen. När den har stabiliserats upphör bidragstagandet. För andra föräldrar finns bilden av svårigheter att erhålla ett heltidsarbete eller arbete överhuvudtaget. Föräldern blir därigenom bidragsberoende för längre tid och har stora problem och få incitament att ta sig ur detta förhållande. I denna grupp märks unga mammor med kort eller ingen samboendetid, dels äldre kvinnor med dålig förankring på arbetsmarknaden.

Bland de övergripande målen för familjepolitiken ingår att särskilt stöd skall lämnas till ensamma vårdnadshavare och att barnomsorgen skall utformas så att den ger stöd till föräldrar att förena förvärvsarbete och studier med vård och ansvar för barn. Målformuleringarna indikerar att ensamstående föräldrar är en stödberoende grupp bland andra men preciserar inte dessa föräldrars stödbehov ytterligare.

Vår analys av aktörer konstaterade att ensamstående föräldrar utnyttjar olika former av samhällsstöd i högre grad än andra föräldrar. Gemensamt för de redovisade aktörerna är dock att ingen arbetar enbart för denna målgrupp. Försäkringskassan har ansvar för att betala ut rätt bidrag i rätt tid, grovt sett. Arbetsförmedlingen kan erbjuda olika former av arbetsmarknadspolitiska stödformer men saknar möjligheter att lösa barntillsynen för den ensamstående föräldern så att erbjudandena kan utnyttjas. Kommunen har det övergripande ansvaret för alla medborgare men disponerar "endast" över socialbidragen som ekonomisk stödform. Ingen aktör har ett helhetsansvar vilket kan leda till suboptimeringar genom bristande samverkan och oklara gränssnitt mellan olika aktörers befogenhet. En viktig iakttagelse är att aktörerna saknar incitament för att t.ex. minska ett bidragsberoende, "vinsterna" av en sådan åtgärd tas hem av någon annan aktör.

De ekonomiska stödformerna idag är av både generella och behovsprövade slag och överhuvudtaget kan sägas att samhällets stöd till ensamstående föräldrar mer uttalat främst handlar om ekonomiska stödåtgärder. Stöden kan sägas uppfylla de grundläggande behoven men fördelningseffekten kan utvecklas ytterligare anser vi. T.ex. finns det idag ingen koppling mellan bidragets storlek vad gäller bidragsförskott och vårdnadshavarens behov trots att förslag om ändring i denna riktning väckts. Utformningen av grundstödet riskerar också

att konservera ett bidragsberoende och bidrar inte aktivt till att ge individen incitament till att förändra sin situation. Behoven av stöd är sammansatta och involverar många gånger flera aktörer men befogenheter och medelstillgång är inte alltid i paritet.

Målen är oftast mycket generella och övergripande och sällan uttryckta i resultatmått. Som en följd av detta försvåras all relevant utvärdering av måluppfyllelsen. Detta gäller generellt för hela området marginalgrupper.

Vår bedömning är att möjligheten att nå effekt av olika stödåtgärder för de ensamstående föräldrar som vi definierar som marginalgrupp skulle öka om de ekonomiska bidragen kombineras med selektiva individuella insatser. Samhällets stöd borde mer koncentreras till de grupper som behöver det mest och utformas så att de motiverar individen att själv ta ansvar för och påverka sin situation. Detta skulle kunna ske genom social arbetsträning, etablering av nätverk med likasinnade för utbyte av tjänster och möjligheter att stödja varandra. En tänkbar modell skulle kunna vara att personer med komplex problembild tilldelas en stödperson knuten till socialtjänsten som skulle kunna ges befogenheter att samlat se till individens behov och "köpa" tjänster av andra aktörer. Härigenom skulle det kunna bli möjligt att komma bort från de nackdelar som finns med det splittrade ansvaret mellan exempelvis försäkringskassan, arbetsförmedlingen och kommunen.

Eva Edström-Fors
Organisationsdirektör, Statskontoret

Eva Olsson

Hur fungerar det ekonomiska bidragssystemet?

– om regelsystemens utformning och konsekvenser för barn och föräldrar

I skilsmässans spår följer vanligtvis ekonomiska problem i kombination med konsekvenser av psykosocial natur.

Splittrade familjer blir i allt större omfattning involverade i samhällets bidragssystem. Behovet av ekonomiskt stöd, men även andra anledningar, t.ex. svårigheter att komma överens, föranleder många att söka sig in i systemet. Bidragsförskott ses ofta som enbart ett ekonomiskt stöd. Det omfattande regelverket i det komplexa systemet betyder emellertid att situationen för parterna blir mer komplicerad än så.

Som samhällsföreteelse utgör familjesplittring/underhållsskyldighet ett icke obetydligt fenomen. Det sätt på vilket bidragsskyldiga föräldrar reagerar i samhällssystemet kan ge en indikation om hur de reagerar i andra samhällsfunktioner, exempelvis arbete, socialt engagemang m.m. Konsekvenser kan även härledas i ekonomiska problem samt medicinska följder.

Underhållsskyldiga består till största delen av män – pappor.

Det ekonomiska bidragssystemet

Bidragsförskott är sedan 1937 en av samhällets stödformer till barn vars föräldrar inte lever tillsammans. Syftet med bidraget var i början att skapa ett grundskydd till ogifta och frånskilda mödrar.

Bidraget utbetalades förskottsvis och motsvarade det underhållsbidrag som fastställdes i dom eller avtal, men begränsades till vissa generella maximibelopp. 1956 ändrades lagen till att omfatta även fäder.

Möjligheten till utfyllnadsbidrag infördes 1957 i syfte att fylla ut bristande förmåga hos den underhållsskyldige föräldern. Utfyllnaden betraktades som ett samhällsstöd för att föräldern skulle kunna täcka sin del av barnets ekonomiska behov. Reglerna för eftergift av återkravsskuld var till en början restriktivt utformade.

Dagens system

Bidragsförskott är enligt gällande lagstiftning ett stöd till barn som bor tillsammans med bara den ena av sina föräldrar och har rätt till underhållsbidrag från den

andra föräldern. Stödet är utformat som en garanti för att barnet varje månad får ett belopp motsvarande 0,4 basbelopp per år, f.n. 1 147 kronor per månad.

Bidragförskott kan beviljas efter ansökan hos försäkringskassan. Det är således inte en rättighet och bör heller inte betraktas som ett "allmänt separationsstöd".

Prövning av rätten sker utifrån bidragförskottslagen. Försäkringskassan har även att avgöra skäligheten i fastställt underhållsbidrag. Bidragförskottet är ej behovsprövat. Rätt till bidragförskott kvarstår tills barnet fyllt 18 år. Om barnet studerar kan förlängt bidragförskott utbetalas t.o.m. juni månad det år barnet fyller 20 år.

Utgifterna för samhällsstödet finanseras genom statsmedel för den del som inte betalas av underhållsskyldiga. Bidraget förskotterar och/eller fyller ut underhållsbidrag som i sig är en privaträttslig skyldighet för en förälder att betala till sitt barn som han eller hon inte bor tillsammans med.

Bidragförskott består av två sinsemellan olika delar:

- Förskottsdelen motsvarar fastställt underhållsbidrag upp till 0,4 basbelopp per år. Förskottet kan betalas ut om förutsättningarna för övrigt är uppfyllda i de fall underhållsbidraget inte betalas direkt till barnet eller om detta fastställs till ett lägre belopp än 0,4 basbelopp.
- Utfyllnadsdelen utgör det tillskott samhället lämnar till ett underhållsbidrag som är lägre än 0,4 basbelopp per år för att barnet skall garanteras bidrag på den nivån. Den delen skall inte återkrävas utan utgör ett rent samhällsstöd.

Lagstiftningen ifråga om samhällsstödet är beroende av en samordning mellan bidragförskottslagen och föräldrabalken. Den bidragsskyldige respektive den bidragsberättigade föräldern samverkar i s.k. tvåpartsförhållanden. Regelsystemet beträffande bidragförskott är dessutom organiserat omkring en rad angränsande lagområden. När bidragförskott beviljas inträder samhället i barnets rätt att utkräva underhållsbidrag. Den underhållsskyldige blir därmed betalningsskyldig till försäkringskassan i stället för till barnet.

Ifråga om krav på återbetalning av underhållsbidraget är verksamheten uppbyggd av kontakter med en rad sociala myndigheter förutom de underhållsskyldiga själva. Inbetalas inte underhållsbidraget överlämnas ärendet till kronofogdemyndigheten.

Vid debitering av underhållsbidraget tas ingen avgift ut. Uppkommen skuld är inte räntebelagd. Skuld äldre än tre år preskriberas. Möjlighet till återkravseftergift av underhållsskuld finns efter särskild ansökan. Efter försäkringskassans utredning beslutas sådana ärenden av socialförsäkringsnämnd.

Regler om underhållsskyldighet mot barn

Föräldrar har villkorlig skyldighet att bidra till barnets underhåll efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade förmåga. För-

ålder som inte varaktigt bor tillsammans med barnet skall fullgöra sin del av underhållsskyldigheten genom att betala fastställt underhållsbidrag till barnet.

Underhållsskyldighet för föräldrarna gäller tills barnet fyllt 18 år och om barnet fortfarande studerar intill 21 år. Gällande regler hänförs till föräldrabalken från 1949. Riksdagen antog 1978 ny lagstiftning beträffande underhållsskyldighet mot barn och frånskilda m.m. Reglerna började tillämpas 1 juli 1979.

Det primära syftet med de ändrade reglerna var att lätta bördan för underhållsskyldiga med svag ekonomi. Föräldrarnas underhållsskyldighet betecknades därmed inte som ovillkorlig utan beroende av ekonomisk förmåga.

I föräldrabalken tillkom regler som innebar att endast det överskott av en förälders ekonomiska förmåga som återstår sedan föräldern fått förbehålla sig medel för egna och i vissa fall övriga familjemedlemmars levnadskostnader kan tas i anspråk för underhållsbidrag. Barnets behov kom därmed att få en sekundär betydelse i förhållande till föräldrarnas, i synnerhet den underhållsskyldiges, behov.

Reglerna för beräkning av underhållsbidrag kan innebära bl.a. att en högre inkomst hos vårdnadshavaren än hos den bidragsskyldige ger ett lägre underhållsbidrag än vad som kan erläggas, vilket genererar högre samhällskostnader.

1978 års reform var inriktad på att förbättra situationen för de bidragsskyldiga föräldrarna. I propositionen (1978/79:12) anfördes att man samtidigt måste försöka undvika att åtgärderna gick ut över barnen och vårdnadshavaren och att en utväg kunde vara att samhället tog på sig betydligt större del av underhållskostnaderna än vad som tidigare varit fallet.

Vidare anfördes att åtgärderna inte torde leda till någon sammantaget större ekonomisk belastning för stat och kommun. Man måste enligt utredarna räkna med de samhälleliga vinster som kan följa av en reform som syftar till att riskerna för social utslagning för underhållsskyldiga med särskilt svåra problem minskar och i övrigt anpassa underhållsskyldigheten efter den ekonomiska förmågan. Beträffande beräkningsmetoden för underhållsbidrag fanns också skäl till att eftersträva en mer enhetlig bedömning av rättssäkerheten eftersom flera organ medverkar vid fastställande av underhållsbidrag: allmänna domstolar, advokatbyråer, kommunernas familjerätter med rätt att väcka talan om underhållsbidrag inför domstol, samt försäkringskassan.

Försäkringskassan har därmed fått en central roll i kontakten med övriga samhällsorgan. Det är nödvändigt att tjänstemännen besitter kunskap i familjerätt, socialrätt och förvaltningsrätt för att tillsammans med övriga myndigheter handlägga gemensamma ärenden korrekt. Båda parter i ett bidragsförskottsärende kräver ett professionellt förhållningssätt av försäkringskassans handläggare då de genomgår den traumatiska förändringen i sina liv som en skilsmässa kan vara.

Konsekvenser för barn och föräldrar

En av grunderna i 1978/79 års proposition om underhåll till barn var att förbättra situationen för de bidragskyldiga föräldrarna såväl ekonomiskt som socialt, på det sättet att en större del av ansvaret än tidigare skulle komma att övertas av samhället.

I vilken mån ett beslut om bidragsförskott kan upplevas som ogynnsamt för den underhållsskyldige är oklart. Underhållsbidraget betalas i sådant fall inte längre till den andre föräldern personligen utan i stället till försäkringskassan (samhället). Det ekonomiska ansvaret för barnet får då en annan betydelse eftersom ansvaret för barnet övertas av samhället och den underhållsskyldige blir ansvarig gentemot samhället.

I svensk forskning omkring skilsmässor har fr.a. Hans Hallberg kunnat konstatera att samband finns mellan försämrat hälsotillstånd, alkoholmissbruk m.fl. riskfaktorer och skilsmässor. Männen framstår som stora förlorare vid skilsmässor. Män har ofta, enligt forskare, sämre beredskap för separationer än kvinnor och förlorar mycket mer än kvinnor. Separationen kan bli en utlösande faktor för ett självdestruktivt beteende och kan få djupgående konsekvenser för alla inblandade.

Fadersrollen har successivt kommit att betyda mer för männen genom ett ökat engagemang och ett större ansvarstagande för barnen och får på så sätt större betydelse för barnen. Den förälder som efter en separation inte lever tillsammans med barnen eller ens har gemensam vårdnad tenderar att rubbas i sin roll som aktiv förälder som en konsekvens därav. Genom undersökningar gjorda av Bente och Gunnar Öberg har konstaterats att kontakten mellan män och barn i hög grad försämrats några år efter en skilsmässa.

Erfarenheter

Erfarenheter av hur bidragsbetalande föräldrar reagerar framkommer dagligen i återkommande kontakter med dem. Reaktionerna gäller såväl den egna situationen som uppfattningen om försäkringskassan. Okunnigheten om regelsystemet och hur den egna rätten och skyldigheten påverkas är påfallande stor.

Samhället behöver få svar på hur underhållsskyldiga föräldrar mår och vilken påverkan konstruktionen av gällande regelsystem har idag.

Samlade erfarenheter av familjesplittring sett ur den underhållsskyldiga förälderns synvinkel och av gjorda studier har gett upphov till relevanta frågeställningar angående deras situation i samhället. Barnet som förlorare ägnas uppmärksamhet, vilket är helt relevant. Barnets välbefinnande är i hög grad avhängigt föräldrarnas situation. Ensamföräldrars situation om belysts i olika sammanhang, bl.a. i statliga utredningar. Underhållsskyldiga föräldrars förhållanden har däremot inte lyfts fram i någon väsentlig grad.

Forskningsprojekt i Västernorrland

Ett forskningsprojekt har därför initierats vid försäkringskassan i Västernorrland. Ett syfte är att få svar på hur underhållsskyldiga föräldrar upplever sin egen roll,

- känslomässigt respektive ekonomiskt - före och efter separationen
- personligt och ifråga om relationer till barnet.

Ett annat syfte är att ta reda på om konstruktionen av det existerande bidragssystemet i sig har någon betydelse ifråga om ansvarstagande och engagemang i förhållande till sig själv, barnet och i förhållande till samhället som utbetalare av underhållsbidrag.

Riksförsäkringsverket har anslagit medel till projektet. Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet är knuten till projektet. Avsikten är att göra en teoretisk analys och en empirisk undersökning. Riksförsäkringsverkets register ligger till grund för analys av befintliga data. Forskningsrapporten planeras kunna presenteras under oktober månad 1994.

Eva Olsson

Fil.kand., Försäkringskassan, Härnösand

Anita Wickström

Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen -93

Jag är sekreterare i Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen -93 (UBU -93). Utredningen, som ligger under Socialdepartementet, har just börjat sitt arbete och skall vara klar med det vid den här tiden nästa år. Särskild utredare är lagmannen i Kammarrätten i Sundsvall Anna-Karin Lundin. Utredningen har i uppdrag att överväga vissa frågor om underhållsbidrag och bidragsförskott. Det är inte fråga om att konstruera några helt nya system utan endast om punktvisa förändringar. Uppdraget kan delas in i olika områden. För det första gäller uppdraget vissa "organisatoriska frågor".

Bakgrund

Som framgått av tidigare föredrag är de privaträttsliga reglerna om underhållsbidrag till barn och de offentligrättsliga reglerna om bidragsförskott – som är en social förmån – sammankopplade.

Bidragsförskottet har två funktioner, dels en förskottsfunktion, dels en utfyllnadsfunktion. *Förskottsfunktionen* innebär att det underhållsbidrag som en förälder skall betala men inte betalar förskottas av samhället. Försäkringskassan betalar underhållsbidraget till barnet och övertar sedan barnets rätt till underhållsbidrag från den bidragsskyldige. Han eller hon skall så länge bidragsförskott utgår betala det fastställda underhållsbidraget till försäkringskassan i stället för till barnet. Förskottsdelen kan aldrig överstiga det fastställda underhållsbidraget.

Utfyllnadsfunktionen är det stöd samhället lämnar till barn som har låga underhållsbidrag eller inte något underhållsbidrag alls fastställt t.ex. eftersom den bidragsskyldiga föräldern inte har förmåga att betala något bidrag. Samhällsstödet utgör mellanskillnaden mellan eventuellt underhållsbidrag och ett visst i lagen angivet belopp, f.n. 1 147 kr/mån. Detta belopp kan inte återkrävas av den bidragsskyldige föräldern.

Det staten kan återkräva av den bidragsskyldiga föräldern när bidragsförskott lämnats är alltså det underhållsbidrag som är fastställt. Försäkringskassan har därför ett intresse av att underhållsbidrag inte läggs på en för låg nivå. Kassorna kan emellertid i dag i princip endast i begränsad omfattning och indirekt – det finns vissa spärregler i bidragsförskottssystemet för att förhindra missbruk – påverka storleken av underhållsbidragen.

I övrigt är underhållsbidragens storlek i princip en fråga mellan barnet och dess föräldrar. Det är de som sluter avtal och det är de som processar i en eventuell rättegång.

Uppdraget

- 1) Utredningen skall undersöka om försäkringskassorna kan ges en mera aktiv roll när underhållsbidrag till barn fastställs eller jämkas. I första hand skall utredningen överväga en lösning som innebär att försäkringskassan, när bidragsförskott utgår, får ställning av part vid avtal och rättegång om underhållsbidrag. På så sätt skulle kassorna kunna agera aktivt och direkt i t.ex. en process och inte som i dag i allmänhet genom barnet.
- 2) Utredningen skall också belysa i vilken utsträckning offentliga organ bör ge enskilda råd och hjälp med att räkna ut underhållsbidrag och träffa underhållsavtal.
- 3) Det åligger i dag socialnämnderna att se till att barn vars föräldrar inte är gifta med varandra tillförsäkras underhåll. Utredningen skall överväga om socialnämndernas skall ha kvar denna uppgift eller om den bör flyttas över till något annat organ t.ex. de allmänna försäkringskassorna.

Förutom dessa "organisatoriska frågor" gäller uppdraget underhållsbidrag.

- 1) Utredningen skall överväga om reglerna för hur underhållsbidrag bestäms kan göras enklare och mera schablonmässiga än i dag utan att de bakomliggande principerna rubbas. Nu gällande regler uppfattas ofta som komplicerade.
- 2) Utredningen skall också pröva om de nuvarande förbehållsbeloppen för t.ex. bostadskostnader är rimliga eller om de, som vissa kritiker hävdar, är alltför generösa.
- 3) Utredningen skall vidare överväga om preskriptionstiden för underhållsbidrag bör förlängas. I dag preskriberas ett fastställt underhåll efter tre år.

En tredje del av uppdraget gäller bidragsförskott. Reglerna om bidragsförskott och reglerna om underhållsbidrag är samordnade. Samordningen får en del olyckliga följder och det ingår i uppdraget att se över hur de negativa verkningarna kan begränsas eller undanröjas.

- 1) En av de oftast påtalade bristerna i dagens system är att bidragsförskott (utfyllnadsbidrag) kan utgå även till barn som inte har behov av det t.ex. på grund av egna inkomster eller på grund av att en eller båda föräldrarna kan svara för barnets försörjning. Har ett barn stora egna inkomster har det inte rätt till underhållsbidrag. Trots detta (eller just på grund av detta) får barnet fullt bidragsförskott. I dessa fall kan man t.ex. tänka sig att införa någon form av spärregel.

2) Den bidragsskyldiges eventuella skulder till det allmänna på grund av utgivna bidragsförskott är i dag inte belagda med ränta. Inte heller sker någon skulduppräknig med hänsyn till inflation. Det ligger alltså nära till hands att en underhållsskyldig prioriterar andra skulder framför betalning av underhållsbidrag.

Utredningen ska överväga om återkravsreglerna kan ändras så att det blir mindre förmånligt än i dag att ha en skuld till bidragsförskottssystemet. Avgiftsbeläggning eller skulduppräknig kan vara möjliga lösningar.

Uppdraget omfattar även en kartläggning av de bidragsskyldigas ekonomiska situation. Reglerna om underhåll ändrades genom en reform 1979. Ett av huvudsyftena med reformen var att lindra bördorna för underhållsskyldiga med svag ekonomi. Reformen har kritiserats för att den genomfördes trots att beslutsunderlaget var bristfälligt bl.a. vad gällde de underhållsskyldigas situation. Även i dag vet man ganska lite om situationen för de bidragsskyldiga.

Utredningen har därför i uppdrag att belysa de underhållsskyldigas ekonomiska situation. I den delen har utredningen inlett ett samarbete med Statistiska centralbyrån och kontakter har också tagits med Eva Olsson från försäkringskassan i Härnösand som i ett projekt skall beskriva situationen för de bidragsskyldiga i Västernorrland.

Utredningen skall även se på praxis i underhållsmål. Det hävdas ofta att praxis i underhållsmål varierar och det ingår i uppdraget att kartlägga i vilken omfattning och på vilket sätt praxis skiljer sig åt.

Slutligen gäller uppdraget umgängesresor. Efter en skilsmässa/separation inträffar det ofta att barnet och en av föräldrarna inte bor på samma ort. De resor som är förknippade med umgänget kan vara kostsamma och leda till att umgänget minskar eller helt upphör.

I dag finns det inte någon författningsbestämmelse som reglerar föräldrarnas inbördes ansvar för umgängeskostnader. Domstolarna kan i umgängesfall i vissa undantagsfall föreskriva hur kostnaderna skall fördelas. Det ingår i utredningens uppdrag att överväga om reglerna om underhåll kan utformas så att ansvaret för umgängeskostnader fördelas mellan föräldrarna.

Anita Wickström
Hovrättsassessor, Justitiedepartementet

The first section of the report discusses the current state of the industry and the challenges it faces. It highlights the need for innovation and investment in research and development to remain competitive in a global market. The report also notes the importance of maintaining high standards of quality and safety to ensure the long-term success of the industry.

The second section of the report provides a detailed analysis of the market trends and forecasts. It identifies key drivers of growth and potential risks to the industry. The report also discusses the impact of government policies and regulations on the industry and provides recommendations for how to navigate these challenges. The report concludes with a summary of the key findings and a call to action for industry leaders to work together to address the challenges ahead.

The third section of the report focuses on the financial performance of the industry. It provides a detailed breakdown of revenue, expenses, and profit margins for the top companies in the industry. The report also discusses the impact of currency exchange rates and interest rates on the industry's financial performance. The report concludes with a summary of the key findings and a call to action for industry leaders to work together to address the challenges ahead.

The fourth section of the report discusses the environmental and social impact of the industry. It highlights the need for industry leaders to take a more holistic approach to their operations, considering the impact of their activities on the environment and society. The report also discusses the importance of transparency and accountability in reporting on environmental and social performance. The report concludes with a summary of the key findings and a call to action for industry leaders to work together to address the challenges ahead.

The fifth section of the report provides a detailed analysis of the industry's supply chain. It identifies key suppliers and their impact on the industry's performance. The report also discusses the importance of maintaining strong relationships with suppliers and the need for industry leaders to work together to address supply chain challenges. The report concludes with a summary of the key findings and a call to action for industry leaders to work together to address the challenges ahead.

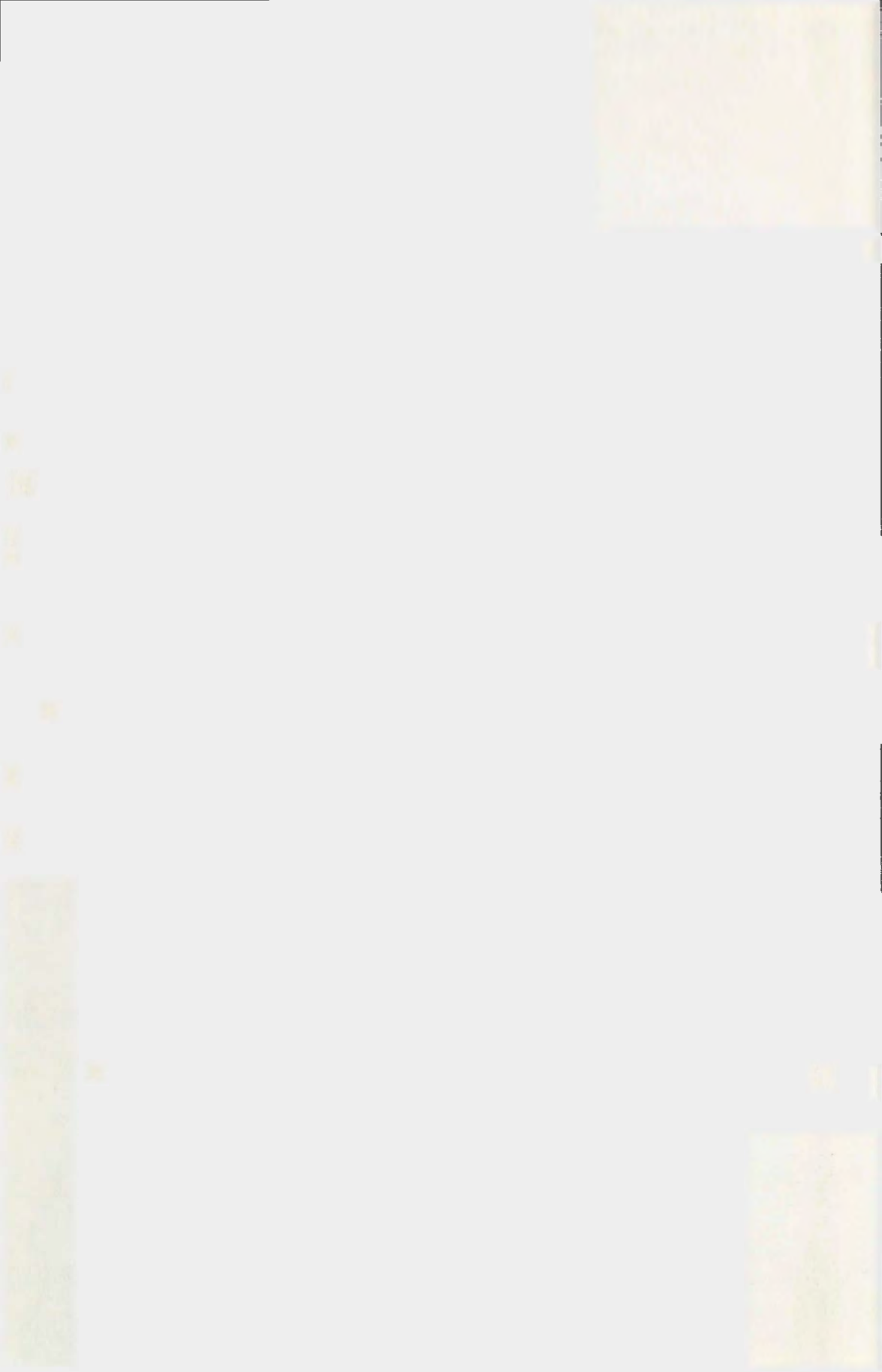
APPENDIX A: MARKET DATA

This appendix provides a detailed breakdown of the market data used in the report. It includes a table of market share percentages for the top companies in the industry, as well as a table of revenue and profit margins for the same companies. The appendix also includes a table of market forecasts for the next five years, based on the assumptions outlined in the report. The appendix concludes with a summary of the key findings and a call to action for industry leaders to work together to address the challenges ahead.

I skilsmässans spår

Vad händer i familjeekonomin?

Pia Nilsson

Pengar är inte allt

Jag har jobbat tio år som familjeekonom, och de tio åren dessförinnan arbetade jag som skolkurator. Jag kom då i väldigt stor utsträckning i kontakt med barn i samband med skilsmässa.

Jag har precis kommit ut med en ny bok som heter *Pengar är inte allt*, men jag tar tillbaka redan i förordet – de betyder väldigt mycket. Det är en bok där jag låter 14 familjer skildra sin situation, utifrån ett ekonomiskt perspektiv, men också vad det har för betydelse för relationer och mycket annat. När jag började som skolkurator underskattade jag ekonomins betydelse. Jag tyckte att relationerna ändå var det som var det mest väsentliga, hur man hade det ihop med varann. Men jag fick lära mig att bekymren för ekonomin verkligen är involverade i de trassliga relationerna. Vad som kommer först och vad som kommer sedan – det kan väl egentligen kvitta.

Den ena familjen jag berättade om i min bok, lärde jag faktiskt känna under min tid som skolkurator. Det handlar om en ensamstående vårdnadshavare. Hon har två barn, hon har vårdnaden om båda när vi träffas, men pojken som går på högstadiet vill väldigt gärna bo hos sin pappa, vilket han säger till alla utom till sin egen mamma. Han vet ju att hon inte blir glad över att höra det. Efter en tid flyttar pojken till sin pappa, och då rasar mammans ekonomi. Innan hade vi inte alls varit inne på att det också kunde ha de konsekvenserna. Men hon hade ju fått underhållsbidrag för två barn, barnbidrag för två barn och bostadsbidrag. När nu det ena barnet skulle bo hos henne och det andra hos pappan så kom de överens om att de inte skulle betala underhållsbidrag till varandra. Hon tappade ett barnbidrag och bostadsbidraget minskade, och det fick faktiskt till följd att hon hade mycket svårt att bo kvar i den bostad hon hade.

I en annan familj som jag berättar om finns en underhållsskyldig, en pappa som skäms över att klaga över att han tycker ekonomin är bekymmersam. Han har svårt att ha råd med ett bra innehåll när han har umgänge med sina barn. Han tycker att han betalar ett högt underhållsbidrag, och att han själv har väldigt dåligt råd att göra saker tillsammans med barnen när de är hos honom. Samtidigt som han alltså inte gillar att klaga över att det är pengar det handlar om.

När man tittar på ekonomin vid skilsmässor så tycker jag att man måste skilja på vad som händer omedelbart, under en övergångsperiod i samband med skilsmässan, och hur det ser ut långsiktigt, när man kommit över den här anpassningsperioden. I samband med skilsmässan ska man ju bygga upp två hem av ett och det kostar. Det är ju väldigt vanligt i dag att en barnfamilj med sambo-

ende föräldrar bor i småhus. Även före den ekonomiska krisen var det svårt för en av föräldrarna att ha råd att bo kvar i huset och klara ekonomin efter skilsmässan. Det var vanligt att man valde att sälja. Ofta fick man kanske ut en slant när man sålde huset och kunde använda den till insats till en bostadsrätt t.ex. I dag är det ännu svårare att klara ekonomin efter skilsmässan, om den föräldern som har vårdnaden om barnen bor kvar i huset. Det är inte heller så lätt att lösa den ekonomiska situationen genom att sälja – har man köpt vid fel tidpunkt och huset har blivit mindre värt får man ju idag inte ut några pengar som man kan använda för att skaffa ny bostad.

Kanske kan det hända att det också räddar en del från skilsmässa, att man är så pass livegen när det gäller ekonomin. I många fall är det kanske inte bra, kanske i något fall att det i längden visar sig att man kunde reparera trassliga förhållanden.

Utifrån den statistik jag har tagit del av genom åren, framför allt från SCB, när det gäller disponibel inkomst per person eller konsumtionsenhet som det korrekt heter, brukar jag sammanfatta min bild av hur det ser ut för ensamstående med barn, jämfört med samboende med barn, Av de siffrorna tycker jag att det verkar som om ensamstående med ett barn, när de väl har kommit över omställningsperioden, har det ungefär som samboende med två barn. Ensamstående med två barn har det ungefär som samboende med tre barn. Sedan slutar det, för ensamstående med tre barn kan faktiskt ha det bättre än samboende med tre barn.

Om man ska sammanfatta stödet till ensamstående med barn så är min bild att vi har ett relativt gott ekonomiskt stöd i Sverige i dag. Detta i form av bostadsbidrag och bidragsförskottssystemet, som gör att barn som växer upp med en förälder kan ha någotsånär likvärdiga ekonomiska levnadsvillkor som barn som växer upp med båda sina föräldrar. Det är väl lite överdrivet att säga så, för de exempel som tas upp nedan visar ändå att det är ganska stor skillnad att leva som ensamstående.

Anta att kvinnan tjänar 10 000 kr/mån och mannen 15 000. (1992 års siffror) När de bodde tillsammans i kärnfamiljen, förra året, och de hade betalt hyra på 4 425 kr som sägs vara genomsnittet för en fyrrumslägenhet, betalat sina kostnader för mat, kläder, tidning, telefon enligt konsumentverkets beräkningar, resor till jobbet (att man åker kollektivt) och också att barnomsorgen är betald. Då har de förra året kvar ca 4 500, vilket många barnfamiljer använder till att lägga ner mer pengar på boendet. Dessutom har nästan alla samboende barnfamiljer bil, vilket en ganska stor summa av det här överskottet går till. Dessutom skulle 1993 års siffror ha varit ungefär tusen kronor lägre, beroende på krispaketen, höjda skatter, höjda bensinpriser och höjd matmoms bl.a. Men om de separerade följande år? Då inträffar det att hon som är vårdnadshavare med två barn får ungefär 800 kronor kvar när de nödvändigaste utgifterna är betalda. Den underhållsskyldige pappan som har en högre lön, på 15 000 i månaden, har ungefär 1 400 kr kvar.

Sedan ser vi vad som händer om mamman har träffat en ny man, som tjänar lika mycket som den första. Ifall hon flyttar ihop med honom, så har de det bättre

ställt än den ursprungliga familjen. Det är kanske inte så konstigt, för den nye mannen är inte underhållsskyldig till några barn.

Det som brukar vara mer anmärkningsvärt är när underhållsbidraget är lägre än bidragsförskottet, och de fall när t.o.m. underhållsbidraget kan sänkas i samband med att mamman flyttar ihop med en ny partner. Ett ännu högre statligt stöd utgår då, eftersom den statliga utfyllnadsdelen inom bidragsförskottets ram blir högre. Då måste man säga att det har ju inte den nya familjen större behov av än den ursprungliga kärnfamiljen hade.

Jag har räknat lite till i dag på 1993 års siffror. Då valde jag att räkna på att mamman och pappan hade lika lön, vilket ju inte är så vanligt. De tjänade 13 000 kr var. Räknat med samma metod innebär det att kärnfamiljen idag har 1 255 kr kvar när de har betalt en genomsnittlig hyra och konsumentverkets beräknade kostnader för vad det kostar att leva och resorna till jobbet. Med de lönerna och 1 255 kr kvar – att ha råd med bil, det är rätt svårt. Det är en kärv ekonomi. Efter skilsmässan hamnar både vårdnadshavaren och den underhållsskyldige i stort sett på socialbidragsnivå.

Hur står det då till om de har tre barn? Fortfarande samma exempel när det gäller lönerna. De har 600 kr kvar när det nödvändigaste är betalt, men i verkligheten har de bil som de lägger ner mer pengar på. Så de drar ner på utgifter för mat och mycket annat för att få det att gå ihop. Efter skilsmässan betalar den underhållsskyldige pappan allt vad han kan, och det är ändå ett underhållsbidrag som är lägre än bidragsförskottet naturligtvis, för tre barn, så det utgår ju en stor del bidragsförskott eller utfyllnadsbidrag till vårdnadshavaren. Men här är det faktiskt så att bostadsbidraget plus tre bidragsförskott betyder en förbättrad ekonomi för mamman och barnen, jämfört med när de bodde tillsammans med pappan. En av förklaringarna är konstruktionen av bostadsbidraget.

Disponibel inkomst

= inkomst efter hyra, mat, kläder och andra nödvändiga uppgifter (enl. konsumentverkets beräkningar), resor till arbetet samt barnomsorg

	<i>Kärnfamilj</i>	<i>Ensamstående mamma</i>	<i>Pappa utan vårdnad</i>
<i>2-barnsfamilj 1992</i>			
Mannen tjänar 15 000 kr/mån			
Kvinnan 10 000 kr/mån	ca 4 500 kr	ca 800 kr	ca 1 400 kr
<i>2-barnsfamilj 1993</i>			
Mannen tjänar 13 000 kr/mån			
Kvinnan 13 000	ca 1 250 kr	ca 25 kr	ca 40 kr
<i>3-barnsfamilj 1993</i>			
Mannen tjänar 13 000 kr/mån			
Kvinnan 13 000 kr/mån	ca 600 kr	ca 800 kr	ca 50 kr

OBS: Familjetyperna är ej jämförbara. De exempel som tas upp redovisas endast som illustration till texten. 1993 års siffror beräknas på en högre boendekostnad.

Naturligtvis har det här med bidragsförskott på 1 150 kr per barn skattefritt mycket stor betydelse, men det har också bostadsbidragets utformning. Jag tycker det är märkligt att man har en och samma inkomstgräns när man prövar bostadsbidrag vare sig man är en eller två vuxna, för det är väldigt svårt att få bostadsbidrag för familjer när det finns två inkomster. Det är ju många gånger så att bråk om ekonomin ligger bakom en skilsmässa. Jag tycker nog att man ska få tjäna lite mer så att det täcker de vanliga levnadskostnaderna för en vuxen till när man prövar bostadsbidraget i det fallet.

Pia Nilsson
Familjeekonom, TCO

Irene A-K Andersson

Underhållsskyldiga och ensamföräldrar

I en ESO-rapport från 1992 (Ds 1992:25) studerade jag och docent Björn Gustafsson budgetvillkoren efter skattereformen 1991. Budgetvillkoren är de incitament i skatte-, avgifts-, och transfereringssystemen som människor möter, när de skall fatta beslut om t.ex. arbetskraftsutbud, sparande och konsumtion. Vår analys pekar på, att marginaleffekterna fortfarande är mycket höga för vissa grupper och nivåer av bruttoinkomsten. Därigenom finns det starka incitament för dessa familjer att undvika sådana tillstånd. Man bör t.ex. undvika att arbeta heltid, om man är underhållsskyldig med låg lön. Vidare är det privatekonomiskt dåligt lönsamt att arbeta mer för lågavlönade ensamföräldrar med minst två barn, och med ett barn, om lönen är medelhög.

Samspelet mellan inkomstskatter och inkomstprövade bidrag gör att marginaleffekterna kan vara höga utan att den ekonomiska standarden är det. I dagens Sverige är det frågan om ett tiotal transfereringar och avgifter för några sociala tjänster om tillsammans 30 miljarder kronor årligen som kan ge upphov till marginaleffekter. Vårt modellarbete omfattar förutom inkomstskattesystemet även bostadsbidrag, barnomsorgstaxor, studiemedel, samt underhållsbidrag/bidragförskott. Kommunalskatten kan ge marginaleffekter på 26–34%, den statliga inkomstsskatten på 20%, bostadsbidragen på 20%, daghemstaxorna på 4–8% samt återbetalning av den äldre typen av studiemedel på 20%, dvs. totalt 90–102% i de intervaller där dessa effekter uppträder samtidigt.

Ett av fem barn i Sverige lever inte i en traditionell kärnfamilj. Vårdnadshavaren, dvs. den förälder som barnet bor hos, är i regel berättigad till underhåll från den andre föräldern, den underhållsskyldige. I de allra flesta fall är vårdnadshavaren en kvinna och den underhållsskyldige en man. Ca 300 000 familjer mottar underhållsbidrag/bidragförskott. De flesta är ensamstående med barn, men ungefär en tredjedel av mottagarna är par med barn, dvs. vårdnadshavaren har en ny partner. De som betalar underhållsbidrag är avsevärt färre, något under 200 000 familjer. Differensen gentemot antalet mottagare kan föras tillbaka på bidragförskottet. Underhållsbidrag är en överföring mellan familjer grundad på lagstiftning. Den förälder som inte har vårdnaden om barnet och inte heller bor tillsammans med det skall betala underhåll.

Socialstyrelsens allmänna råd om hur underhållsbidrag kan beräknas innebär, att barnens schablonmässigt beräknade behov stiger med deras ålder. Om den underhållsskyldiges inkomster överstiger förbehållsbeloppet för egna och eventuellt hemmavarande barns behov, skall en del av överskottet betalas till vårdnadshavaren. Underhållsbidragets storlek är också beroende av vårdnadshavarens

inkomst. När inget eller ett litet underhållsbidrag betalas, erhåller vårdnadshavaren istället bidragsförskott, vilket fungerar som en försäkring från den offentliga sektorn. Om den underhållsskyldiges inkomst är tillräckligt stor, kan det vara aktuellt för försäkringskassan att återkräva det förskotterade underhållsbidraget.

Vid en splittring av familjen som beror på skilsmässa eller separation tänker vi oss här att det bildas två nya hushåll i stället för det gamla. Vi antar att arbetstiden varierar och påverkar bruttoinkomstens storlek, vilken avläses på den horisontella axeln i figur 1 och 2. Förutom lön finns en rad andra inkomstslag, t.ex. sjukpenning, föräldrapenning och arbetslöshetsersättning, som också på ett eller annat sätt har att göra med individens förvärvsarbete. Dessa inkomster likställs taxeringsmässigt med löner och så även i vår analys.

På den vertikala axeln ser vi hur marginals-katten och de sammanlagda margina-effektterna påverkas. Marginalskatten uttrycker hur inkomstskatten ändras när inkomsten förändras. I det nya skattesystemet blev marginalskatten mindre enhetlig än vad som ursprungligen föreslagits genom att grundavdraget gjordes beroende av inkomstens storlek. Med margina-effekt menas hur mycket av en liten inkomstökning som avgår som inkomstskatter, reducerade transfereringar och ökade avgifter för social service. Margina-effekten är alltså minst lika stor som marginalskatten. Den ekonomiska standarden, eller disponibel inkomst, beräknas som bruttoinkomsten plus genomsnittsutbytet, om utbytet är positivt, dvs. transfereringarna är större än inkomstskatter och avgifter. Är genomsnittsutbytet däremot negativt, dras i stället beloppet ifrån bruttoinkomsten. Genomsnittsutbytet anges i procent av bruttoinkomsten.

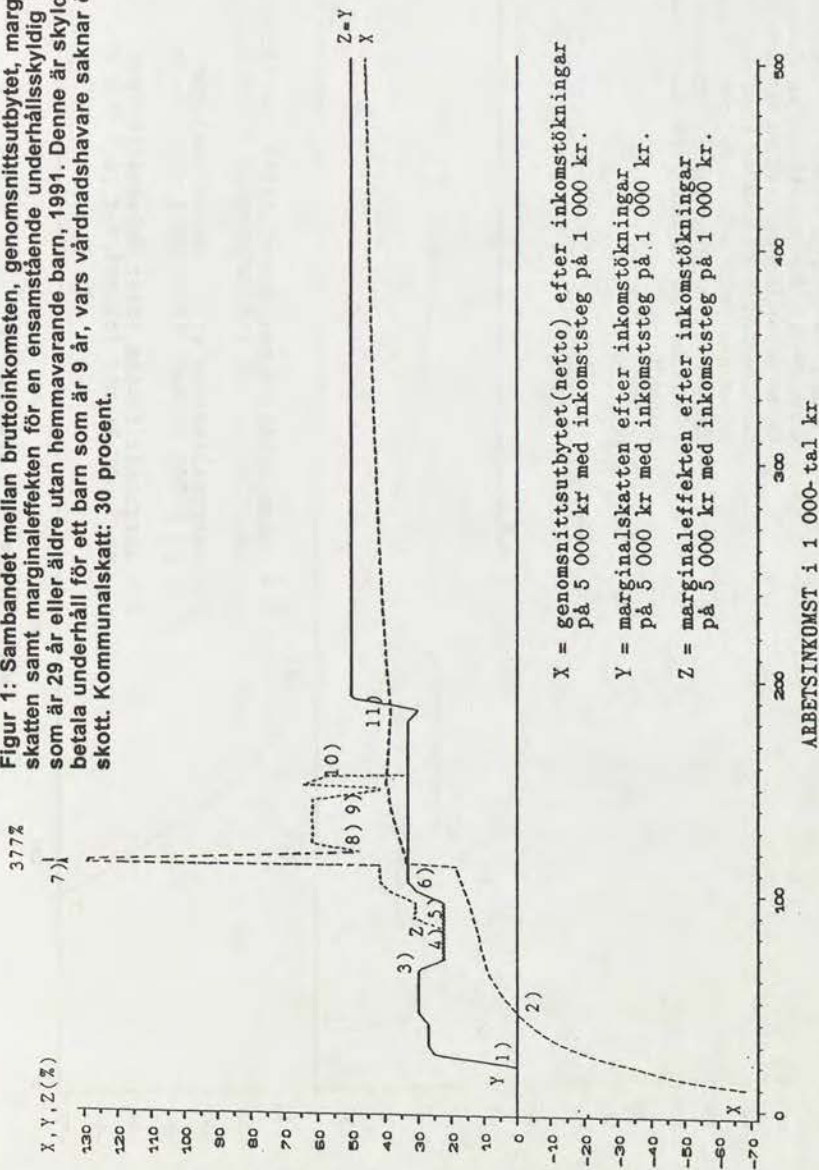
Våra beräkningar av hur margina-effekterna påverkas av underhållsbidragsreglerna förutsätter att underhållsbidraget automatiskt justeras vid förändringar av såväl den underhållsskyldiges som den underhållsberättigades ekonomi. Många underhåll ändras i verkligheten högst sällan.

Vidare är underhållsbidraget beroende av barnomsorgsavgiften, vilken i sin tur beror av underhållsbidraget. Båda ingår i beräkningsunderlaget för respektive storhet. Dessa delsystem är således endogena. I vår analys, har vi valt att först fastställa barnomsorgsavgiften (vid inkomststeget 1 000 kr under den aktuella inkomsten) och därefter underhållsbidraget.

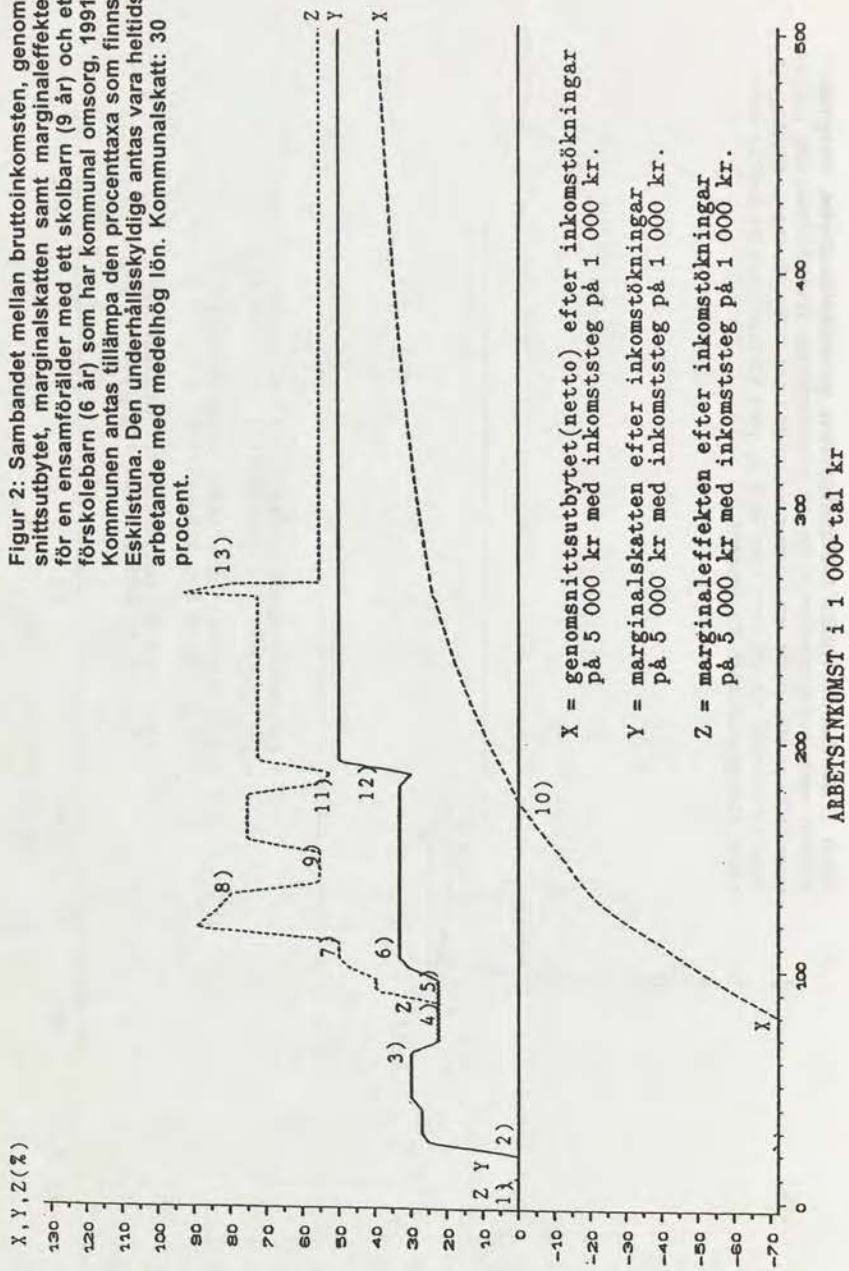
I figur 1 återges situationen för en person som är minst 29 år, skyldig att betala underhåll för ett barn som är 9 år gammalt. Vidare förutsätts att vårdnadshavaren inte har något överskott, t.ex. på grund av att hon studerar. Vid en bruttoinkomst på 114 000, vilket för en heltidsarbetande motsvarar en mycket låg lön, blir underhållsbidraget till fullo betalningspliktigt. Därigenom blir margina-effekten exceptionellt hög. För högre inkomster ger underhållsbidraget inget tillskott till margina-effekten.

Figuren modifieras om vårdnadshavaren har högre inkomst. Underhållsbidragssystemets tillskott blir aldrig lika högt, men i gengäld sträcker det sig över ett

Figur 1: Sambandet mellan bruttointkomsten, genomsnittsutbytet, marginalskatten samt marginaleffekten för en ensamstående underhållsskyldig person som är 29 år eller äldre utan hemmavarande barn, 1991. Denne är skyldig att betala underhåll för ett barn som är 9 år, vars vårdnadshavare saknar över-skott. Kommunalskatt: 30 procent.

Figur 2: Sambandet mellan bruttointkomsten, genomsnittsutbytet, marginalskatten samt marginaleffekten för en ensamförälder med ett skolbarn (9 år) och ett förskolebarn (6 år) som har kommunal omsorg, 1991. Kommunen antas tillämpa den procenttaxa som finns i Eskilstuna. Den underhållsskyldige antas vara heltidsarbetande med medelhög lön. Kommunaliskatt: 30 procent.

längre intervall. Marginaleffekterna för underhållsskyldiga, ensamstående utan hemmavarande barn liknar effekterna för barnlösa. Den tillkommande marginaleffekten ökar med antalet underhållsskyldiga barn, men minskar med vårdnadshavarens överskott.

Ensamföräldrar och deras barn har generellt en förhållandevis låg ekonomisk standard. Till dem riktas därför olika former av samhällsstöd. Många ensamföräldrar är berättigade till bostadsbidrag och har därigenom förhållandevis höga marginaleffekter. Härtill kan komma barnomsorgsavgifter samt att det mottagna underhållsbidraget reduceras vid inkomstökningar.

De flesta ensamföräldrar har bara ett hemmavarande barn. Enligt en skattning (SOU 1990:48) hade 111 000 ensamföräldrar ett barn, medan två barn fanns hos 56 000 ensamföräldrar och tre eller flera barn hos 10 000 ensamföräldrar. Av ensamföräldrarna hade 29% barn i förskoleåldern medan majoriteten enbart har barn i åldern 7–18 år.

Marginaleffekter över 50 procent är aktuella för ensamföräldrar med ett barn i kommunal barnomsorg, om bruttoinkomsten är som lägst 100 000 kronor, dvs. för nästan alla som heltidsarbetar eller arbetar lång deltid. I så gott som hela intervallet mellan 151 000 kronor och 220 000 kronor är marginaleffekten över 70 procent. Först när bostadsbidraget är helt avtrappat sjunker marginaleffekten ned till 55 procent.

Situationen då ensamföräldern dessutom har ett hemmavarande skolbarn visas i figur 2. Vid låga bruttoinkomster påverkar barnomsorgsavgiften inte marginaleffekten eftersom den täcks av underhållsbidrag. Intervallet där ensamföräldrarnas inkomst reducerar underhållsbidraget, före det att bidragsförskott utgår, är längre och effekten är här synnerligen hög. Avtrappade bostadsbidrag ger upphov till marginaleffekter inom ett större intervall.

Avslutande kommentar

Jag skall avslutningsvis nämna några synpunkter på skatte-, avgifts- och bidragssystemet i allmänhet och det rekommenderade sättet att beräkna underhållsbidrag i synnerhet:

Trots att vi i Sverige har haft obligatorisk särbeskattning av arbetsinkomster sedan början av 70-talet, drabbas fortfarande samma hushållstyper hårdast av höga marginaleffekter. Strävan att reducera dessa effekter förefaller inte ha omfattat de värst utsatta grupperna. Inkomstskattesystemet har upprepade gånger reformerats, varvid marginalsatserna successivt har sänkts. De övriga marginaleffekterna har emellertid lämnats orörda eller justerats ytterst lite.

Nya barn och en ev. ny partners försörjning prioriteras vid beräkning av underhållsbidrag. Studier, bilar som anses nödvändiga för den underhållsskyldiges

arbete, obetalda skulder osv. går också före skilsmässobarnens försörjning. Signalen i systemet är utan tvekan, att skilsmässobarnen är satta på undantag.

Dessutom är systemet för underhållsbidrag inkomstberoende. Upp till fyra vuxna personers ekonomi kan vara inblandad vid beräkning av underhållsbidrag och därtill barnens ekonomi, om de har egna inkomster. Ett sådant "samtaxeringssystem", förväntar man sig inte i Sverige på 1990-talet. Om det är så, att bristande förmåga hos de biologiska föräldrarna att komma överens om ekonomin är en orsak till den familjesplittring vi kan iakta i det svenska samhället idag, så är det mycket olyckligt att de ekonomiska beroendeförhållandena dem emellan kvarstår efter en separation. Har föräldrarna inte lyckats lösa dessa konflikter medan de lever tillsammans, är det föga sannolikt att de på ett smidigt sätt kommer överens om barnens försörjning, när separationen väl är ett faktum. Föräldrarna blir återigen skilsmässobarnen.

Irene A-K Andersson

Ek.dr., forskare vid Handelshögskolan i Göteborg

Noter till figur 1:

- 1) Den underhållsskyldige (UHS) börjar betala inkomstskatt.
- 2) Brytpunkten för hushållet att börja betala inkomstskatt (netto), dvs. genomsnittsutbytet = 0 vid 46 000 kr.
- 3) Grundavdraget börjar trappas upp.
- 4) Bostadsbidraget börjar trappas av.
- 5) Maximalt grundavdrag.
- 6) Grundavdraget börjar trappas ner.
- 7) UHS börjar betala underhåll, varvid det fastställda underhållet (paragr. 31) genast uppgår till bidragsberättigat barns schablonbehov (16 760 kr) = taket, vilket är mer än bidragsförskottet (12 880 kr)
- 8) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra.
- 9) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt.
- 10) Bostadsbidraget helt avtrappat.
- 11) Grundavdraget helt nedtrappat

Noter till figur 2:

- 1) Underhållsbidraget blir större än bidragsförskottet redan vid en inkomst på 6 000 kr.
- 2) Vårdnadshavaren (VSH) börjar betala inkomstskatt.
- 3) Grundavdraget börjar trappas upp.
- 4) Bostadsbidraget börjar trappas av.
- 5) Maximalt grundavdrag
- 6) Grundavdraget börjar trappas ner.
- 7) VSH:s kvot > 0. Därmed minskar underhållet för UHS. Underhållet > bidragsförskottet (25 760 kr).
- 8) Underhållet = Bidragsförskottet.
- 9) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra.
- 10) Brytpunkten för hushållet att börja betala inkomstskatt (netto), dvs. genomsnittsutbytet = 0 vid 174 000 kr.
- 11) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt.
- 12) Grundavdraget helt nedtrappat.
- 13) Bostadsbidraget helt avtrappat.

I skilsmässans spår

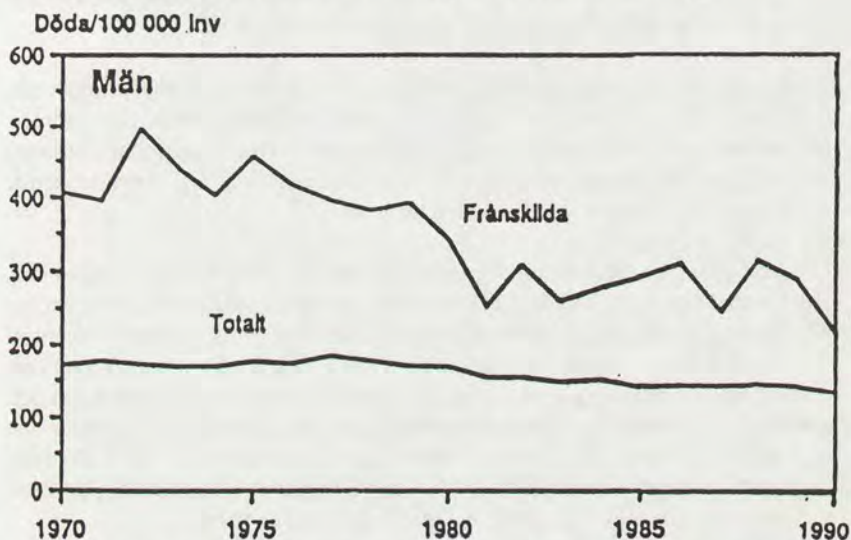
Läker tiden alla sår?
Om hälsoutveckling och
psykisk hälsa efter
skilsmässan

Hans Hallberg

Frånskilda mäns dödlighet

Ur ett sjukvårdsperspektiv tycks skilsmässa få negativa konsekvenser framför allt för männens del. Frånskilda män har jämfört med gifta en betydande överdödlighet. För kvinnor är dessa civilståndsskillnader avsevärt mindre. Utvecklingen under 70- respektive 80-talet framgår av nedanstående figur.

Figur 1: Dödlighet bland män 25–44 år, frånskilda och totalt, 1970–90. Döda per 100 000 invånare. Åldersstandardiserat. Källa: Befolkningsförändringar, Statistiska centralbyrån

Civilståndsskillnaderna i dödlighet är störst för tillstånd med nära koppling till livsstilsfaktorer och självdestruktiva levnadsvanor. Under 70-talet var levercirrhos (skrumplever) som dödsorsak tolv gånger vanligare hos frånskilda än hos gifta män, olyckshändelser (trafikolyckor undantagna) tio gånger och självmord fem gånger vanligare. Risken att avlida i hjärtinfarkt respektive lungcancer var fördubblad. Under 80-talet har de frånskilda männen överdödlighet minskat kraftigt även om nivån fortfarande ligger betydligt förhöjd.

Frånskilda mäns sjuklighet

Även avseende sjuklighet utgör frånskilda män en riskgrupp. Ett stort antal svenska och internationella studier har påvisat uttalade civilståndsskillnader för psykiatriska tillstånd bland såväl polikliniska som sjukhusvårdade patienter.

Samma mönster ses även för somatisk sjuklighet. I en stor svensk undersökning var fränskilda överrepresenterade inom nästan alla diagnosgrupper avseende slutna somatisk sjukvård. För kvinnor noterades endast små civilståndsskillnader.

Både avseende psykisk och somatisk sjuklighet är alkoholrelaterade tillstånd vanliga bland fränskilda män. Mörkertalen är dock stora. Alkoholberoendet blir många gånger ej uppmärksammat varken i primärvård eller i sjukhusvård.

Fränskilda i Borlänge

För att närmare belysa skilsmässoprocessens hälsomässiga konsekvenser beskrivs här översiktligt en undersökning genomförd i Borlänge.

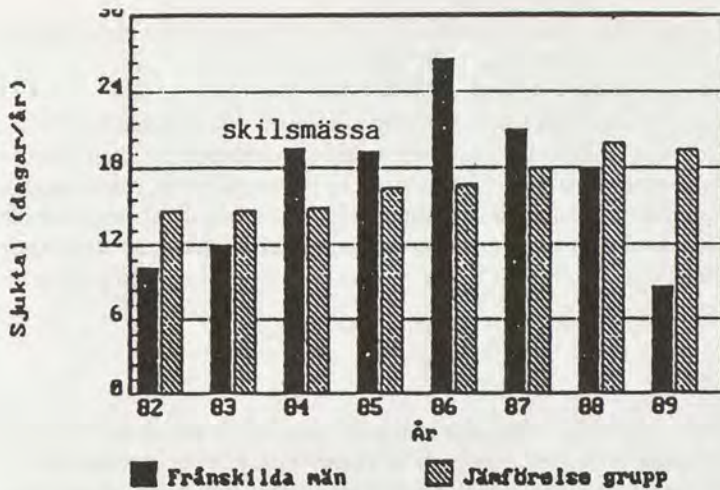
Borlänge är en stad med ungefär 50 000 invånare och med en försörjningsstruktur framför allt profilerad mot industriella verksamheter. Andelen invandrare, huvudsakligen från Finland, är hög. Jämfört med övriga kommuner i Dalarna är andelen socialbidragsberoende och andelen fränskilda hög. Även avseende registrerad kriminalitet har Borlänge höga tal.

Undersökningspopulationen utgjordes av samtliga män mellan 30 och 44 års ålder som under sista halvåret 1984 erhållit äktenskapsskillnad – sammanlagt 32 personer. De erbjöds en (kostnadsfri) hälsoundersökning vid den vårdcentral där jag då arbetade som distriktsläkare. Vidare ombads männen att besvara ett omfattande frågeformulär som bl.a. belyste olika aspekter av deras hälsa och sjukvårdskontakter, arbetssituation samt det sociala nätverket före, under och närmast efter skilsmässan. Merparten av frågorna var hämtade från SCB:s återkommande intervjuundersökningar (ULF) vilket gav möjligheter till jämförelser med ett representativt urval av jämnåriga svenska män.

Vidare studerades hur sjukskrivningsmönstret hade förändrats under en period omfattande två år före skilsmässan till och med fem år efter denna (1982–1989). Journalhandlingar från de tre vårdcentralerna i Borlänge analyserades beträffande besöksfrekvens och kontaktorsaker.

Hälften av männen (52 %) uppgav att de under de senaste två månaderna ofta haft psykiska besvär som ångslan, ångest, oro eller nedstämdhet. Denna höga andel skall jämföras med 9 % i ULF-materialet. Anmärkningsvärt nog hade dock ingen av männen under skilsmässåret sökt distriktsläkare för psykiska besvär och sådana fanns endast i något enstaka fall noterade i journalerna. En övervägande majoritet av läkarbesöken var av akut karaktär (besökstid samma dag som vårdcentralen kontaktats) och gällde i regel vanliga "krämpor" som magont, ryggbesvär, förkylningar. Att tiden kring skilsmässan verkligen inneburit en belastning på hälsotillståndet framgår emellertid av sjuktalsutvecklingen i gruppen.

De två åren före separationen hade männen lägre sjukfrånvaro än referensgruppen.

Figur 2: Sjukta (dagar per år) under 1982–1989 för 30 under 1984 frånskilda män jämfört med sjukta utvecklingen under samma period för alla svenska sjukförsäkrade män i åldern 30–39 år.

Skilsmäsoåret och de tre därpå följande åren var emellertid sjuktalet högre för att de två sista åren under perioden åter ligga på en lägre nivå än i referensgruppen.

Sjukta utvecklingen illustrerade också betydelsen av att vara initiativtagare till skilsmässan samt av att ha tillgång till ett fungerande socialt nätverk. Såväl bland det fåtal ($n=4$) som själva aktualiserat skilsmässa som bland de ($n=6$) som haft tillgång till socialt stöd under själva separationsfasen var sjuktalet genomgående låga under samtliga år.

Socio-ekonomiskt utgjorde männen ett genomsnitt av befolkningen varför sjuk-skrivningsmönstret ej kan förklaras av selektion beträffande vissa belastade yrken. Påfallande var att arbetssituationen av flertalet uppfattades som positiv. Kontakter med arbetskamrater på fritiden var vanliga. Ingen av männen fick sin arbetsmarknadsposition förändrad i samband med skilsmässan. Hälften av männen uppgav däremot att deras bostadsstandard försämrats och lika stor andel att den ekonomiska situationen påverkats negativt.

Livsstilsfaktorer och skilsmässa

Alkoholens roll vid skilsmässa framhålls ofta. Även i denna grupp av nyligen frånskilda medelålders män fanns en överrepresentation av alkoholproblem. Utifrån en samlad värdering kunde var fjärde man bedömas ha en hög alkoholkonsumtion. Några av männen uppgav också sina alkoholvanor som en viktig orsak till skilsmässan. Bland män med alkoholproblem var för flertalet den aktuella skilsmässan den andra (i två fall den tredje). Deras andra (tredje) äktenskap hade upplösts efter betydligt kortare tid än det föregående. I denna grupp

var sjuktalen genomgående höga både före och efter skilsmässan men framför allt under själva skilsmäsoåret.

Rökning var också överrepresenterat bland de frånskilda männen – 58% var dagligrökare vilket är dubbelt så stor andel som i en referensgrupp. Bland de åtta männen med alkoholproblem var alla utom en rökare. De som rökte uppgav också att deras rökvanor tilltagit i anslutning till skilsmässan. Kostvanorna hade också försämrats. Däremot var det flera som uppgav att deras motionsvanor hade förbättrats – ett försök att fysiskt radera ut en delvis bortträngd eller intolerabel psykisk smärta?

Fem år senare

Vid en uppföljningsundersökning genom postenkät fem år senare framkom att männens livssituation till stor del hade reorganiserats. Hälften av männen var nu omgifta eller sammanboende. En tredjedel av dem som hade minderåriga barn vid skilsmässan hade också den faktiska vården om sina barn. Den socioekonomiska fördelningen i gruppen var oförändrad.

Arbetsituationen uppgavs fortfarande som positiv men fritidskontakter med arbetskamrater var ej längre lika vanligt förekommande. Såväl bostadsstandard som ekonomi bedömdes ha förbättrats och avvek ej längre från ULF-populationens data.

Andelen som upplevde sin hälsa som god liksom andelen som ej hade någon långvarig sjukdom låg på samma nivå som i ULF-gruppen mot att fem år tidigare ha varit betydligt lägre. Av specificerade subjektiva besvär rapporterades emellertid trötthet och sömnsvårigheter i oförändrat hög utsträckning medan däremot psykiska symptom var betydligt mindre vanliga.

Rökvanorna hade ej ändrats nämnvärt och andelen dagligrökare var fortfarande dubbelt så hög som i en referensgrupp. Den självrapporterade alkoholkonsumtionen hade i gruppen som helhet ej förändrats. Hög alkoholkonsumtion och dagligrökande samt psykosomatiska och/eller psykiska besvär var vanliga bland ej facklärdas arbetare med mer än en skilsmässa bakom sig. I denna grupp levde också de flesta ensamma vid uppföljningen – dvs. ej omgifta eller sammanboende och utan faktisk vård om något barn.

Skilsmässa i ett utvecklingsperspektiv

Kris betyder både fara och möjlighet. Skilsmässokrisen kan innebära en nyorientering och personlig utveckling. Vid femårsuppföljningen tycks flertalet av de frånskilda männen i Borlänge må bättre. Förekomsten av psykiska besvär har minskat. Sjuktalen ligger på låg nivå. De flesta männen lever i ett nytt parförhållande eller tillsammans med något barn. Kontrollen över livssituationen förefaller ha återvunnits.

Mätt med ett så grovt mått som dödlighet tycks utvecklingen för frånskilda män under 80-talet ha varit mindre ogynnsam än under 70-talet. Bakgrunden till detta kan ej utläsas av tillgängliga data. Möjligen är det så att män i dag i större utsträckning försöker leva upp till sitt ansvar som föräldrar även efter skilsmässa.

Insikten att barn behöver fortsatt tillgång till båda sina föräldrar har också genom-syrat den moderna familjerättslagstiftningen. Sedan 1983 är gemensam vårdnad och gemensamt föräldraansvar norm vid skilsmässa. Kanske kommer "det faderlösa samhället" att efterträdas av en mansroll som i den egna överlevnadsstrategin inkluderar närhet och gemenskap med barnen som ett ledmotiv. "*The child is father to the man.*"

Hans Hallberg
Med.dr., Dalarnas forskningsråd

Michael Gähler

Skilsmässans konsekvenser för det psykiska välbefinnandet¹

Under 1991 genomfördes vid Institutet för social forskning den fjärde och senaste levnadsnivåundersökningen. Liksom 1968, 1974 och 1981 intervjuades ca en promille (ungefär 5 500 individer) av Sveriges vuxna befolkning i åldrarna 18–75 år om sina levnadsvillkor ur ett antal olika aspekter. Denna text, som behandlar skilsmässors och separationers inverkan på det psykiska välbefinnandet, baserar sig på analyser utförda på detta datamaterial. Inledningsvis diskuteras de psykiska konsekvenserna för dem som växer upp i en splittrad familj och därpå konsekvenserna för dem som skiljer sig.

Psykisk hälsa hos dem som växer upp i skilsmäsohem

Hur går det för de barn som växer upp i ett skilsmäsohem? I takt med att familjen blivit mer instabil får allt fler individer erfarenhet av att deras föräldrar skiljer sig eller separerar (se figur 1). Denna utveckling gör det kanske viktigare än någonsin att försöka ta reda på vilka konsekvenser detta får.

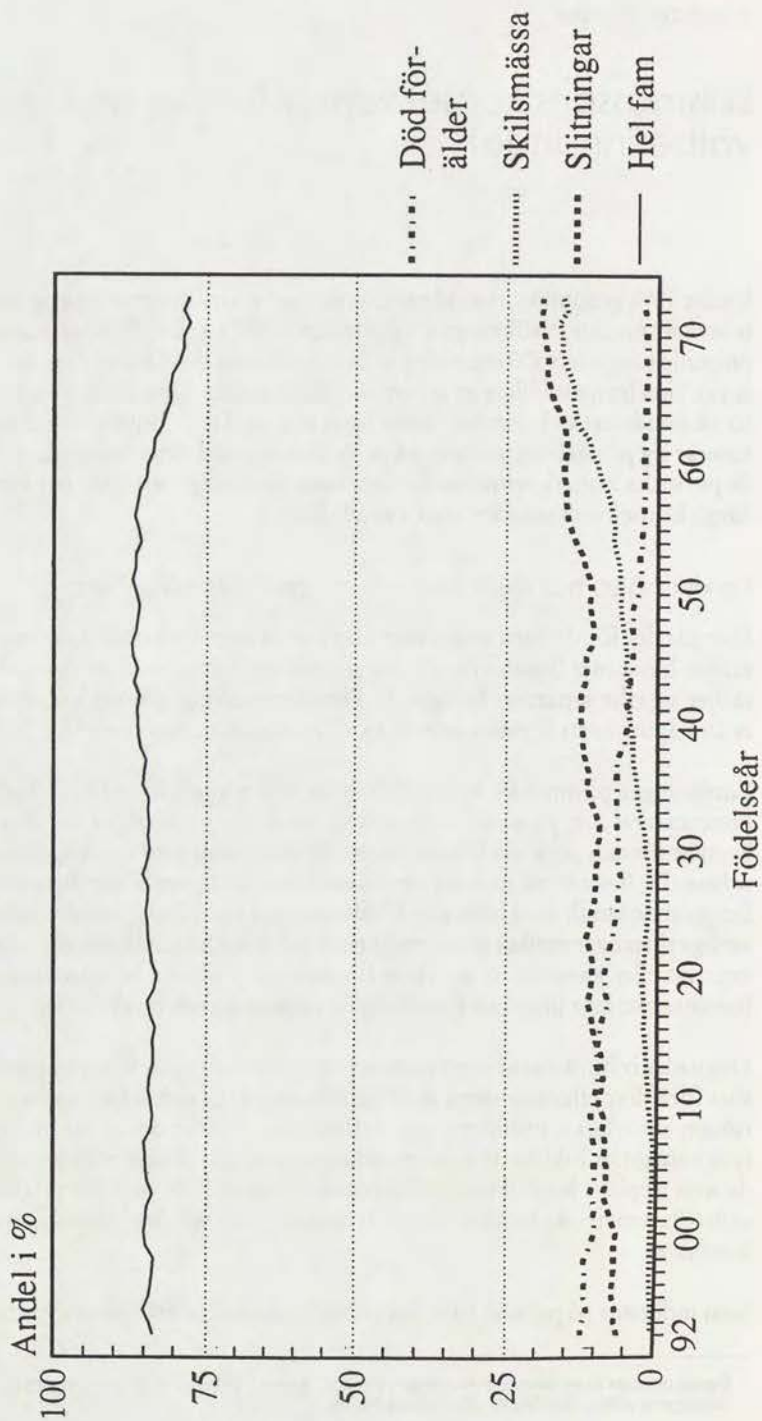
Forskningen på området skiljer på kort- och långtidseffekter. Den fråga som jag koncentrerat mig på att söka besvara är om det kvarstår några negativa konsekvenser för den psykiska hälsan i vuxen ålder för dem som vuxit upp i skilsmäsohem. De flesta är väl överens om att det bästa för barnet är att växa upp i en väl fungerande familj med båda sina föräldrar, men vad händer när det uppstår allvarliga slitningar mellan de vuxna? Den avgörande frågan är om det inte är lika negativt eller kanske t. o. m. värre för barnens psykiska hälsa om föräldrarna fortsätter att leva ihop i en konfliktfylld relation än om de skiljer sig.

I levnadsnivåundersökningarna finns uppgifter om man vuxit upp med båda sina föräldrar eller om dessa skilt sig men det ställs också en fråga om det förekom allvarliga konflikter i uppväxtfamiljen. Utifrån denna information har fyra kategorier bildats: 1) de som varken upplevt skilsmässa eller konflikter, 2) de som upplevt konflikter men ingen skilsmässa, 3) de som har erfarenhet av skilsmässa men inte konflikter och 4) de som varit med om både skilsmässa och konflikter.

Som indikator på psykisk hälsa har ett index skapats utifrån svaren på frågor om

¹ Denna uppsats är en förkortad version av ett kapitel i boken: Fritzell, J. & O. Lundberg (red.), 1994. *Vardagens villkor*. Stockholm: Brombergs Förlag.

Figur 1: Andel barn (upp till 16 år) med olika karaktäristika i uppväxtfamiljen efter födelseår (1893-1973). 9 års glidande medelvärden.

individnen ansett sig lida av allmän trötthet, sömnbesvär, nervösa besvär, överansträngning, depression eller psykisk sjukdom under det senaste året.

Om det är så att en separation mellan föräldrarna i uppväxten har en större inverkan på det psykiska välbefinnandet senare i livet än konflikter bör vi förvänta oss att de individer som erfarit både en separation och konflikter är de som drabbas hårdast, följda av dem som upplevt en skilsmässa men inga konflikter. Om vi däremot tror att konflikter är det som äger störst inflytande på det mentala hälsoläget bör vi förvänta oss att de individer som vuxit upp i ett konfliktfyllt hem, där föräldrarna fortsätter att leva tillsammans (vilket kan ses som en indikation på att också konflikterna fortsätter), är de som påverkas mest negativt, följt av dem som erfarit konflikter som lett till skilsmässa.

Vad gav då den empiriska prövningen för resultat? Låt oss inleda med att titta på en enkel fördelning mellan typ av uppväxtfamilj och andel med psykiska besvär i vuxen ålder (kolumn 2 i tabell 1). Något förvånande kanske, visar det sig att ca. 20% av dem som vuxit upp i ett konfliktfyllt hem där föräldrarna fortsatt leva ihop lider av psykisk ohälsa så som vi här definierat den. Andelarna hos de andra grupperna är klart lägre. Av detta bör man dock inte genast dra några långtgående slutsatser. Grupperna kan ju skilja sig åt på andra sätt så att vi förväxlar effekten av uppväxtfamilj med någonting annat, t.ex. att det varit vanligare med ekonomiska problem i vissa typer av familjer än i andra eller att grupperna skiljer sig åt i åldersstruktur, det rör sig ju här om individer i åldrarna 18 till 75 år. För att komma åt detta problem måste vi använda en metod som kan ta hänsyn till flera förhållanden samtidigt. En sådan metod är logistisk regression där man kan kontrollera för andra förhållanden och alltså se den relativa effekten av, i det här fallet, typ av uppväxtfamilj.

Tabell 1: Uppväxtfamilj och psykiska besvär. Andel individer med psykiska besvär efter typ av uppväxtfamilj respektive skillnader i risk (oddskvoter) att lida av psykiska besvär för män och kvinnor (logistisk regression). (** = signifikans på 1%-nivån, * = signifikans på 5%-nivån.)

Typ av uppväxtfamilj	Antal	% psykiska besvär	Relativ risk ^a	
			män	kvinnor
Ej skilsmässa/separation + ej konflikter	3874	9,9	1,00	1,00
Ej skilsmässa/separation + konflikter	385	19,9	1,99**	1,80**
Skilsmässa/separation + ej konflikter	152	8,5	0,84	0,89
Skilsmässa/separation + konflikter	195	13,9	1,22	1,32

^a I denna modell ingår följande variabler: Typ av uppväxtfamilj + ålder + klasstillhörighet + ekonomiska svårigheter i uppväxten + nuvarande familjestatus + familjehistorik

Resultaten redovisas i form av s. k. estimat som anger risken för individer med olika typ av uppväxtfamilj att ha psykiska besvär. De som varken har erfarenhet av konflikter eller skilsmässa har valts som s. k. referenskategori vilket innebär att risken för de andra grupperna relateras till denna grupp. Risken för referens-kategorin har satts till 1 och om en annan grupp har risken 1.50 så innebär detta att denna grupp har en 50%-ig överrisk för psykiska besvär. Med signifikans, som utmärks av *-tecken i tabellen, menas att en skillnad är statistiskt säkerställd.

I den modell som redovisas i kolumn 3 (män) och kolumn 4 (kvinnor) i tabell 1 kontrolleras det för individens ålder, huruvida det förekom ekonomiska svårigheter i uppväxten, nuvarande familjestatus (sammanboende/ej sammanboende), om man själv genomgått en separation/skilsmässa och slutligen egen klasstillhörighet (denna variabel är indelad i två arbetarkategorier, tre tjänstemannakategorier och en jordbrukar- respektive företagarkategori). Den bild vi får påminner i allt väsentligt om den som procentandelarna tidigare visade. Från referens-kategorin avviker, både bland män och kvinnor, endast en grupp signifikant, nämligen de som upplevt konflikter men inte skilsmässa. Dessa har en nära två gånger så stor risk att lida av psykiska besvär som respektive referens-kategori.²

Varken styrkan i estimaten eller den inbördes relationen mellan de olika typerna av uppväxtfamilj skiljer sig åt nämnvärt mellan könen. Mäns och kvinnors psykiska hälsa förefaller alltså påverkas på ungefär samma sätt av uppväxtfamiljen. Sammanfattningsvis tyder resultaten på att det är (konstanta) konflikter och inte separationer i uppväxten som påverkar individens mentala välbefinnande senare i livet. Endast en grupp avviker från referens-kategorin och det är de som levt i en familj som utmärkts av konflikter men där föräldrarna fortsatt att leva samman. Det verkar alltså inte finnas grund för tanken att man bör hålla ihop en dåligt fungerande familj "för barnens skull", snarast tyder resultaten på motsatsen, att det är av ondo för barnen på lång sikt att växa upp i en familj som präglas av konflikter.

Psykisk hälsa hos dem som skiljer sig

Hur går det för parterna då? I ett stort antal undersökningar har man funnit ett samband mellan individens familjestatus och den psykiska hälsan. Skilda lider i högre grad än gifta av psykiska besvär medan andelarna för änkor/änklingar och ogifta (dvs. de som aldrig varit gifta) brukar ligga däremellan. Ett antal olika teorier har förts fram för att förklara detta men de kan sammanfattas under tre huvudrubriker. För det första: Selektion, både in i och ut ur äktenskapet. Med detta menas att de med sämre psykisk hälsa mer sällan blir gifta och även när de blir det så skiljer de sig oftare. De skildas psykiska hälsa skulle alltså inte ha försämrats av skilsmässan utan den var sämre redan dessförinnan och var dess-

² Intressant att notera är också att de som har erfarenhet av en skilsmässa men inte konflikter har en liten underrisk. Skillnaden är dock så liten att den mycket väl kan vara en effekt av slumpen.

utom i vissa fall ett bidragande skäl till separationen. För det andra: Normer och värderingar, dvs. de skilda mår sämre därför att de brutit mot väl förankrade normer, dels genom att ha skilt sig, dels genom att inte vara gifta. För det tredje och det man intuitivt tänker på: Skilsmässan i sig. De skilda mår sämre p. g. a. omständigheter i samband med och som en effekt av skilsmässan. I denna senare typ av teori eller förklaring har man framförallt studerat två förhållanden, dels betydelsen av försämrade ekonomiska villkor i samband med separationen och dels förlusten av en nära social relation som blir följderna när två parter lämnar varandra.

Man har också funnit könsskillnader såtillvida att kvinnors försämrade psykiska hälsa i högre grad har kunnat förklaras av att de får sämre ekonomiska förutsättningar medan männen mest påverkas av att de mister en nära social relation. Kvinnorna har oftare än männen nära vänner som kan kompensera förlusten av en partner medan männens sociala nätverk generellt sett är mindre utvecklat.

Hur har då denna fråga analyserats här? Till att börja med har det blivit så vanligt med samboende att, som det heter i en skrift från SCB, "Familjebildningen inte längre på ett relevant sätt [kan] belysas med hjälp av statistiken över giftermål".³ Av detta skäl har ingen åtskillnad gjorts mellan äktenskap och samboende eller, då familjen upplöses, mellan skilsmässa och separation mellan samboende.

Data från de två senaste levnadsnivåundersökningarna, 1981 och 1991, har använts. Materialet är longitudinellt med en panelansats, dvs. samma individer besvarar samma frågor vid olika undersökningstillfällen, vilket är lämpligt när man som här vill studera effekten av en förändring. Fyra kategorier har urskiljts som delar in individerna efter deras familjestatus. Grupp 1 består av dem som var gifta/samboende med samma person både 1981 och 1991. Grupp 2 av dem som skilt sig/separerat mellan 1981 och 1991 men som sammanbor med en ny partner. Grupp 3 är desom separerat och nu lever ensamma och grupp 4 utgörs av dem som aldrig sammanbott med någon.

Skiljer sig då den psykiska hälsan åt mellan individer med olika familjestatus? I en enkel fördelning (kolumn 2 i tabell 2) ser vi att den lägsta andelen med psykisk ohälsa (10.6%) återfinns bland dem som varit gift/samboende med samma person vid de båda undersökningstillfällena medan de som skilt sig och numera lever ensamma förefaller vara de som mår sämst. Kvarstår dessa skillnader när vi kontrollerar för andra faktorer som kan tänkas påverka den psykiska hälsan?

I den modell som redovisas i kolumnerna 3 och 4 i tabell 2 kontrolleras det för ålder, egen klasstillhörighet, psykisk hälsa 1981, huruvida man har tillgång till

³ Citat från sidan 26 i SCB, 1990. Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

en nära social relation (i det här fallet om man har någon som ställer upp om man blir sjuk, vill ha sällskap eller behöver prata om personliga bekymmer) och slutligen om man har tillgång till något som kan kallas "kontantmarginal", dvs. om man kan få fram 10.000 kronor inom en vecka. Vad som framkommer efter kontroll för alla dessa förhållanden är att bland kvinnorna avviker de skilda ensamstående något medan skillnaderna mellan männen är mycket små. Om en skilsmässa alltså påverkar den psykiska hälsan hos dessa kvinnor så verkar betydelsen för männen vara tämligen begränsad.

Tabell 2: Familjestatus och psykiska besvär. Andel individer med psykiska besvär efter familjestatus respektive skillnader i risk (oddskvoter) att lida av psykiska besvär för män och kvinnor (logistisk regression). (= signifikans på 1%-nivån, * = signifikans på 5%-nivån.)**

Familjestatus	Antal	% psykiska besvär	Relativ risk*	
			män	kvinnor
Gift/sambo 1981 + 1991 (med samma partner)	2244	10,6	1,00	1,00
Skild men gift/sambo med ny partner	117	12,0	1,48	1,49
Skild och ensamstående	176	18,8	1,27	1,99*
Ensamstående (har aldrig sammanbott)	291	13,0	1,32	1,03

* I denna modell ingår följande variabler: Familjestatus + ålder + klasstillhörighet + psykisk hälsa 1981 + nära social relation + kontantmarginal

Den tolkning jag gör av resultaten i några av de modeller som inte redovisas här är att om det finns en selektionseffekt, dvs. att de som skilde sig mådde sämre redan innan skilsmässan, så är den i vart fall mycket svag. Det finns också en tendens, också denna tämligen svag dock, till att skilda mäns försämrade psykiska hälsa snarast beror på att de mister en nära relation (kvinnorna kompenserar oftare för detta med att ha nära relationer till t.ex. släkt eller vänner) medan den försämrade hälsan hos kvinnorna i högre grad förklaras av att deras ekonomi försämras. Detta är alltså helt i enlighet med den tankegång om könsskillnader som refererades tidigare. Sammanboende verkar alltså vara viktigt för män och kvinnor på olika sätt.

Det finns sålunda skillnader i psykisk hälsa mellan olika individer beroende på deras familjestatus. De som varit gifta eller samboende under hela tidsperioden (1981-91) förefaller ha den bästa psykiska konditionen. Bland männen är dock skillnaden mellan grupperna mycket liten vilket tyder på att vare sig skilsmässa eller kontinuerligt ensamstående har någon större inverkan på det psykiska hälsoläget hos dessa. Bland kvinnorna avviker en grupp tydligt och det är de som skilt sig/separerat och nu lever ensamma. Det psykiska hälsoläget har försämrats för dessa kvinnor och det är något annat än det vi kontrollerat för här som är anledningen till detta.

Sammanfattande diskussion

Den psykiska hälsan hos dem som vuxit upp i ett skilsmäsohem verkar inte ha påverkats nämnvärt. Det avgörande tycks istället vara om det förekommit konflikter i uppväxtfamiljen eller ej. Sämst mår de individer som har erfarenhet av konflikter där föräldrarna fortsatt leva ihop. Detta är ett resultat som är konsistent med tidigare forskning. Uppfattningen att man bör hålla ihop en familj "för barnens skull" kommer alltså på skam här.

Det verkar också finnas en viss överrisk för psykisk ohälsa hos de parter som separerar. Även när vi kontrollerar för den ekonomiska situationen och hurvida man har en nära social relation kvarstår en klar överrisk för de kvinnor som separerat och nu lever som ensamstående. Dessa har dubbelt så hög risk att lida av psykiska besvär som de kontinuerligt gifta/samboende kvinnorna och orsaken till detta förefaller vara separationen. En liknande effekt återfinns inte hos de separerade, ensamstående männen. Ett annat viktigt resultat är att män och kvinnor förefaller vara beroende av äktenskap/samboende på olika sätt. Kvinnors psykiska hälsa påverkas mest av att deras ekonomiska situation i högre grad försämras av en skilsmässa/separation medan män påverkas av att de mister en nära relation. Män har alltså troligen ett sämre "socialt skyddsnät", i form av t. ex. nära vänner, utanför förhållandet.

Michael Gähler

Doktorand, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Danuta Wasserman

Skilsmässa och suicidala beteenden

Själv mord och självmordsförsök i Sverige

Suicidalt beteende är en samlande beteckning på självmordsförsök, upprepa-de självmordsförsök och handlingar som leder till fullbordade självmord. I Sverige dör omkring 2 000 personer i självmord varje år. Av dessa utgör 25% s.k. osäkra självmord, dvs. dödsfall där tveksamhet föreligger om skada uppkommit genom olyckshändelse eller uppsåt. Då huvuddelen sannolikt är självmord kallas de för "osäkra självmord". 1991 inträffade bland män 1 036 säkra och 346 osäkra självmord, totalt 1 382. För kvinnor var motsvarande antal 447 säkra självmord och 186 osäkra självmord, totalt 633 personer. Under de två senaste decennierna har man observerat en viss nedgång av antalet självmord i Sverige. Nedgången har varit större för män än för kvinnor och visar sig främst i en minskning av självmord p.g.a. läkemedelsförgiftning (Beskow J, et al, 1993).

Antalet försök till självmord uppskattas till omkring 20 000 per år. Av en befolkningsstudie i Västerbottens län (Renberg E, et al. 1986), där man undersökte 710 slumpmässigt utvalda personer i åldern 18-65 år, framgår att 2,5% av de tillfrågade någon gång försökt ta livet av sig. Enligt en befolkningsstudie i Stockholm omfattande 600 slumpmässigt utvalda personer i åldern 20-64 år (Ramberg I-L, Wasserman D, 1993) uppgav 3,5% av de som svarade på enkäten att de någon gång försökt ta livet av sig. Enligt dessa resultat skulle det uppskattade antalet personer i Sverige som någon gång försökt begå självmord vara mellan 150 000 och 200 000 personer.

När det gäller antalet förlorade år upp till 65 års ålder intar självmord, både vad gäller kvinnor och män, första plats jämfört med andra dödsorsaker. Detta förhållande beror på att många självmord inträffar bland unga och medelålders människor. Självmordsbeteenden medför mycket lidande, både för dem som utför handlingen och för de anhöriga. Bland anhöriga till suicidala individer finns en ökad självmordsrisk.

Civilstånd och självmord

Skilda män och kvinnor har de högsta självmordstalen. Därefter kommer änklingar och ogifta. Giftna uppvisar den lägsta statistiska risken för att dö i självmord. I en nordisk studie omfattande ett oselekterat befolkningsunderlag på ca 1 250 000 invånare (Wasserman D, et al. 1993) har man visat att både frånskilda män och kvinnor löper den största risken även för försök till självmord. Därefter följer ogifta, änkor och änklingar. De lägsta riskerna för självmordsförsök före-

kommer hos gifta män och kvinnor (Figur 1). Frånskilda personer, både män och kvinnor, uppvisar alltså både de högsta självmords- och självmordsförsökstalen.

Risikfaktorer för självmord och självmordsförsök

En viktig riskfaktor för uppkomst av självmordsbeteende är förekomst av psykiatrisk sjukdom, framför allt depression och/eller missbruk. När man retrospektivt analyserar förloppet av den suicidala processen hos personer som tagit livet av sig visar det sig att det i många fall är en skilsmässa eller en separation som är den omedelbart utlösande orsaken till självmordet. Detta förhållande bekräftas vid intervjuer med de patienter som försökt ta livet av sig, men överlevt (Wasserman D, 1990). De av patienterna uppgivna vanligaste anledningarna till självmordsförsök var skilsmässa, separation eller hot om separation (uppgavs i en tredjedel av fallen). Andra relationsproblem i förhållandet till partnern eller andra personer uppgavs i ca 26% av fallen och psykisk sjukdom som anledning till självmordsförsöket i ca 36%. Flera olika anledningar kunde anges samtidigt av en och samma individ.

Aktuella och tidiga objektförluster

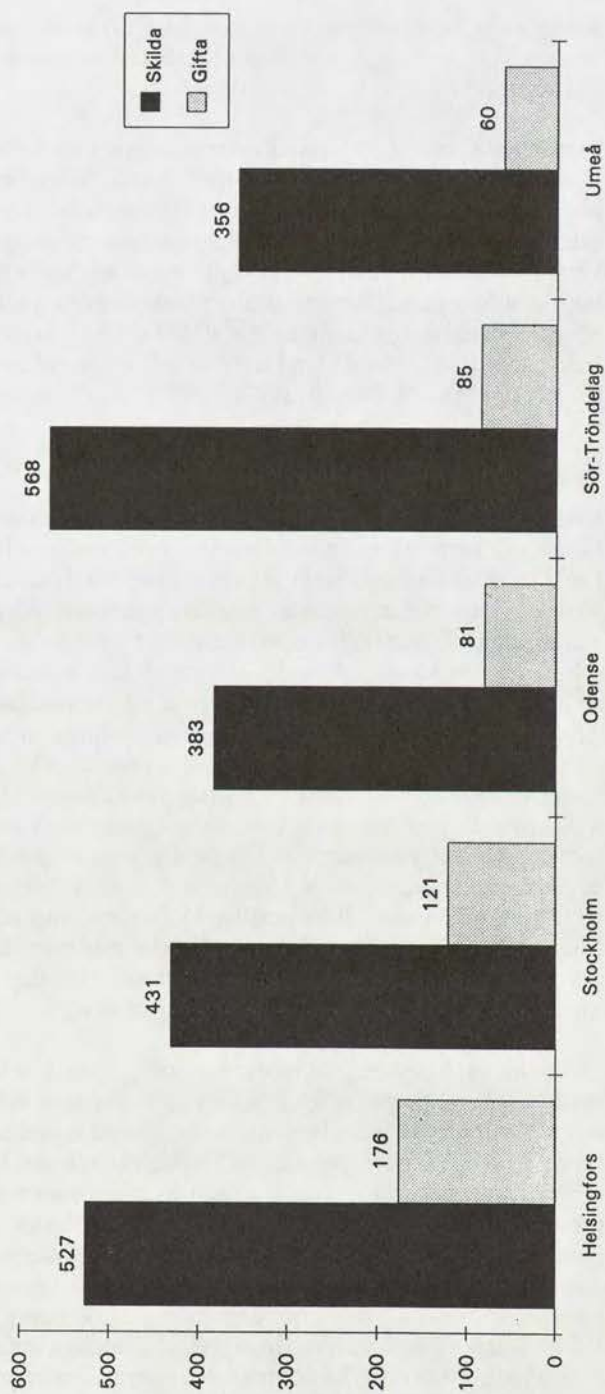
Vilka individer kommer att reagera med suicidala beteenden i situationer när en skilsmässa eller hotande separation är aktuell? I en del fall kan det vara fråga om sådana individer som valt en partner som stärker deras självkänsla och kan betraktas som en del av individens egen personlighet. Detta förhållande kan medföra negativa konsekvenser för individen vid en skilsmässa, när den förstärkning av självkänslan som partnern ger, går förlorad. Ju större beroendet är, desto större risk för kaotiska och regressiva reaktioner som kan leda till en självdestruktiv handling vid skilsmässa. Karin Boye beskriver tydligt i några rader ur *Händarna* hur dödslängtan och självmordsförsök kan följa efter det att en relation bryts.

Allt, allt jag ägde
var Ditt mer än mitt.
Allt jag vackrast ville
var Ditt, Ditt, Ditt.

Livlöst är livet,
där inte Du är kvar.
Världen är ett väldigt skal,
som ingen kärna har.

Undersökningsresultat (Wasserman D, Cullberg J, 1989) har visat att de personer som har förlorat moder, fader eller deras ersättare under uppväxttiden, genom skilsmässa, separation eller dödsfall, samt varit vittne till suicidala beteenden (självmord eller självmordsförsök) i föräldrahammen, löper risk att

Figur 1: Antal självmordsförsök/100 000 skilda respektive gifta män och kvinnor 1989 enligt samnordisk studie (Wasserman D, et al. 1993)

återupprepa dessa handlingar i mogen ålder. Enligt den psykodynamiska teorin är identifikationen med en förälder eller nära släkting som varit suicidal en viktig förklaringsfaktor.

Men det är ju inte så att alla individer som lever i starka beroenderelationer tar livet av sig eller reagerar med självmordsförsök vid en eventuell skilsmässa. Det är tänkbart att risken för utveckling av suicidala beteenden ökar om det samtidigt finns en ärftlig disposition. I en studie av 57 adopterade personer utan känd psykiatrisk sjukdom, vilka tagit livet av sig, har Schulsinger visat att biologiska släktingar till dessa personer visade en högre incidens av självmord än adoptiva släktingar (Schulsinger F et al. 1979). Enligt en annan studie uppskattas frekvensen av självmord bland familjemedlemmar till personer som försökt ta livet av sig till 6–9% (Roy A, 1983).

Uppväxttid

Suicidala individer växer ofta upp i kaotiska hem med ett negativt emotionellt klimat och i splittrade familjer där intresserade ersättare för föräldrarna saknas. Detta leder till att möjligheten att utveckla en stabil personlighet med god självkänsla förloras. Störningar i den suicidala personens självkänsla beror på under vilken utvecklingsperiod som separationen från ena eller båda föräldrarna äger rum. Den mest känsliga perioden är fram till fem års ålder, då barnet uppnår en objektkonstans och har en stabil triangulär relation med sina föräldrar. Om föräldrar saknas eller det emotionella klimatet i hemmet är negativt under den här tiden, bl.a. till följd av föräldrarnas egen depression eller missbruk, kan det hos vissa individer uppstå störningar i den psykiska utvecklingen genom bristande möjligheter till uppbyggnad av stabila objekt- och subjektrelationer. Det djupa sår som uppstår under uppväxten hos det depriverade barnet, täcks över med olika psykologiska kompensatoriska försvarsmekanismer. Detta sår blottas på nytt när en ny separation i vuxen ålder inträffar. Den smärta, sorg och kränkning, samt den hjälplöshet, hopplöshet och förtvivlan blandad med raseri som då aktiveras kan bli övermäktig och för att slippa återuppleva dessa outhärdliga känslor väljer man att rikta aggressiviteten mot sig själv och ta livet av sig.

Enligt den psykodynamiska teorin kan många suicidala handlingar ses som ett resultat av återupprepning och reaktivering av alla de ovan beskrivna känslor som individen upplevde under barndomen i samband med den brist på omsorg som barnet erfor och den omvårdnad som föräldrarna inte varit förmögna att ge. I detta sammanhang måste dock betonas att barnets erfarenhetsutveckling och inlärningsprocess inte bara är beroende av föräldrarnas egenskaper att vara mer eller mindre tillfredsställande eller frustrerande, utan också på barnets eget sätt att uppleva den omsorg eller avsaknad av omsorg från föräldrarna, vilket i sin tur beror på barnets individuella inneboende driftsystem som är konstitutionellt förankrade. Därför klarar sig vissa barn väl, trots att förhållandena, utifrån sett, är synnerligen ofördelaktiga. Samtidigt kan andra barn reagera negativt, mycket starkare än förväntat, på vissa objektivet sett inte särskilt ogynnsamma levnadsförhållanden.

Suicidal kommunikation

Suicidala handlingar sker sällan utan förvarning och utan kommunikation till omgivningen. Den suicidala kommunikationen kan indelas i verbal och icke verbal, samt direkt och indirekt kommunikation (Wolk-Wasserman D, 1986). De flesta familjemedlemmar uppfattar den suicidala kommunikationen. Men på grund av rädslan att framkalla en suicidal handling genom att tala om de suicidal meddelandena bemöts den suicidala kommunikationen med tystnad. I den ofta emotionellt mycket påfrestande situationen med en suicidal familjemedlem kan den suicidala individen även bemötas med ambivalens, som tydligast syns hos de flesta partners i tvekan om relationen skall fortsätta eller inte. Den suicidala kommunikationen kan även i vissa fall bemötas med dold eller öppen aggressivitet. Liknande reaktioner kan även observeras hos vårdpersonalen (Wolk-Wasserman D, 1987). Den suicidala individens redan från början dåliga självkänsla och hopplöshetskänslor ökar, när omgivningen svarar med ambivalens och aggressivitet samt med tystnad på de suicidal meddelandena. Det är ytterst viktigt att både anhöriga samt de personer som är mindre emotionellt berörda och som den suicidala individen möter bland vännerna, på arbetsplatsen eller i andra sammanhang, vågar med respekt, intresse och hjälpsamhet bemöta och med ord svara på den suicidala kommunikationen som kommer från en ytterst förtvivlad person som befinner sig i en kaotisk och hotande livssituation. Ett sådant samtal kan visa på nya vägar ut ur svårigheterna och motivera den suicidala personen att söka professionell hjälp.

Sammanfattning

Frånskilda personer, både män och kvinnor, löper större risk än gifta att begå självmord eller självmordsförsök. En skilsmässa kan betraktas som en påtaglig risksituation för uppkomsten av självmordsförsök och självmord. Därför borde särskilt utsatta riskgrupper uppmärksammas vid skilsmässosituationer. Till dessa riskgrupper hör personer som visar tecken på aktuell depression och/eller missbruk, har vuxit upp i splittrade hem, har anamnes på förekomst av suicidala beteenden hos familjen eller egna tidigare självmordsförsök, samt de som visar starka beroenddrag.

Slutsatser

För att kunna förebygga suicidala beteenden borde de yrkesgrupper, inte minst advokater, som har kontakt med personer som befinner sig i en skilsmässosituation, ha etablerade förbindelser med olika institutioner eller psykologkonsulter, till vilka de snabbt kunde hänvisa de individer som eventuellt tillhör en riskgrupp för suicidal handlingar. Behandling med moderna läkemedel och/eller samtalsterapi ger goda resultat. Självklart är det här fråga om en svår balansgång, eftersom den personliga integriteten alltid måste respekteras. Men ofta handlar det om att de utomstående är rädda för att med ord beröra den suicidala personens svåra psykologiska situation och även konstruktivt besvara den suicidala kommunikationen. Personer som har suicidal tankar och funderar på att ta livet av sig är oftast lättade när man öppet kan samtala med

dem om dessa problem. Även barnens situation och barnens psykiska tillstånd borde uppmärksammas vid en skilsmässa, för att adekvat hjälp i tid skall kunna tillhandahållas och på det sättet förebygga de negativa konsekvenser som en skilsmässa kan innebära för barnets identitetsutveckling.

Det är alltså en väsentlig suicidpreventiv uppgift att informera de yrkesgrupper som regelmässigt kommer i kontakt med personer som befinner sig i skilsmässosituationer om de suicidrisker som i en del fall kan föreligga, samt stimulera till uppbyggnad av ett fungerade kontaktnät med t.ex. psykologkon-sulter, familjterapeuter, PBU, m m.

Danuta Wasserman

Med.dr, docent vid Karolinska institutet, chef för Centrum för suicidforskning och -prevention vid KS

Referenser

- Beskow, Allebeck P, Wasserman D, Åsberg M. *Själv-mord i Sverige. En epidemiologisk översikt*. Utgiven av Medicinska Forskningsrådet, Forskningsråds-nämnden och Folksams vetenskapliga råd. 1993:1-140.
- Ramberg I-L, Wasserman D. *Incidens och prevalens av självmordsförsök hos 20-65-åringar i Stockholm*. Manuskript 1993.
- Renberg E, Jacobsson L. "Enkätundersökning i Västerbotten: 32% har självmordstankar någon gång i livet." *Läkartidningen*, 1986;83:28-29:2460-2462.
- Roy A. "Family History of Suicide." *Arch Gen Psychiatry* 1983;40:971-974.
- Schulsinger F, Kety S, Rosenthal D et al. "A family study of suicide." In: Schou M, Stromgren E (eds): *Origins, Prevention and Treatment of Affective Disorders*, New York, Academic Press Inc, 1979:277-287.
- Wolk-Wasserman D. "Suicidal communication of persons attempting suicide and responses of significant others." *Acta Psychiatr Scand* 1986;73:481-499.
- Wolk-Wasserman D. *Some problems connected with the treatment of suicide attempt patients: Transference and countertransference aspects*. *Crisis* 1987;8/1:69-82.
- Wasserman D. "Flest självmordsförsök bland unga, frångilda mödrar." *Social Forskning (Social Research)* 1990;4:6-7.
- Wasserman D, Cullberg J. "Early separation and suicidal behaviour in the parental homes of 40 consecutive suicide attempters." *Acta Psychiatr Scand* 1989;79:296-302.
- Wasserman D, Fellman M, Bille-Brahe U, Bjerke T, Jacobsson L, Jessen G, Lönnqvist JK, Njåstad O, Ostamo A, Salander-Rehnberg E. "Parasuicide in the Nordic Countries." *Scandinavian Journal of Social Medicine*. In press 1993.

Margareta Hydén

Spänningen i svenska äktenskap

Det svenska äktenskapet, vill jag påstå, bygger på en romantisk äktenskapssyn där förväntningarna på bekräftelse, personlig tillfredsställelse, tillhörighet och gemenskap är centrala. Det svenska äktenskapet bygger på ett långtgående åtagande att hålla ihop, med det livslånga förhållandet som ideal. Men det bygger också på att det är möjligt att skiljas, något som jag menar är lika grundläggande för vår uppfattning om vad ett äktenskap är som åtagandet att hålla ihop.

Min utgångspunkt för detta anförande är familjevåldsforskarens och psykoterapeutens. Det gör att jag talar utifrån ett delvis annat perspektiv än de föregående talarna, som betraktat skilsmässa och familjesplitrning som något oönskat och traumatiskt, som något som framkallar smärta och ohälsa. Sett ur den misshandlade kvinnans perspektiv gäller snarare det omvända förhållandet: Äktenskapet har framkallat smärta och ohälsa, det långtgående åtagandet att hålla ihop har för hennes och barnens del kommit att utgöra en traumatiserande faktor. "Varför går hon inte" frågar vi med en kritisk ton när det gäller en misshandlad kvinna. Vad vi då inte ser är att även hon med största sannolikhet har det livslånga förhållandet som ideal, samma ideal som gör att vi här idag samlas för att som det står i inbjudan diskutera "skilsmässoproblematiken".

Ur familjevåldsforskarens perspektiv är det inte speciellt angeläget att ställa frågor om varför människor skiljer sig i den utsträckning som sker, utan varför de inte gör det oftare. För den misshandlade kvinnan och hennes barn innebär skilsmässan en möjlighet till en positiv hälsoutveckling, till ett människovärdigt liv. Att möjligheten att skiljas framhålles som grundläggande för vår svenska äktenskapssyn är här viktigt, och att detta utgör en faktisk och inte bara en tänkt möjlighet. Flera av gårdagens talare menade att kvinnor och män blivit alltmer ekonomiskt oberoende av varandra i takt med att den kvinnliga förvärvsfrekvensen ökat, vilket gör att en kvinna inte är tvingad att fortsätta en samlevnad av försörjningsskäl. Jag vill här också peka på samhällets roll i form av ekonomisk bidragsgivare av sådant som bidragsförskott, bostadsbidrag och socialhjälp i de fall en ensamstående person inte klarar att försörja sig och sina barn. I min egenskap av psykoterapeut vid Alla Kvinnors Hus i Stockholm har jag haft anledning att i ökad utsträckning hysa farhågor att det i den ekonomiska krisens spår blir allt svårare att få ekonomiskt stöd, inte minst socialhjälp. För några av de kvinnor jag träffat har det förhållit sig på följande sätt: En ensamstående kvinna utan barn flyttar från en kommun till en annan i samband med flykt från mannen, får bostad i en tredje, har möblerna magasinerade i den första. Hon söker socialhjälp för att betala magasinskostnaderna och får avslag överallt, med hänvisning till att hon söker i fel kommun. Av en ung fyra-

barnsmamma med två skolbarn och två förskolebarn utan utbildning efter grundskolan och som varit hemma sedan barnens födelse krävs att hon varje dag uppsöker Arbetsförmedlingen, har kontakt med ekonomigruppen, barn- och familjegruppen, samt barnomsorgsbyrån. Hon har flytt utan någon av sina ägodelar och fick heller inte hämta något för mannen, som menade att det var onödigt och att hon nog skulle snart komma tillbaka. Socialsekreteraren i hennes f.d. hemkommun var rädd för honom för han var så hotfull, polisen kunde inte hjälpa henne därför att bodelningen inte var klar, socialsekreteraren i hennes nya hemkommun kunde inte hjälpa henne med möbler därför att hon ju redan hade ett bohag. Efter två månader flyttar hon tillbaka till mannen.

Gemensamt för alla kvinnor som lever eller levit i misshandelsäktenskap är att det egna livsprojektet fått stå tillbaka för att det gemensamma äktenskapliga projektet skall kunna fortsätta. Detta innebär en stor påfrestning och utgör en potential för ohälsa, psykisk såväl som kroppslig. Våldsdrabbade kvinnor är en eftersatt patientgrupp, och jag menar att vi bör utarbeta ett behandlingsprogram som är direkt anpassat till att möta dessa kvinnors behov. Jag har i dagarna tagit ett första steg och sammankallat en grupp kollegor med långvarig erfarenhet av terapi med kvinnor för att initiera ett sådant arbete.

För barn till misshandlade kvinnor innebär föräldrarnas skilsmässa en lättnad, men också nya svårigheter. En del av dessa barn tvingas under en längre eller kortare tid leva som flyktingar i sitt eget land, därför att mamma är på flykt undan pappa då hon är rädd att hennes uppbrott skall utlysa en ny våldsvåg. Gemensamt för barnen är att fadern i allmänhet har umgängesrätt, modern ofta fortsätter att vara mycket rädd, och varannan vecka skall hon lämna barnet för umgänge med den man som skadat henne och som hon fruktar. Detta försätter barnen i absurda situationer. När det gäller det lilla barnet kan man ifrågasätta värdet av detta umgänge. Jag har dock varit med om fall där det trots allt fungerat, därför att slakten ställt upp med mer neutral miljö.

Om barnet inte träffar sin pappa löses eventuellt ett problem, men ett nytt uppstår. Det går förmodligen att leva utan pappa ett tag men inte hela livet, något som kan leda till en förtroendekris med mamma. För de större barnen kan det vara så att de inte träffat sin pappa på länge, längtar, undrar, "har honom i huvudet" som någon uttryckt det, men är rädda för ett möte och tar därför inte upp frågan om kontakt. Eller så tar de upp frågan – i konflikt med mamma. Är det någon grupp barn som jag menar är värda all uppmärksamhet under FN:s familjeår, så är det dessa barn. De behöver stöd på alla upptänkliga sätt.

Till sist vill jag ge en något ljusare bild av människor som klarar av umgänget med sina barn fast förutsättningarna inte är det bästa. Det gäller en undersökning gjord i år av familjerättsenheten i Norrköping kallad "Barn och fäder – umgängesmönster hos 72 barn födda 1989 vars föräldrar ej sammanbodde vid tidpunkten för barnets födelse". Anledningen till undersökningen var att man tänkte sig att det här rörde sig om en grupp föräldrar och barn som skulle ha

speciellt svårt att lyckas med att få en bra relation, och därför behövde extra stöd. Detta skulle visa sig vara fel.

Arton föräldrapar hade flyttat ihop. Övriga barn bodde med mamma som har vårdnad, utom i fem fall med gemensam vårdnad. 2/3 av männen hade kontinuerlig kontakt med sina barn, vilket betydde umgänge med dem varannan vecka eller oftare. Föräldrarna var i stort sett nöjda, barnen inte tillfrågade men eftersom det rörde sig om små barn kan man förmoda att föräldrarnas inställning gav en god garanti.

1/3 hade mycket gles eller ingen kontakt. Fem barn hade aldrig träffat sin far.

Männen som inte träffade sina barn kunde delas in i tre kategorier:

1. Fall av ifrågasatt umgänge dvs.. faderskapet var ifrågasatt och fastställt med blodprov etc.
2. Konflikt med mamman i två fall.
3. För flertalet rörde det sig snarast om något som kanske kan beskrivas som "allmän oföretagsamhet". "Det hade inte blivit så" därför att avståndet, ekonomin, arbetstider, det hade gått för lång tid, kvinnans nye partner, osv.. lade hinder i vägen. I några fall hade ett umgänge påbörjats därför att pappas sambo, barnet självt eller familjerätten hade tagit initiativ.

Min reflexion inför dessa resultat är att budskapet "barn behöver bägge sina föräldrar" har gått fram. Föräldrar klarar i allmänhet av att leva upp till detta även när utgångsläget är svårt. Detta har fått mig att tänka, att de föräldrapar som är i djupaste konflikt och som upptar så mycket av familjerådgivningens och familjerättens tid, energi har kanske förlett oss att tänka att det enskilda föräldraansvaret och det enskilda barnets lycka är knutet till föräldrarna gemensamt, och därför är beroende av deras förmåga att ta ett gemensamt föräldraansvar. I stället skall vi kanske poängtera det enskilda föräldraansvaret och ge det stöd.

Så en sista reflexion med utgångspunkt från denna undersökning. När man suttit i snart två dagar och lyssnat på oss i denna hearing, kan man få för sig att svenska folket vadar i en seg smet av familjerådgivning, samarbetssamtal och tingsrättsförhandlingar i den förtvivalde förhoppningen att få någon ordning på sitt föräldraskap. Det kanske är en helt förvriden bild. Istället kanske de är ute och leker med sina ungar...

Margareta Hydén
Fil.dr., leg. psykoterapeut, Stockholm

I skilsmässans spår

Hur går det för barnen?

Anna Torbiörnsson

Hur går det för barnen?

Det har diskuterats mycket kring ekonomiska, politiska eller sociala synpunkter på familjer i samband med skilsmässor. Jag vill här ge en annan infallsvinkel – hur går det för barnen? Det är viktigt att de inte glöms bort vid en separation. Jag kommer att försöka beskriva den vardag och den verklighet som barnen utsätts för.

Mina tankar grundar sig inte på regelrätt forskning utan snarare på mina erfarenheter utifrån praktiskt arbete. Jag har bland annat under ett par års tid arbetat med ett radioprogram, Dialog, till vilket barn och ungdomar kunde vända sig när de ville prata med någon. Av dem som hörde av sig var det förhållandevis många barn med separerade föräldrar, barn som inte hade någon annan att tala med.

Ungdomarna valde själva att tala om sina problem på sina egna villkor. De har gett sin egen dokumentära bild av sin verklighet. Jag har inte gått ut och frågat dem och bett om svar på bestämda frågor. Tvärtom, det är de som har velat berätta om sina problem, sin verklighet och sina frågor.

Jag kommer att utgå från ett mikroplan när jag beskriver hur de upplever sin situation. Mina erfarenheter grundar sig på både radioprogrammet och på ett långvarigt barnpsykiatriskt arbete.

Vad vill de unga?

Från samtalen med barn från separerade familjer har jag funnit att det för dem handlar om tre viktiga aspekter – tiden, ensamheten och familjen.

1. Tiden: Tid är viktigt för barn. De behöver få tid utifrån sina egna villkor, på tider som passar dem och i tillräcklig mängd. Alltför många barn har varit med om att mötas av föräldrar med uttryck som "jag ska bara, men sen". Barn längtar efter tid med vuxna, med föräldrarna och med andra vuxna. Framför allt barn, vars föräldrar är åtskilda behöver tid med både mamma och pappa så att de slipper välja mellan föräldrarna. I vårt samhälle ges tiden ofta till små barn i form av barnledighet m.m. men även större barn behöver tid. Det finns undersökningar som visar att man i en familj pratar sju minuter per dag med sina barn. Barn och ungdomar längtar efter att bli sedda och efter att få känna sig behövda.

2. Ensamheten: Ensamhet är också ett stort problem för ungdomar idag. Det är kanske den allra vanligaste orsaken till att de mår dåligt. De får lätt dåligt självförtroende och känslor av att vara övergivna. De känner att alla andra har någon men att de har ingen. Detta berör starkt barn, vars föräldrar är skilda. Barnen

känner att de kan hamna mittemellan, att de kan tvingas välja bort såväl pappa som mamma.

3. *Familjen:* Familjen är viktig för ungdomar idag, mycket viktigare än vad vi vuxna många gånger tror. Barn och ungdomar längtar efter att få vara tillsammans med familjen. När föräldrarna skiljer sig har barnen svårt att förstå att pappa och mamma inte längre tycker om varandra eftersom barnen själva ofta tycker lika mycket om bägge föräldrarna. Familjens roll i det industrialiserade samhället har blivit att svara för den emotionella tillfredsställelsen. Detta gör det extra känsligt för barn med skilda föräldrar. För en del ungdomar kan det bli så att de alltför tidigt kommer att bo för sig själva.

Här kommer ett kort utdrag ur ett samtal med en flicka som, mot sin vilja, lever ensam:

”men det kanske vore annorlunda om jag bodde hos mina föräldrar. Men jag har bott själv sedan jag var 15 år. Jag går mest för mig själv hemma. Det är ganska ensamt ibland. Det kändes hemskt besvärligt från början, men nu har jag vant mig lite.

Min pappa bor en bit härifrån men han kan jag inte prata med för han och hans fru har haft en del problem själva och nu ett tag har han sagt att han inte har tid. Han har ingen möjlighet att prata så mycket med mig och det har vi kanske inte gjort ändå. Men just nu verkar det vara alldeles hopplöst i alla fall.

Jag känner mig så utlämnad på något sätt. Fast egentligen tycker jag inte att det finns någon anledning till att jag ska göra det, men jag gör det ändå.”

Det framgår att denna flicka blivit väldigt villrådig. Hon har lärt sig att gå undan. Hon har utvecklat misstro i stället för tillit till människor. Hon har utvecklat skuld känslor i stället för självförtroende. Hon har svårt att balansera mellan närhet och avstånd och saknar såväl mamma som pappa. I tonåren är ju ungdomarna nybörjare på att vara vuxna. Då behöver de förebilder från såväl det egna könet som det motsatta. Fattas den ena förebilden blir det svårare att utveckla en bra identitet.

En flicka som varit med om att hennes föräldrar separerat berättar att hon tyckte hon helt måste ändra sitt beteende för att överleva. Hon säger i ett samtal:

”Men jag har kommit på nu att innan så kände jag att jag var ingen och nu har jag varit väldigt mycket någon i ett helt år. Men jag har nog varit någon lite för mycket nu. Jag skulle vilja ta ingen i handen, för jag vet att jag har mycket att lära av ingen.”

Hon beskriver hur hon pendlar mellan att vara någon och att vara ingen och hur hon längtar efter att finna sig själv men hur svårt det är då hon varken har pappa eller mamma inom räckhåll.

Andra ungdomar har berättat för mig hur de har satts i en valsituation, som de upplever som fullständigt omöjlig, de kan inte välja mellan pappa och mamma utan de väljer i stället att bo kvar i huset. Det är huset som blir viktigast. De upplever också kampen och smutskastningen mellan föräldrarna som mycket svår och att de dras in i ständiga konflikter som de har svårt att värja sig mot. Det blir oerhört lätt för dem att ta på sig skulden för föräldrarnas skilsmässa.

Varför blir det så jobbigt?

Familjens roll har förändrats, vilket är en orsak till att det idag blir svårt för barn med skilda föräldrar. Det är endast i hemmet som barnet kan få emotionell tillfredsställelse. Det är i hemmet man kan vara arg eller trött, glad eller ledsen. Barnen tar ofta på sig skulden för föräldrarnas skilsmässa och ensamma barn har en tendens att komma för nära föräldern. Det blir en "partner" till sin ensamma mamma eller pappa.

Möjligen handlar det också om den tid vi lever i där allt ska ske allt snabbare och allt ytligare.

Situationen för adopterade barn är extra känslig. Ofta klarar inte dessa att få ytterligare en ny familj och ofta får de svårt vid en separation att behålla far- och morföräldrar.

I Sverige strider parterna fortfarande om att få vårdnaden om barnen i en tvist. I USA strider föräldrarna ibland om att slippa vårdnaden. Detta är viktigt för oss i Sverige att notera så att inte också vi så småningom hamnar i en sådan situation. Nu bildas många blandade familjer med väldigt många människor inblandade. Det innebär att många lever i ett komplicerat familjemönster, i vilket det handlar om mina barn, dina barn och våra barn. Det finns alltid en annan familj någon annanstans att ta hänsyn till och samplanera med.

Vad kan vi göra?

Jag tror att det är viktigt att arbeta förebyggande, att på något sätt hjälpa människor att klara av sina äktenskap. Ibland skiljer sig människor lite för lätt. Jag har tidigare arbetat med föräldrautbildning och jag tror att den kan vara ett sätt att hjälpa föräldrar att klara den idag komplicerade rollen att samtidigt vara förälder och äktenskapspartner. I USA är äktenskapskurser en vanlig lysningspresent.

Vart kan då barn och ungdomar vända sig för att få tala med någon om de hamnar i en skilsmässosituation eller annan svår situation? I skolorna finns skolskötterskor psykologer och skolkuratorer. Men ibland kan det vara fel att dra in familjesituationen i skolan. Ungdomarna kan behöva ha skolan som en tillflyktsort när det blir för jobbigt hemma.

Det som finns i övrigt är olika telefonjourer där ungdomarna kan vara anonyma –

till exempel BRIS och Jourhavande kompis. Också mitt tidigare radioprogram Dialog fungerade som en sådan möjlighet. Egentligen är det hemskt att det ska finnas behov av dessa. Med det menar jag att det alltid är bättre om det finns någon i ungdomarnas nära verklighet som de kan tala med.

Jag arbetar sedan många år som psykolog på en barnpsykiatrisk klinik och jag vet av erfarenhet att det är ovanligt att barn själva söker sig dit. Men vi arbetar mycket med barn vars föräldrar har separerat. Vi arbetar då med hela familjen på flera olika plan. Det är speciellt viktigt att försöka hjälpa barnet att bli sedd och uppmuntra dem att själva hitta en lösning i stället för att älta problemen.

I modern familjeterapi finns såväl kunskap som metoder för att hjälpa föräldrar och barn i en skilsmässosituation.

När vi pratar om skilsmässor tycker jag att det är viktigt att ständigt betona barnets perspektiv. Detta gäller för såväl jurister, statistiker och socialarbetare som psykologer. Alla måste föra barnets talan då dessa har svårt att själva göra det.

Samhället har försökt att stötta och hjälpa barnfamiljer, också i samband med separationer. Det ger bidrag, hjälper till med ekonomisk planering, försöker se till att föräldrar får kunskap och tillräckligt med tid osv. Idag har vi kommit fram till insikten att vi måste se till att det finns någon som ungdomarna kan tala med.

Anna Torbiörnsson
Psykolog och psykoterapeut, Umeå

Göran Lassbo

Nya möjligheter för familjen?

Min tanke är att presentera några tecken som kan tyda på vissa tendenser i utvecklingen i samhället, som i sig kan vara en manifestation av att det har skett vissa djupgående förändringar inom området familj, och kanske framför allt då familjer i förändring. Jag tänker helt egocentriskt referera till tre undersökningar som jag har genomfört själv, för att skapa underlag för detta.

Den första rör inte familjer i sig, utan en av de viktigaste delarna av det formella stödsystemet, nämligen den kommunala barnomsorgen. Jag har, tillsammans med Lars Gunnarsson, i Göteborg genomfört några stora undersökningar om vad föräldrar tycker om sin barnomsorg. En omfattade inte mindre än 250 intervjuer med föräldrar. Vi sammanställde detta såväl kvantitativt som kvalitativt, och ett resultat av den kvantifierade sammanställningen var att vi kunde härleda vilka variabler som ledde fram till att man var nöjd med den barnomsorg man hade, att barnomsorgen fyllde behoven.

Vi hade ett antal bakgrundsvariabler med i undersökningen. Det var föräldrarnas socio-ekonomiska status, det var hur många barn, vilken form av barnomsorg, om det var en eller två föräldrar, hur länge barnen hade gått i barnomsorg, etc. Förutom det hade vi ett antal processvariabler som rörde vilken kontakt föräldrarna hade med barnomsorgen, hur det hade gått till när de valde barnomsorg, vilken syn de hade på barnuppfostran etc.

Det visade sig då till vår förvåning att i stort sett ingen av bakgrundsvariablerna, hade någon korrelation med hur nöjd man var. Det var istället den kontakt man hade, det man hade byggt upp själv med barnomsorgen som avgjorde om man var nöjd eller inte nöjd. Det var inte hur mycket man tjänade, det var inte vilken utbildningsnivå, det hade inte att göra med om det var en eller två föräldrar i familjen. Och jag undrar: vilket annat land i världen kan visa upp detta?

Den andra delen gäller en värderande enkät del av det stora FAST-projektet, där ett stort antal svenska familjer följdes intensivt mellan det barnen var tre år och åtta år och där det sedan har gjorts uppföljningar när de var tolv och sexton år. När barnen var i åttaårsåldern, fick såväl en- som tvåföräldersfamiljer svara på enkäter om vad de tyckte var lätt och svårt i föräldrarollen. Vi gjorde en speciell enkät för de ensamma föräldrarna. De fick kryssa i vilka områden de tyckte var särskilt svåra i enföräldersrollen och vilka som var lättare.

Det visade sig att de frågor som täckte praktiska förhållanden, framför allt att

ha tillräcklig tid, var de som upplevdes som de mest besvärliga. Att få pengarna att räcka till, att inte ha bil och körkort upplevdes också som besvärligt.

I mitten låg sociala och emotionella faktorer. Känsla av ensamhet, att inte ha någon att dela de dagliga bekymren med var en viktig variabel. Att inte kunna ha hobbies i den utsträckning man ville, att inte kunna leva ett liv som vuxen som man skulle ha kunnat om man hade varit två och kunnat delat på det hela.

Längst ner på listan hamnade variabler som skulle kunna tänkas uttrycka någon form av negativ social stigmatisering; att grannarna talade om en, att man tyckte att det var svårt att få ett vettigt umgänge, att ha otäckta telefonsamtal eller uppvaktningar som man inte var intresserad av. Mycket få av de här kvinnorna, för de var kvinnor allihopa, hade upplevt detta.

Det här kan jämföras med en undersökning som genomförts av Stockholms stad på femtiotalet vid två tillfällen. Då upplevdes de praktiska problemen som enorma. Då gällde det inte som nu att få tid, och att inte ha körkort, utan då gällde det att man inte hade någonstans att bo, man bodde kanske i badrummet hos någon släkting. De upplevde i allra högsta grad att de var stigmatiserade. Det var dock stor skillnad mellan änkor och frånskilda. Det var de frånskilda som upplevde att de hade ett dåligt människovärde, att andra såg ned på dem. Ingenting framkom i dessa undersökningar om att ens ha krav på att få leva någon form av det sociala liv som man levde som gift. (På den tiden var man ju gift om man bodde ihop.) Man hade inte de förväntningarna.

För det tredje ska jag visa en LISREL-analys baserad på resultatet av en nordisk undersökning av 100 ensamma mödrar och 100 av deras barn. 25 mödrar vardera från Sverige, Danmark, Finland och Norge. Alla hade barn mellan nio och tretton år. Vi valde den åldern för att vi tyckte det är då man kan intervjua barn om deras erfarenheter. Det här är dock baserat på mödrarnas bedömningar av sin situation.

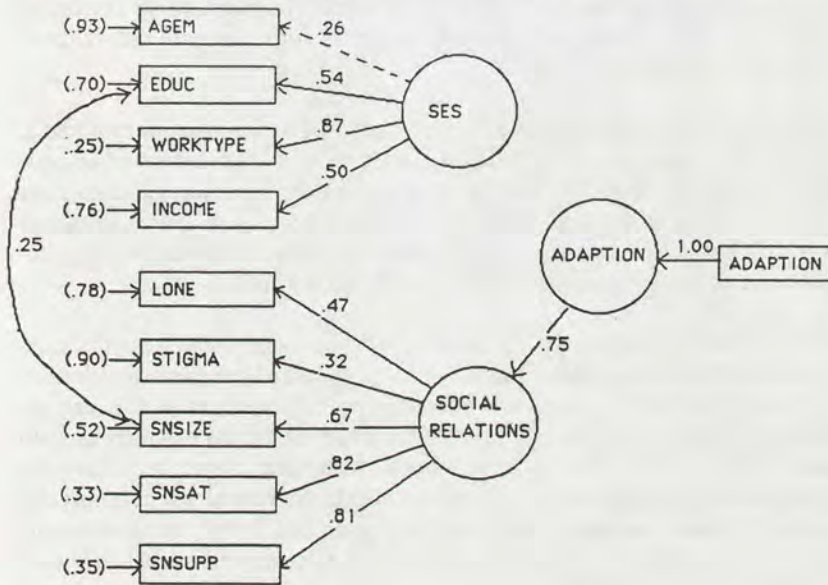
Vi ville ha ett mått, försöka hitta någon anledning till varför man klarade sig. Att man kunde anpassa sig i den här situationen. Och då menar vi anpassning som ett aktivt mått, det är inte att bita i det sura äpplet och sitta tyst och snäll, utan det var att kunna anpassa sig på ett aktivt sätt, så att man behärskade en situation, det är det som kallas adaptation på bilden.

Vi ville också försöka komma bort ifrån detta att vi som medelklass manliga (i det här fallet i alla fall) forskare talade om för andra vad som var en positiv utveckling. Vi lät dem själva värdera om de tyckte att de hade lyckats bra, om de trivdes i sin situation, om de ansåg att en enföräldersfamilj var lika bra som entvårföräldersfamilj för barn, etc. Vi nöjde oss emellertid inte med detta utan vi kopplade detta med vissa objektiva bedömningar. Hade de här kvinnorna verkligen ändrat sin situation så att de de facto kunde kvarstå som ensamstående mödrar under en period? Inte för livet, men kanske för en tid framöver? De hade vid intervjutillfället i genomsnitt varit ensamma i fem år.

Vi kopplade ihop de här måtten. Den som låg högt på båda fick också högt på det sammanfattande måttet adaption.

Fig. 1: Back-ground variables, social network-variables, and mother's positive adaption to the one-parent family. LISREL-analysis, n=100

Dashed line=Not significant

I en LISREL-analys arbetar man med variabler som tillsammans kan tänkas ha en bakomliggande s.k. latent variabel (i figuren representerade av cirklarna). Mammans ålder, hennes utbildningsnivå, typ av arbete och hennes inkomst samvarierar med en bakomliggande latent faktor som jag har kallat socio-ekonomisk status (SES).

Vi fann att var att det här måttet, socioekonomisk status, icke samverkade med adaption, alltså anpassningen. De enskilda variablerna som ingick i den här SES-variabeln hade också ringa samverkan med övriga: Lone, loneliness, det var mödrarnas bedömning av om huruvida de kände sig mycket ensamma, kanske snarare övergivna. Stigma står för social negativ stigmatisering. SNSize står för det sociala nätverkets storlek, alltså hur många de kände och umgicks med. SNSat står för satisfaction, och det var deras bedömning av hur pass tillfredsställda de var med sitt sociala nätverk, om de hade det sociala nätverk de önskade eller icke. SNSup slutligen står för support, och var mått på hur mycket stöd hade de av människor de kände. Det gällde såväl socialt, emotionellt som praktiskt stöd. Samtliga de här samverkade med en bakomliggande latent variabel som vi benämnde Sociala relationer.

Det är också intressant att nämna några variabler som inte passade i modellen. Det gäller t.ex. hur länge de hade varit ensamstående. Det var alltså inte någon kontinuerlig variabel så till vida att de blev bättre och bättre på det här med enföräldraskap ju längre tiden gick. En del lyckades snabbt, en del tog det lång tid för, en del lyckades aldrig. Något som inte heller samverkade var kontaktfrekvensen med fadern. Det som samverkade i allra högsta grad var emellertid goda sociala relationer å ena sidan och en positiv anpassning till enföräldrassituationen å den andra.

Det kan ju förefalla självklart men om man tittar på forskningen på området är inte alls alltid givet att det är på det här sättet. Ibland, i synnerhet vid komparativa studier, slår de här SES-faktorerna igenom väldigt klart. Det går nästan inte att lyckas med fel bakgrund. Vi kan se en skillnad även i den nordiska situationen här. I Finland är det kärvare än i de andra länderna. Där är det betydligt lättare om man har relativt hög utbildning och hög inkomst.

Så den tendens jag vill peka på, är att kanske det formella stödsystemet tillsammans med en del andra faktorer som kan ha att göra med gruppens storlek t.ex., kan ha bidragit till att de materiella förutsättningarna ändrats så att de här strukturella faktorerna inte slår igenom på samma sätt. Det finns ingen tvekan om att enförälderfamiljer är fattigare än tvåföräldersfamiljer, för det är de. Men det är möjligt att stödsystemet fungerar så att det är andra variabler som främst slår igenom. De som man kan påverka själv, som man kan lära sig, och som har att göra med personlighet och social ingenjörskonst, men som inte behöver vara bestämda av de föräldrar du har.

Det gäller idag att kunna se det positiva som finns i samhället, och även att försvara det. De här resultaten skulle inte kunna finnas i så många länder, det är min absoluta övertygelse.

Göran Lassbo

Fil.dr., forskare, Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet

Gunnar Öberg

Hur barn klarar en skilsmässa

Jag kommer att referera till två undersökningar som jag gjort tillsammans med Bente Öberg. Den ena undersökningen berör barn och föräldrar som efter skilsmässan har blivit eniga om gemensam vårdnad. (B & G Öberg: *Skiljas – men inte från barnen*. Natur och Kultur, 1987.) Den gjordes i början av 80-talet då den gemensamma vårdnaden ännu var helt frivillig. Vi djupintervjuade 60 familjer = 110 föräldrar och 85 barn. Utifrån ett grundmaterial på närmare 5000 skilsmässor, där nästan 1200 familjer hade valt gemensam vårdnad, drog vi slumpmässigt 60 familjer. Hälften av dessa hade varit skilda i fem år och den andra hälften i ett år. På liknande sätt hade hälften valt delad vård – lika stort umgänge med sina båda föräldrar – och den andra hälften ensamvård, dvs. barnen bodde hos mamman men besökte pappan. Vår avsikt var att utvärdera den gemensamma vårdnaden och beskriva vilka för- och nackdelar som barn och föräldrar ansåg att de två vårdformerna hade. Vi tog upp med både föräldrar och barn hur de hade upplevt den gemensamma vårdnaden och den vårdform de hade praktiserat. Eftersom intervjuerna var långa och mycket ingående – mellan 3–6 timmar med föräldrarna och runt 1–12 timme med barnen – fick vi ett bra underlag för vår utvärdering.

När det gällde bedömningen av den gemensamma vårdnaden fann vi att runt 60% av föräldrarna var tillfreds med den gemensamma vårdnaden. I de återstående fallen var antingen bägge föräldrarna missnöjda eller en av dem positiv och den andre negativ. Det var klara skillnader mellan de som hade valt delad vård och de som hade ensamvård. Den sistnämnda gruppen var mera missnöjd med den gemensamma vårdnaden. Kvinnorna var besvikna på att männen inte ville ta aktiv del i ansvaret om barnen och männen anförde bl.a. att de i realiteten inte hade något att säga till om – att de inte var viktiga.

Utifrån olika kriterier såsom föräldrarnas samarbetsförmåga, konfliktområden, kontaktomfång, barnens beteenden och deras egna beskrivningar av hur de levde som skilsmässobarn, gjorde vi en skattning av deras livssituation. Vi resonerade på följande sätt: Utifrån den kontakt vi haft med familjerna och det vi då har sett och hört bedömde vi hur det skulle vara att leva som barn i dessa familjer. En totalbedömning från vår sida som tog stor hänsyn till hur föräldrarna var mot varandra. Vi fann då att 20% av föräldrarna hade en så dålig relation till varandra att ett barn rimligtvis borde må dåligt av att leva i en sådan miljö. Av dessa föräldrar hade samtliga etablerat nya förhållanden och ett flertal av dem angav att konflikterna trappades upp eller utlöstes i samband med den förändrade familjekonstellationen.

Utifrån våra undersökningsresultat finner vi att barn som är med om föräldrarnas

skilsmässor inte löper större risk att få psykiska skador än vad barn som lever i intakta familjer får.

Våra erfarenheter från denna undersökning säger oss att det inte är skilsmässan som sådan som gör att barn kan ha det svårt utan bråken och osämjan mellan föräldrarna spelar en avgörande roll för hur barn mår efter skilsmässan. Detta har många andra undersökningar tidigare konstaterat.

Barnens syn på föräldrarnas skilsmässa varierade självklart men det var framför allt de yngre barnen som gav uttryck för en sorg över att familjen hade splittrats. De beskrev pappa-mamma-barn på ett sådant sätt att den framstod som en slags arkaisk gestalt som de sörjde och många barn hade flera år efter skilsmässan drömmar om en återförening. Men barn är realistiska. När de påmindes om de bråk som de varit med om var de inte längre så sugna på att familjen skulle återbildas. Men de flesta barn beskrev att den första tiden efter skilsmässan var svår men att det med tiden blev bättre. Undantag var de barn vars föräldrar fortsatt att bråka med varandra.

Vi fann att det som spelar stor roll för hur föräldrarna klarar av sina barn efter skilsmässan hänger samman med hur pass bra de har lyckats separera från varandra på det äktenskapliga planet. De som rör ihop äktenskap och föräldraskap får ofta svårigheter i samarbetet runt barnen. Vi fann också att de som valt delad vård hade en bättre och mera okomplicerad relation till varandra än de som hade löst vården på det traditionella sättet – barnet hos mor och far som söndagsförälder. Vi har tolkat detta som att de som valde delad vård ansåg det viktigt att barnet fick en bra kontakt med båda föräldrar och att de såg jämställdheten mellan föräldrarna som viktig.

Den slutsats vi dragit av denna undersökning är att det finns inget som talar för att en vårdform skulle vara den andre överlägsen, dvs. den delade vården kan under vissa förutsättningar vara ett bra alternativ till den traditionella ensamvården. Och det som är bäst för barnet är uppenbart – att de föräldrar som inte kan eller vill samarbeta får hjälp med att reducera spänningarna.

Utifrån vår erfarenhet av att barn med ensamvård riskerade att förlora kontakten med sina pappor har vi undersökt barn och fäder där umgänget var obefintligt eller obetydligt. (B & G Öberg: *Pappa, se mig!* Förlagshuset Gothia, 1992.) Vårt syfte med detta projekt var att få mera kunskaper om varför ca 160.000 barn i vårt land har ingen eller en högst obetydlig kontakt med sina fäder. Vi har intervjuat 100 "barn" i åldrarna 7–47 år och 75 pappor. En del av fäderna har bött med sina barn och andra har inte gjort det och en del ville ha umgänge med barnen och andra önskar inte detta.

En del av de barn vi intervjuade var vuxna som upplevt fadersfrånvaro i sin barndom, vilket har inneburit att vi har fått utförliga beskrivningar av vad detta har betytt i ett längre tidsperspektiv. Vi hade som nedre gräns för frånvaro av

kontakt satt minst ett år men för många barn och pappor hade den bristande kontakten varat i många år eller att de aldrig har sett sin pappa. Ur barnets synvinkel har frånvaron av en pappa i de flesta fall lämnat djupa spår efter sig. Det har självklart att göra med frågan om ens ursprung, behov av identifikationsfigur och att få uppleva samspelet mellan man och kvinna. Och för flickor som saknat en fadersfigur i tidig ålder har den oidipala förälskelsen i pappan varit omöjlig.

I barnens värld har fadersfrånvaron förknippats med starka känslor alltifrån en stillsam sorgsenhet till ett starkt avståndstagande och ilska. Men till bilden hör också längtan och undran över varför pappan var försvunnen och fantasier om honom. De allra flesta var inställda på att söka upp pappan när de blev stora eller också hade de redan gjort detta. I en del fall hade en sådan kontakt blivit en positiv upplevelse men för andra hade det blivit en besvikelse. För många var den grundläggande känslan att de hade blivit förnekade och utan undantag ville alla få frågan *varför* besvarad. Om än det i barnens beskrivningar fanns både ilska och stora besvikelser mot fäderna så var de oftast inte fördömande. Det som var utmärkande var flickornas stora saknad och deras längtan efter en person som kunde vara beskyddande. Det var påfallande många kvinnor som i samband med att de gifte sig och själva fick barn angav att fadersfrånvaron hade aktualiserats. Och påfallande många av dem hade sökt psykoterapi för att få hjälp med denna problematik.

Den effekt av fadersfrånvaron som flickorna nämnde rörde relationen till män. Två mönster dominerade. En del gjorde allt för att inte bli övergiven av mannen och hade uppenbara svårigheter att markera sina egna gränser – de lät sig trampas på. Andra däremot gjorde det motsatta – när de kände ett alltför stort känslomässigt beroende till en man bröt de relationen för att inte riskera att själv bli övergiven.

Vi fann också att de barn, vars mödrar inte var så förbittrade på pappan och som inte hade förtalat honom, hade en bättre självkänsla än de barn som upplevt motsatsen.

För pojkarna hade fadersfrånvaron både inneburet en sorg, saknad och en viss osäkerhet på hur man ska vara som man och pappa. De angav att de hade saknat en fast hand och en vuxen man som kunde sätta gränser men också någon som fungerade som en slags vägvisare. De yngre pojkarna hade saknat en pappa som lekte och brydde sig om dem och hade ofta varit avundsjuka på kamrater som haft en pappa. De barn som hade varit med om allvarliga umgängessabotage från mammans sida hade som regel fått en mycket snedvriden bild av pappan. Konsekvensen av en sådan påverkan kan bli att de själva upplever sig ha farliga eller dåliga sidor i sin personlighet. Och den kraftiga lojalitetskonflikt som dessa barn utsätts för medför att de tvingas välja att acceptera indoktrinerarens bild av den andre föräldern för att inte gå sönder.

De ofrivilliga pappornas barn kände sig vanligtvis förnekade och oälskade, och de hade funderingar om det var något med dem som gjorde att pappan inte ville

veta av dem. De uttryckte en stark längtan efter att pappan till slut skulle acceptera deras existens och att de skulle vara en källa till glädje och inte en katastrof i hans liv.

Vår konklusion av denna undersökning är att många barn trots allt klarar av frånvaron av en pappa, men för de flesta har det inneburit en stor sorg över att inte ha blivit bekräftade. Alla "värstingar" sägs ha varit faderlösa men alla faderlösa blir inte "värstingar"! Barnen uttryckte klart och tydligt att pappan på många plan är en ytterst viktig person, som är nödvändig för att de skulle kunna ha det bra i livet. Och de ville hellre ha konfrontation med den verkliga pappan än den fantasifigur som har fått ersätta den frånvarande pappan.

Gunnar Öberg

Fil.dr., psykolog, familjeterapeut, Åkersberga

I skilsmässans spår

Hur fungerar nätverken runt barnen efter skilsmässan?

An-Magritt Jensen

Barns Familier

Midt på 1980-tallet var det klart at det foregikk omfattende demografiske endringer som hadde betydning for rammene om barns oppvekst, men vi visste lite om hvordan. I økende grad ble det klart at det eksisterer svært lite statistisk informasjon vedrørende barn. Dette gjelder særlig de nye familiemønstrene.

For eksempel hadde fruktbarheten sunket i mange år. Imidlertid var det komplisert å finne svar på et enkelt spørsmål som hvorvidt dette hadde innvirkning på om barn vokste med søsken eller ikke.

Det var også en sterk økning i andel barn født utenfor ekteskap. Men vi visste lite om i hvilken grad dette betød at barn ble født i samboerforhold eller av enslige mødre.

Det sterke økningen i samboerskap betød også at skilsmissestatistikken (som er basert på oppløsning av formelle ekteskap) ikke lenger kunne brukes for å si noe om hvor mange barn som utsettes for familieoppløsning.

Bjørg Moen, ved Statistisk sentralbyrå og jeg tok utgangspunkt i disse endringer, og stilte spørsmål om hvilken rolle disse spiller for rammen om barns oppvekst.

Vi tok utgangspunkt i følgende problemer som vi ønsket å belyse:

- hvilke familietyper blir barn født inn i
- hvilke familietyper vokser barn opp i
- hvordan er stabilitet og turbulens i barns familier
- vokser barn opp med søsken, og hvilke søskentyper (hel-, halv- og stesøsken)
- hvordan er barns videre slektskapsnettverk.

Vårt første formål var å gi en beskrivelse av disse forhold generelt for alle barn. I tillegg til å gi en beskrivelse av demografiske endringer, ønsket vi også å se på sociale og økonomiske konsekvenser. Vi ønsket å kartlegge hvor mange barn som har yrkesaktive mødre, hvorvidt barndom er preget av mye flytting og hvordan barns økonomiske oppvekstvilkår er. For alle disse forholdene ville vi, itillegg til å gi en generell beskrivelse, også se hvordan forholdene var knyttet til den familietype barn levde i (med mor og far, med enslig forelder og i sammensatt familie).

Vår neste formål var å gi en spesiell beskrivelse av situasjonen til den gruppe barn som hadde opplevd at foreldrene var flyttet fra hverandre. Her ble det lagt

særlig vekt på kontakt med den forelder som barnet ikke lenger bodde med (som oftest far).

Data for denne undersøkelsen ble innhentet ved hjelp av en survey. Vi ønsket å beskrive perioden fra begynnelsen av 1970 årene, til slutten av 1980 årene. Undersøkelsen ble gjennomført i 1988 og omfatter et landsrepresentativt utvalg på vel 3000 barn i fødselskullene 1972, 1978 og 1984. Ved å ta et slikt utgangspunkt kunne vi sammenligne kullene med hensyn til hvilke familietyper de var født inn i, hvilke familietyper de levde i ved gitte aldre (vi så særlig på alderene 16, 10 og 4 år som var den alderen hvert av kullene hadde på intervjudispunktet) og på endringer i familker over livsløp.

Den første rapporten fra undersøkelsen er *Enebarn, delebarn, stebarn?* Barns familier i lys av nye samlivsmnstre blant foreldre i 1970- og 80-åra. An-Magritt Jensen og Bjørg Moen i samarbeid med Sten Erik Clausen, NIBR-rapport nr. 14, 1991.

Hovedtrekk

Kjernefamilien er den vanligste ramme rundt barns fødsel og oppvekst, nå som før:

- Til tross for at en høy andel barn blir født av ugifte mødre, viser det seg at nesten alle barn fødes i en familie med to foreldre.
- Til tross for økningen i antall skilsmisser, lever ni av ti barn i familier med to voksne.
- Til tross for fruktbarhetsnedgangen i 70- og 80-åra, har nesten alle barn minst én bror eller søster.
- Stadig færre barn vokser imidlertid opp med biologiske far i husholdet.
- Stadig flere barn tilbringer en del av barndommen i en eneforsørgerfamilie.
- Stadig flere barn opplever flere familieskifter i barndommen.
- Stadig flere barn vokser opp med søsken som ikke er helsøsken.

Den neste rapporten fra undersøkelsen er *Det vaklende faderskapet?* Barns familier etter samlivsbrudd. An-Magritt Jensen, NIBR-rapport nr. 9, 1992.

Hovedresultater

- Barn med samboende foreldre har høyere sannsynlighet for å oppleve samlivsbrudd enn barn med gifte foreldre.
- Bare ett av tre barn har "vanlig samvær" med far etter bruddet, og ett av fire barn har ikke vært sammen med far i måneden forut for undersøkelsen.
- Geografisk avstand mellom foreldrenes hushold er den viktigste grunnen til lite samvær, deretter kommer barnets alder og fordeling av foreldreansvar.
- Storbybarn har høyere sannsynlighet for å oppleve samlivsbrudd, men de har samtidig mer samvær med far, enn barn i perifere områder.
- Flere enebarn enn barn med søsken opplever samlivsbrudd, men de har samtidig mer samvær med far enn barn med søsken.

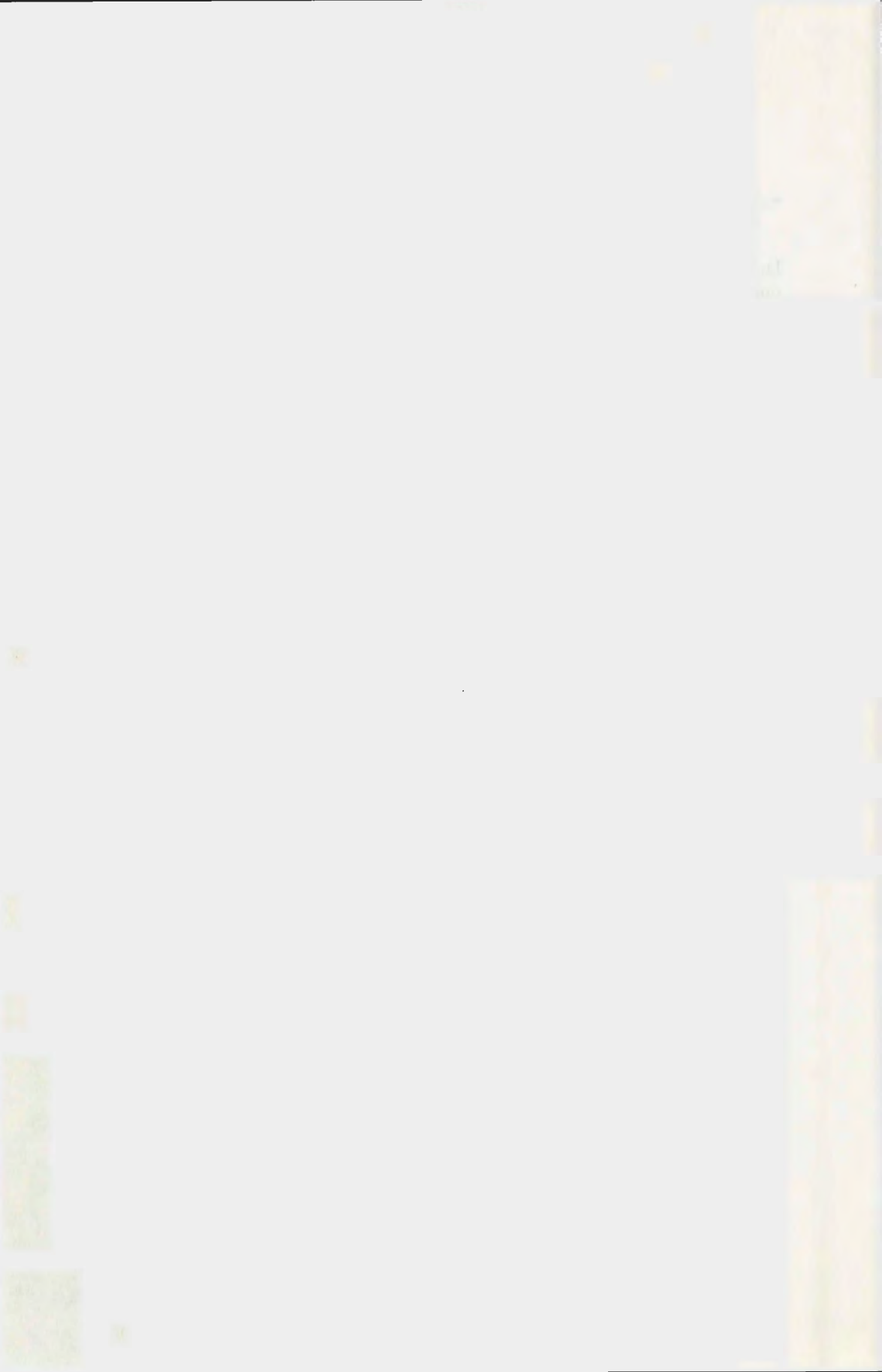

- Samlivsbrudd er forbundet med lite kontakt med besteforeldre på farssiden, særlig dersom det er lite kontakt mellom barn og far.

I tolkningen av resultatene er det lagt vekt på hva disse endringene betyr for barns oppvekst. Det blir reist en diskusjon om vi står overfor en feminisering av barndom som innebærer at kvinner, i tillegg til at de fortsatt og kanskje i økende grad har omsorgsansvar for barn, også får det økonomiske ansvar. Samtidig foregår det en endring i farsrollen som kan beskrives som en polarisering. Det er ett av tidens tegn at fedre får en større psykologisk nærhet til barn. Et annet av tidens tegn er at en økende gruppe fedre ikke deler hverdagslivet med barna sine, de får en fysisk distanse til barn.

An-Magritt Jensen

Cand.polit., Norsk Institutt for by- og regionforskning

Vibeke Bing

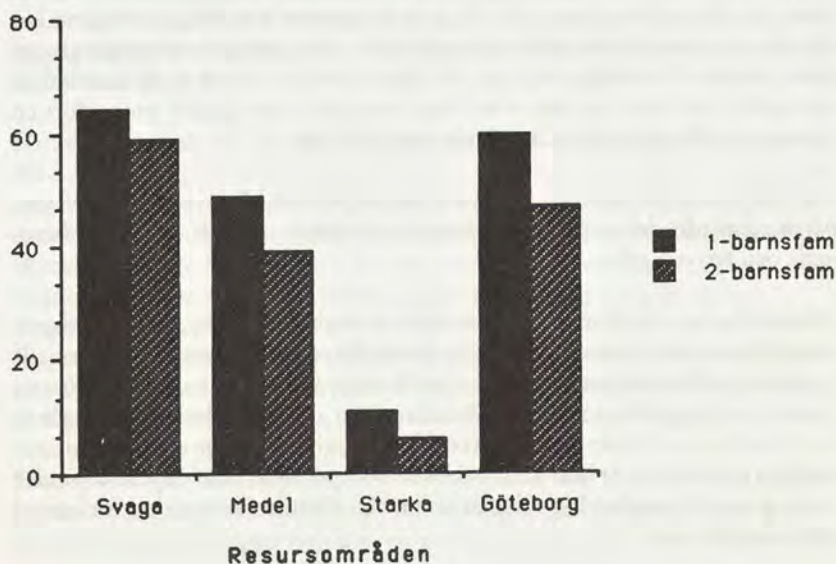
Barndom och livsuppgifter

Under dessa två dagar har så mycket blivit belyst. Det är betydligt jag känner igen från mitt tidigare yrkesliv. Jag är från början socialsekreterare och har arbetat i Göteborgs kommun i många år, inom det förebyggande föräldrastödet, mödrahälsovård, barnhälsovård, barnomsorg.

I början av mitt arbetsliv var jag bland utslagna män, Göteborgs medelålders uteliggare. Jag var omkring 20 år gammal och till socialkontoret där jag var anställd kom ganska livserfarna män som berättade om sina liv som sjömän, bergsprängare och stuveriarbetare. Så började det komma allt fler yngre personer, i 20-25-årsåldern, både kvinnor och män. De hade ingenting bakom sig och till synes inte heller något framför sig utan var utanför samhällsgemenskapen redan innan vuxenlivet börjat. Detta var grunden till att jag började intressera mig för barndomens och uppväxtens betydelse.

Sedan några veckor arbetar jag på Folkhälsoinstitutet, för att fortsätta att fundera på och verka för detta: på vilket sätt kan ett generellt folkhälsoarbete underlätta och befrämja barns uppväxt?

Figur 20: Risk för isärflyttning per tusen barnfamiljer med en dotter under 1 år i olika resursområden i Göteborg 1986

Allt som berörts dessa dagar har satt fokus på ett socialt fenomen med stora konsekvenser för folkhälsan. Det är ett bra exempel på ett tvärsektorielt sammanhang ur vilket ett folkhälsoproblem uppstår. Skilsmässor får hälsomässiga konsekvenser för stora grupper vuxna och barn. Själv har jag varit medförfattare till den tredje folkhälsorapporten i Göteborg. Den beskriver barns hälsa. Jag hade kunnat visa fler staplar och diagram ur rapportens avsnitt om familjebildning och familjeupplösning, men liknande bilder har redan presenterats.

I stället vill jag avslutningsvis presentera ett selektivt urval ur den målgrupp vi flera gånger återkommit till. Jag ska berätta om tre s.k. nollåringar som de heter i statistiken; Erik, Julia och Arvid. Deras föräldrar är sambo. De är också kusiner, eftersom de har varsin förälder som är syskon eller åtminstone halvsyskon med varandra. Detta vet de förstås ingenting om utan de ingår frimodigt i det nätverk som familjen ger dem tillträde till. Och de här små bebisarna är faktiskt kusiner till mina barn, men jämnåriga med mina barnbarn. På det här sättet är det: Idag råder ett visst kaos i livets trappa. Farfar sitter inte i gungstolen och smuttar på sin pipa och är koncentrerad på sina barnbarn – han har i själva verket nyss fått barn. Farmor sitter för den delen inte i gungstolen hon heller. Hon är på jobbet.

Mycket av det som behandlats under denna hearing handlar om dessa förvirrade familjeband som vi så gärna vill hålla ihop. Det bästa jag kan bidra med är kanske att förklara en karta som jag själv använder i mitt arbete. Kanske kan kartan hjälpa oss att undanröja några av de problem vi nämnt, att finna en position i den struktur vi arbetar i. Kartan berör det mesta från barnets tidiga psykiska utveckling till vuxna människors krisberedskap och samhällets stöd.

Vi utvecklas från vår första tid, strax före födseln till dess det hela tar slut någons när vi är omkring hundra år. Vi gör en resa genom livet och psykologerna har lärt oss att vi med jämna mellanrum står inför olika psykiska utvecklingsuppgifter, stadier där viktiga delar av vår hälsa utvecklas ur det mellanmännsliga samspelet. Går detta bra när vi en högre mognad varje gång vi genomfört en sådan utvecklinguppgift och erövrar psykisk hälsa.

Det lilla barnet utvecklas snabbt och är berett på utveckling i samspel med sina närmaste vårdnadshavare, om de vuxna är där och är beredda. Barnet lär beroende och erövrar tillit.

Så småningom utvecklar barnet så sin självständighet, frigör sig, om den tidigare erfarenheten av beroende finns. När barnet blir äldre får kamratgruppen allt större betydelse. Barnet utvecklar sin självbild, att vara en kamrat eller ha en kamrat, att duga eller inte duga. Så småningom i tonårsperioden genomgår vi en repetition av allt det här. De utvecklinguppgifter som inte blir lyckosamt utförda resulterar i brister som behöver kompenseras eller repareras under livets gång. De utgör vår psykiska sårbarhet. Detta är en mycket förkortad psykologilektion.

Så går man ut i vuxenlivet med ett psykiskt bagage. När vi då vandrar fram på livets stig kommer händelser emot oss. En del är vi relativt väl förberedda på, men de är ändå riskfyllda, som den att få barn. Utöver dessa kommer händelser emot oss som vi är dåligt förberedda på, som slår hårt och som ställer hela tillvaron på kant. Dödsfall, arbetslöshet, skilsmässa och sjukdom drar fram som oväder på vår resa. Efter en tids omskakning klarar vi kanske detta bra, med det som vi har i bagaget, eller så får vi mer bestående problem och behöver hjälp från andra.

Händelserna får helt olika innebörd beroende på hur gamla vi är, vilken utvecklingspsykologisk livsuppgift vi står inför och den yttre händelsens karaktär. Att förlora sin pappa när man är fem år har en helt annan betydelse än när man är i femtioårsåldern. Behovet av socialt stöd ser olika ut. Det lilla barnet söker skydd hos föräldrarna medan den vuxne är mer beroende av andra vuxna och av samhällets stöd. När stormarna drar och det egna skyddet inte räcker till, då behöver vi någon annan.

Det talas om riskgrupper och risksituationer. Risk är väl dels ett statistiskt begrepp, en sannolikhet för att en ofördelaktig händelse inträffar, men beskriver också ett tillfälle som möjligen går illa – men också kan gå bra.

Det tredje nätverket

Låt oss komplettera med en liten historielektion också. Låt oss gå tillbaka 100 år i tiden: I de små röda stugorna skötte kvinnorna det mesta – födelse och död, sjukvård, undervisning, arbete. Den offentliga verksamheten var liten. De fattigaste och mest utsatta kunde möjligen få hjälp av kyrkan eller en begränsad fattigvård. Under vårt sekel har utvecklingen lett till att proportionerna blivit omvända. De som jobbade i de små röda stugorna, i den civila sfären, har övergått i en stor offentlig sektor och sköter omsorgsuppgifterna där. Idag diskuteras i och för sig om det ska vara så, om vi skall få så stor del av vårt sociala skydd från den offentliga sektorn.

Förutom familjen och det offentliga skyddet finns också ett tredje nätverk där det finns tillgång till stöd och kraft. Det är det tredje nätverket som består av människor med gemensamma intressen. De har lust att stödja och hjälpa varandra antingen de är tvillingförälder, frånskilda eller grannar i ett bostadsområde. Fördelen med den här sektorn är att den rymmer stor ömsesidighet och en annan relation än den man har med doktorn, psykologen eller socialarbetaren.

En poäng med det tredje nätverket är också att det har stor kunskap och erfarenhet. Det har bildats för att odla sitt eget intresse och har därför mycket att berätta. Tredje nätverket kan inspirera, avlasta och komplettera den offentliga sektorn.

När jag skrev folkhälsorapporten i Göteborg om barn och familjer tog jag utgångspunkt i de samtal som hade kommit till BRIS, Barnens rätt i samhället, jag intervjuade föräldraföreningar och läste verksamhetsberättelser. Den bild det tredje

nätverket tecknade gav mig en återspeglning av barns hälsoproblem som väl stämmer med den som många fackmän ger. Nämligen att barn har avsevärda hälsoproblem av psykosocial natur. Dessa handlar i hög grad om dåliga relationer och bråk *mellan föräldrarna*. De flesta samtal som når BRIS rör barn som vill ha kontakt med den förälder de förlorat efter en skilsmässa eller som de är rädda att förlora.

En annan källa till bekymmer är konflikter *mellan barn*, dvs. mobbing i skolan som också är ett allvarligt samlevnadsproblem. Vi kan i olika sammanhang stärka relationerna mellan de små barnen och deras föräldrar, stödja goda relationer mellan barn eller skapa samlevnadsstöd för föräldrar. Vi kan på olika sätt intressera oss för den offentliga sektorns bemötande av vuxna och barn eller stimulera det tredje nätverket.

Verkligheten

Själv har jag arbetat med det tidiga föräldrastödet inom mödra- och barnhälsovården vilket ger en bra position i förhållande till den målgruppen som berörs nämligen bebisarna. På MVC och BVC har samhället satsat mycket till gagna den blivande och nyblivna familjen, därför att man vet att det är en riskfylld situation familjen befinner sig i och samhället unnar den så mycket gott! Senare års forskning inom barnpsykologi och tokologi (födandets psykologi) visar att under denna period i livet när mycket står på spel finns också mycket att vinna. Det finns goda skäl att ge föräldrarna den bästa support.

”Visserligen klarar de allra flesta föräldrar av första spädbarnsåret utan svårigheter”, säger Lisbeth Brudahl, psykolog i tokologi, ”för en del blir det här året t.o.m en bekymmersfri och lycklig tid, men idag vet man att många skilsmässor har sitt ursprung i problem som uppstod mellan makarna i samband med första barnets födelse. Man vet att var tredje nybliven mamma känner stark oro och hjälplöshet under de första månaderna efter förlossningen. En del blir djupt deprimerade och en av tusen får psykotiska symptom. Man vet att konflikter med mor- och farföräldrar ofta uppkommer i samband med barnafödande. Man vet även att män som misshandlar kvinnor ofta börjar med detta när kvinnorna är gravida eller nyförlösta. Man vet också att det sexuella samlivet är sårbart första året efter hemkomsten från BB, och att barnmisshandel oftast förekommer under barnets första levnadsår. Detta är nyblivna föräldrar oförberedda på.”

Jag vill säga att det är vi också! Vore vi bättre förberedda, och ville vi önska familjen lycka till, så skulle vi ge dem samma kärleksfulla behandling när drömmarna går i kras och familjen upplöses. Men de kontakter vi, inom den offentliga sektorn, har med den nyupplösta familjen är av mycket splittrad, utredande och ifrågasättande karaktär. Där finns inga mysrum eller bubbelbad, ingen klapp på axeln.

Under fem år drev jag ett projekt som kallades ”den osynliga föräldern” och utgångspunkten var det som många påpekat att frånskilda män löper risk för att

utveckla ohälsa. Jag kopplade projektet med de frånskilda männen till mitt arbete på barnvårdscentralen, och inbjöd frånskilda fäder till en ferievistelse tillsammans med sina barn.

Jag visste nästan ingenting om frånskilda män eftersom jag under alla år jobbat så mycket med mammor. Trötta och tappra ensamstående mammor med glesa nätverk hade jag stöttat ute i förorten där jag verkat. Jag visste att deras glesa nätverk gjorde att de fick mindre av det som goda mänskliga relationer ger i form av uppskattning, goda råd och värdegemenskap och delad glädje. Som professionell var det glädje att se kvinnogemenskapen växa. Nu tvingades jag tänka på annat: Vad rör sig i huvudet på en frånskild pappa – och deras barn?

Så kom det sig att jag inbjöd till en lägerverksamhet där vi skrev en inbjudan "Med pappa på semester, välkommen till friluftsläger". Två manliga familjerådgivare följde också med. Vi skulle tillbringa en vecka tillsammans på landet och ville främst bidra till att stärka gemenskapen mellan barnen och deras pappor och pappor emellan. Jag ville veta mer om hur deras liv artade sig.

Den första erfarenheten var att det offentliga barnavårdande systemet inte kände till några frånskilda pappor. I den förort där jag arbetade levde 30% av barnen med en ensamstående ensamstående förälder, oftast mamman. Och ändå kunde varken barnvårdscentral, vårdcentral, förskola eller socialkontor tipsa en pappa om att följa med. Jag fick vända mig till Göteborgsposten, som skrev en solig artikel, och till det kommunala kriscentret för män. De hade mött många män i den här situationen. Vi kom iväg, nio pappor och deras barn. Detta är sex år sedan. Lägret förändrade totalt min verklighetsbild. Jag hade aldrig tidigare levt i ett pappakollektiv och hört barn ropa hela dagarna "pappa, pappa kom och se", "pappa, hjälp mig", och "pappa, jag har fått en flis i tummen" och så vidare. Pappor fyllde sommarluften. Jag fick del av en stor gemenskap, och jag tvingades ställa mig frågan: Skall denna gemenskap verkligen gå förlorad? Alla de här papporna hade mer eller mindre komplicerade umgängesmöjligheter. Somliga var starkt ifrågasatta, andra hade långa resvägar. En skulle köra 150 mil varje umgängeshelg om han ville träffa sina barn. Jag kom in i en mycket krass verklighet.

Papporna vände hem till Göteborg och förorten igen, och vi funderade över hur stödet till denna form av föräldraskap kan utformas. Umgängesföräldern har svåra villkor för föräldraskapet. Att socialiseras till förälder kräver mänskligt utbyte, inte bara med barnet, utan också i det vuxna nätverket. Den offentliga barnomsorgen och andra barnavårdande verksamheter uppmuntrar ständigt föräldrar, "Vad Kalle har blivit stor, har han inte blivit lik dig?" När umgängesföräldern träder till mellan fredag och söndag, då har vi stängt och ingen ropar, "Var har du köpt Kalles stövlar?" Vi för helt enkelt inte den typen av samtal med dessa föräldrar.

Därför bildade papporna en egen förening för råd, stöd och gemenskap. Min uppgift var att stödja och stimulera krafterna i det tredje nätverket, och det

resulterade i "Föreningen Söndagsförälder" som sedan har varit en ständig samtalspartner. Nio lokalföreningar har startat över hela landet. Men det var på pappalägret det började. Nio pappor blev snart femhundra föräldrar i Göteborg. Också kvinnor kom med. "Föreningen Söndagsförälder" fyllde ett uppdämt behov och har tagit emot omkring 9 000 telefonsamtal om året. Detta vittnar om en livssituation som måste uppmärksammas.

Vår första gemensamma aktivitet var att producera och sprida en tidning som just hette "Den osynliga föräldern". I tidningen kommer föräldrar till tals. "Träffar du många söndagsföräldrar i ditt jobb?" tillfrågas dessutom forskolläraren, doktorn, läraren. "Vi undersöker inte föräldrarollen så noga med karlar" svarar doktorn. Vilket han faktiskt borde göra.

Framtiden

Mot bakgrund av dessa erfarenheter vill jag avslutningsvis önska något för framtiden.

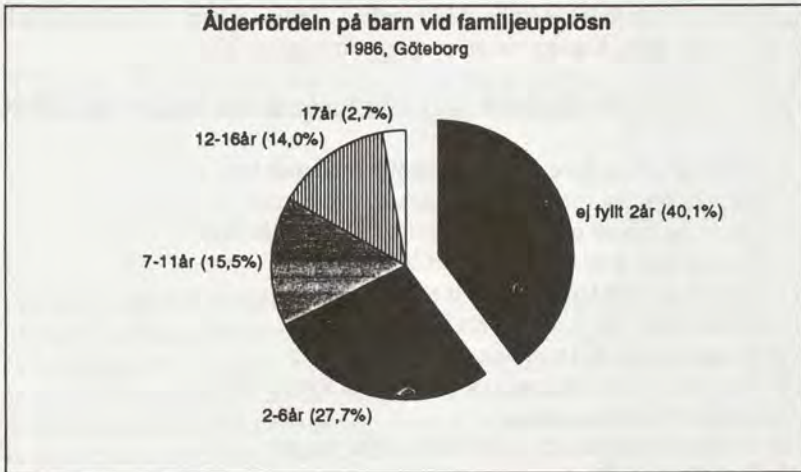
Samlat kontinuerligt stöd

Nu vet vi att skilsmässor leder till svåra reaktioner när de inblandade skall handskas med besvärliga känslor och myndighetskontakter. Det är orimligt och hälsovådligt att splittrade människor också skall springa runt i en splittrad offentlig vårdapparat. Och människor som aldrig varit i klammeri med rättvisan skall få sina öden avgjorda av domstolsmyndigheter. Är det någon gång i livet man behöver ett samlat stöd så är det i denna situation. Det behövs ett stöd som är tillgängligt över tid. Även om familjerätten löser en akut situation så är detta inget stöd för all framtid. Det uppstår nya situationer och nya svårigheter och när barnen börjar krångla i tonåren då har ensamföräldern eller söndagsföräldern glömt familjerätten för länge sedan. Jag vill att det skall finnas ett tillgängligt stöd till de nya familjerna - ensamförälderfamiljen, söndagsförälderfamiljen och den ombildade familjen från skilsmässan och framåt.

De yngsta barnen

Man måste ta i beaktande att det är så hög separationsfrekvens bland de yngsta barnens föräldrar, bland spädbarnen. Detta får stora konsekvenser. Det är svårt att etablera en god relation till spädbarnet för den förälder som inte kroppsligt och mentalt är nära bebisen. Någon gång måste föräldern lära känna sitt barn för att kunna längta efter det och för att barnet skall känna sig efterlängtat. Det är ett minimikrav, ett föräldraskapets existensminimum. Att föräldrar och barn skall ha bilden av varandra även om naturligtvis det är önskvärt att det också skall finnas ett bra umgänge.

I Göteborg har det varit flera försöksverksamheter för att finna nya former för föräldrastöd. Jag hoppas att också Folkhälsoinstitutet skall bidra till att fokusera på ett annat innehåll i familjestödet med tanke på de nya familjerna och

Vibeke Bing
Uppgifter framtagna för Folkhälsorapport 3:2 Göteborg 1991.

deras splittrade situation. I Göteborg finns på försök en verksamhet kallad "Pappis" där umgängesföräldrar kan träffas på helgerna och umgås och få hjälp med sina spädbarn. Mammorna kan också känna trygghet för att barnen har det bra där.

Det finns också en öppen förskola med en riktad verksamhet, "Klubb Arnold", som särskilt vänder sig till pappor, med syfte att skapa ett nätverk som också kan fungera när det blir trassel i familjen. Det etableras ett nätverk att vända tillbaka till.

Över huvud taget finns det fler kriser i samhället som kräver ett varsamt bemötande när så många familjer och hushåll lever ensligt med ett svagt nätverk och bara en vuxen. Arbetslöshet drabbar allt fler unga föräldrar vilket gör det än mer nödvändigt att värna om de civila nätverken, i familjerna och bostadsområdena.

Till slut barnet

För att inte generalisera för yvigt och bli stereotyp skall jag låta ett enskilt barn berätta hur det känns att förlora kontakten med en förälder. BRIS har många samtal med barn och föräldrar. Det gjorde starkt intryck på mig när barnombudet på BRIS för några år sedan visade mig en dikt från en 14-årig flicka. Hon hade haft en längre kontakt med ombudet för att få hjälp att nå sin pappa som hon inte hade sett sedan hon var två år, men hon längtade så efter honom. Till slut blev det bestämt att flickan skulle ta steget att ringa sin pappa med hjälp av sin skolköterska. Tyvärr visade det sig att pappan inte var intresserad.

Flickan skrev ner sina tankar och jag tänker på många adoptivbarn som verkar ha förlorat något, något outgrundligt som sedan återkommer hela livet. Detta

behöver inte alls leda till att barn blir varken värstingar eller avvikande på något sätt, utan stannar kanske vid en sorg som är tung att bära.

Två år efter samtalet till pappan skickar flickan en av sina många dikter till BRIS:

”Jag längtar till ett speciellt möte, mötet med min far.
Jag vet inte om det inträffar, men om jag då får svar,
svar på mina frågor om utseende – det finns förstås flera
och i drömmen svarar han med ett leende.
Han och hans nya fru har skaffat sig två söner
han älskar dem, där hjälper inga böner.
Nerför min kind trillar en tår
när jag tänker på att någon hans kärlek och kyssar får.
Jag längtar efter min pappa
jag tänker på honom och mitt hjärta börjar klappa.
Tänk om han tyckte om mig en gång
tiden sedan dess har blivit mycket lång.
Han har nog aldrig längtat efter mig
han har kanske fullt upp med att tänka på sig.
Han vet inte hur länge jag har gråtit
men en sak vet jag – att jag honom inte har förlåtit.”

Nu hade jag egentligen tänkt illustrera en annan pappa-barndröm, som vi alla har tagit del av. Jag tänker på när Evert Taube skriver Brevet från lillan. Där sitter en frånvarande pappa och tänker sig vad ett brev till honom skulle kunna berätta. En hälsning till pappan med en beskrivning av vardagen.

I vår fantasilösa vårdapparat kunde man underlätta fler kontakter av det mer anspråkslösa slaget såsom inom skolan och barnomsorgen. Jag är själv ett skilsmässobarn. När det var dags att förbereda Fars dag i skolan med brev och små presenter så hade min mamma och fröken kommit fram till att slopa det där firandet med tanke på att allt fler barn var utan far. Med den tidens psykologi sopades papporna under mattan. Idag skulle Fars dag kunna fylla en viktig funktion genom att barnen fick hjälp att skicka en hälsning till sin pappa som bor någon annanstans.

Vibeke Bing
Socionom, Folkhälsoinstitutet

Tillägg:

Tips för vidare läsning

För att ge uppslag till vidare läsning om hearingens frågeställningar presenteras här en förteckning över böcker och rapporter som redovisar resultat från svenska skilsmässostudier, utgivna efter kommitténs hearing. Den har erhållits genom en enkel sökning i Libris under begreppen *skilsmässa* (skilsmässobarn), *vårdnadsfrågor*, *separation* (separationsrätt). I listan ingår ej artiklar. Den har därför kompletterats med några antologier som utkommit i anslutning till familjeåret, och som alla innehåller artiklar med anknytning till skilsmässoområdet. Endast svenska författare och facklitteratur har medtagits.

För den som är intresserad av ytterligare information om den forskning som presenteras i hearingrapporten rekommenderas också en direkt kontakt med vederbörande författare.

Agell, A., Arve-Parès, B., Björnberg, B. (red.) *Modernt familjeliv och familjeseparationer*. Socialvetenskapliga forskningsrådet, Allmänna förlaget 1993*

Agell, A. *Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning*. Uppsala: Iustus 1994-189

Agell, A. *Familjerätt 1: Äktenskap, samboende, partnerskap*. Uppsala: Iustus 1995

Back, K., Wadsby, M., Svedin C. G. *Barn och skilsmässor i invandrar- och flyktingfamiljer*. Rädda Barnens rapportserie, Stockholm 1993

Björnberg, U., Kollind, A-K., Nilsson, A. (red.) *Janus & genus*. Brombergs förlag, Stockholm 1994*

Båvner, P., Hoem, J. M. *Risker för skilsmässa: är förstfödsloåldern ett bättre mått på startålderns betydelse än giftermålsåldern är?* Stockholm research reports in demography 87, Stockholms universitet 1994

Cederborg, A-C., *Family therapy as collaborative work*. Linköping studies in arts and science 106, Universitetet i Linköping 1994

* Publicerad som bidrag till FN:s familjeår.

- Ekselius, E., Notini, D., Öberg, G. *Människor i kris*. Liber utbildning, Stockholm 1994
- Folkhälsoinstitutet 1995:39, *Faderskap i skilda världar*. Ylander, C. (red.)*
- Friberg, T. *Everyday life: women's adaptive strategies in time and space*. Document Swedish Council for Building Research 1993:7, Lund studies in geography Ser. B, Human geography 55, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm 1993
- Fritzell, J., Lundberg, O. *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Brombergs förlag, Stockholm 1994
- Hoem, J. M. *Educational capital and divorce risk in Sweden in the 1970s and 1980s*. Stockholm research reports in demography 95, Stockholms universitet 1995
- Hoem, J. M. *Educational gradients in divorce risks in Sweden in recent decades*. Stockholm research reports in demography 84, Stockholms universitet 1995
- Hydén, M. *Kvinnomisshandel inom äktenskapet: mellan det omöjliga och det möjliga*. Liber utbildning, Stockholm 1995
- Jalmert, L. *Underhållsskyldiga fäder och mödrar*. Försäkringskassan Härnösand 1994
- Lejon, F. R. *Asymmetrisk interaktion: mötet mellan klient och socialförvaltning i vårdnadsprocess*. Studier i socialt arbete vid Umeå universitet 20, 1996
- Lennéer-Axelsson, B. *Männens röster i kris och förändring*. Natur och kultur, Stockholm 1994
- Nilsson, Pia *Pengar är inte allt*. Prisma, Stockholm 1993
- Nordic Demographic Symposium: Demography, economy and welfare*. Lund studies in economic history 1, Scandinavia population studies 10, Lund 1995
- Reberg, L. *Mammas kille och pappas fru: styvbarn berättar*. MånPocket, Stockholm 1995
- Regeringens proposition 1995/96:186, *Nya regler för bostadsbidrag*. Fritzes, Stockholm 1996
- Regeringens proposition 1995/96:208, *Underhållsstöd till barn till särlevande föräldrar*. Fritzes, Stockholm 1996

- Selander, E., Wahlström, L. *Tio röster om familjerådgivning: en kvalitativ studie*. Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet 1994
- Socialdepartementet, Ds 1996:2: *Underhållsstöd till barn till särlevande föräldrar*. Fritzes, Stockholm 1996
- Socialdepartementet, *Ensamföräldrar – en utsatt grupp*. Välfärdsprojektet 1996
- Socialmedicinsk tidskrift*, 72:a årg., häfte 8, "Familjen som jordmån för barns hälsa och utveckling". Lagerberg, D., (red.) Stockholm 1995*
- Socialstyrelsen, *Ensam: om flyktingbarn utan vårdnadshavare i Sverige*. SoS-rapport 110, Statens invandrarverk, Norrköping 1994
- Socialstyrelsen, *Olovligt bortförd. Om bort- och hitförda barn i vårdnads- och umgängeskonflikter**
- Socialvetenskaplig tidskrift*, årgång 1, nummer 2-3. Temanummer om familjeforskning, Andersson, G. (red.), Lund 1994*
- SOU 1995:26, *Underhållsbidrag och bidragsförskott*. Fritzes, Stockholm 1995
- SOU 1995:133 *Bostadsbidragen – effektivare inkomstprövning – besparingar*. Fritzes, Stockholm 1995
- SOU 1995:79, *Vårdnad, boende, umgänge: betänkande av Vårdnadstvistutredningen*. Fritzes, Stockholm 1995
- SOU 1996:37, *Sveriges medverkan i FN:s familjeår*, Appendix 3: "Familjen – en gränslös resurs", Fritzes, Stockholm 1996
- Statistiska centralbyrån (SCB) *Att klara av – arbete, barn, familj*. Demografiska rapporter 1994:1, 1994
- Statistiska centralbyrån (SCB), *Fakta om den svenska familjen*. Demografiska rapporter 1994:2
- Statistiska centralbyrån (SCB), *Kvinnors och mäns liv*. Demografiska rapporter 1995:2
- Statistiska centralbyrån (SCB), *Skilsmässor och separationer: bakgrund och utveckling*. Demografiska rapporter 1995:1
- Sydsjö, G., Wadsby, M., Svedin, C. G. *Barn till psykosociala riskmödrar: från mödrarnas graviditet till barnen är 8 år*. Rädda Barnen Stockholm 1995

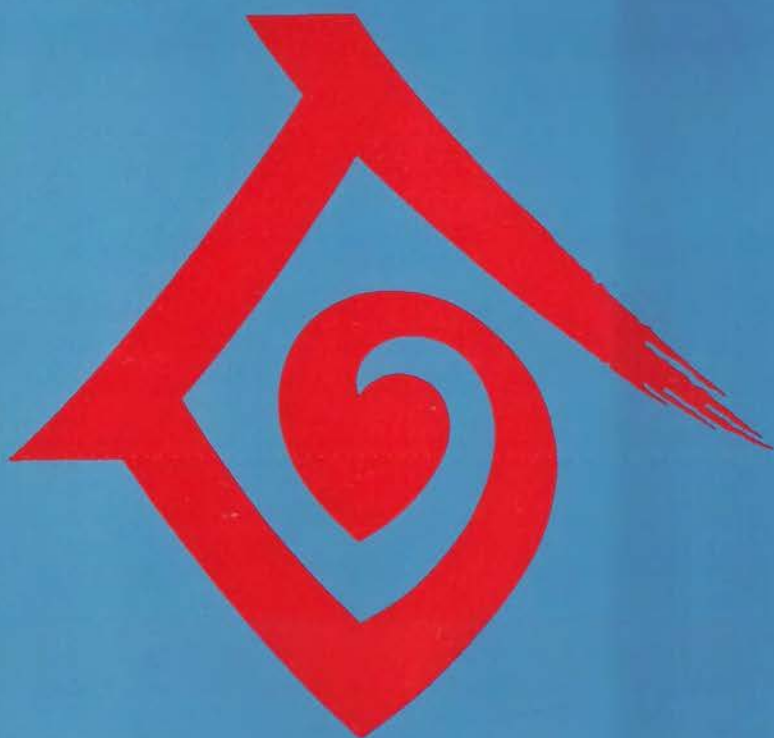

Torbiörnsson, A., Johansson, Å., Olsson, L. *Hur mår våra barn?: Interjuver med barn i Piteå*. Rädda Barnens rapportserie, Stockholm 1995

Wadsby, M. *Children of divorce and their parents*. Linköping university medical dissertations 405, Linköping 1993

Öberg, B., Öberg, G. *När föräldrar skils: om relationer och separationer*. Liber utbildning, Stockholm 1994

FRITZES

POSTADDRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-205021, TELEFON 08-690 9190

ISBN: 91-38-20213-1

ISSN: 0375-250X